

Ára: 1450 Ft

WWW.NAPVILAGKIADO.EU >> RENDELJE MEG KEDVEZMÉNNYEL!

Csányi Gergely

A SZEX POLITIKAI GAZDASÁGTANA

Szexuális hegemóniák és ellenhegemóniák
a tőkés világrendszerben

A HELYZET MŰHELY KÖNYVEK
legújabb kötete

Mozgó világ

2024/6

6

Mozgó világ

2024/6

Szentes Ágota: Egy forradalom paradigmája tanulmány • F. Szabó Emese eszszéje a sajtó bizonytalan körvonalairól • Heil Péter: Mese a szuverenitásról • Tóth B. Judit és Gerzsenyi Gabriella prózája • Vörös István és Kürti László versei

Csengery Kristóf • Csepeli György • Csunderlik Péter • Dalos György • Gárdonyi László • Hargitai Miklós • Kőrösi Imre • Mélyi József • Parászká Boróka • Pető Iván • Révész Sándor • Stuber Andrea • Vadas József • Vásárhelyi Mária • Végel László

Szentes Ágota	3	Egy forradalom paradigmája <i>Tanulmány</i>
F. Szabó Emese	15	A sajtó bizonytalan körvonalai <i>Esszé</i>
Heil Péter	23	Mese a szuverenitásról <i>Esszé</i>
Gárdonyi László	38	Több dolog, egyszerre <i>Duliskovich Bazil munkáiról</i>
Tóth B. Judit	44	Mendemondák Skizofréniában <i>Regényrészlet</i>
Gerzsényi Gabriella	60	Mákvirág; Mélyinterjú <i>Novellák</i>
Vörös István	67	A megváltozott ember <i>Verses regény (részlet)</i>
Kürti László	72	MPL <i>Vers</i>

Hónapló

Dalos György	73	Múltékonyság és maradandóság
Hargitai Miklós	76	Egy nap Amagerben
Parászka Boróka	79	Megszülni önmagunkat
Végel László	82	A lelkek kiárusítása

Reflex

Révész Sándor	86	A NER bölcse
Csunderlik Péter	96	Aktivisták és passzivisták

-ról, -ről

Pető Iván	100	Budapesti anizx
Kőríz Imre	103	De igen
Csepeli György	109	A modern kor hőse
Csengery Kristóf	111	IX. 200
Mélyi József	115	Ez lett volna a múltunk
Stuber Andrea	118	A béke lángpallosa
Vadas József	121	Magánvillák közfunkcióban
Vásárhelyi Mária	126	Erisz fogságában

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ előfizetői díja és az egyes példányok ára nem változott. Az áruspéldányok 1450 forintért vásárolhatók meg, az éves előfizetői díj 12 000 forint.

A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu.

Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

MAZSIHISZ
a változó világra nyitott zsidóság

UK Új Köztársaságért
Alapítvány

© | CONCORDE

LENTUS Kft.

Bojár Gábor

Felcsuti Péter

Horn Péter

Janikovszky János

Kende Péter

Kornai András

Nyíri Pál

Szelényi Iván

és más magánszemélyek támogatásával

B | BRAUN
SHARING EXPERTISE

2

Mozgó Világ 2024/június

ötvenedik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművés-zet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Varró József (gazdasági vezető), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).
Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Ala-pítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Elő-fizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elfizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ügyfelszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: bat-thyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 12 000 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: MBH Bank 10300002-20323080-00003285

Egy forradalom paradigmája

...és szabadságát nem vívta ki
Keleti filozófiák tanítása szerint a személyes elakadások következményei, amíg nem nézünk szembe velük, rossz karmaként újra és újra visszahullanak ránk. Ha országokra tekintünk, történészek, szociológusok, politológusok értelmezéseiben ugyanez a mintázat tűnik fel, sorozatos rossz választásaink társadalmi meghatározottságai nem szűnnek meg, amíg nem vállaljuk értük a felelősséget. Magyarország esetében például, ahogy ezt Bibó oly pontosan leírta, akkor léphetünk túl a félreértelmezett történelmi tanulságok évszázados teherételen, ha önfelmentés helyett megtanulunk ép ítélőképességgel viszonyulni a világhoz, és így mind a múlt, mind a jövő újragondolása lehetővé válik. Európa mára megszabadult zsarnokaitól, és minket sem nyomnak el idegen hatalmak, de a demokratikus újjászületéshez még meg kell találnunk politikai közösségünk stabil alkotmányos kereteit. Ehhez elengedhetetlen a terméketlen történelmi beállítódások meghaladása, a tévedésekről, félelmekről és az előtünk álló tennivalókról szóló őszinte diskurzus. Tartozunk a feladat megértésének erőfeszítésével, nem is annyira Európának – bár ott is türelmetlenül várnák már –, hanem elsősorban saját „elzúgott forradalmainknak”, amelyek – az 1989-es rendszerváltással bezárólag – valójában mindig egy kivételes pillanat törékeny csodái voltak. Amit most

mutatunk magunkról, nem méltó sem a helyhez, sem a korhoz, amelyben élünk.

Válságok és forradalmak

Mire ez az írás megjelenik, túl leszünk az önkormányzati és európai uniós választásokon, melyeken Magyar Péter pártjának indulásához fokozott várakozások fűződnek. Ez annak ellenére így van, hogy az általa képviselt témák és a vele kapcsolatos választói igények is inkább egy országgyűlési választás kampányába illenek. Politikai fellépése azonban sokak számára jelenleg az egyetlen támogatásra méltó ügynek tűnik, és a majdani rendszerváltáshoz fűződő reményeket táplál. A jelen írás apropójául e remények megalapozottsága szolgál, tágabban az az összetett probléma, hogy Magyar programja valóban szembenézést és kiutat jelent-e a történelmi hazugságok konstrukcióiból. A következőkben ezért azt járom körül, hogy a választói közösség és kiválasztott képviselője tudja-e, mi oldaná meg az ország problémáit (eggyel vizsább lépve: tudja-e, mi a probléma), és érti-e, hogy a választási ígéretetek milyen viszonyban állnak mindezekkel. Vagy – ahogy Bibó kérdezné ismét és mindig – rendelkeznek-e a vezetők és a vezetettek a sorsuk kézbe vételéhez szükséges ép ítélő- és reagálóképességgel.

Ami a helyzetértékelést illeti, a választók jó része megelégedni látszik azzal az egyszerűbb magyarázattal,

hogy a fenntarthatatlan viszonyok a politikai-gazdasági elit erkölcstelen-ségből fakadnak. A válságérzékelés korlátozottsága azonban maga is egyfajta válságjelenség, mint ahogy a Magyar Péter által kínált kivezető út is az, hiszen a rendszer kedvezményezettjeinek gazdasági és jogi kiváltságainál sokkal mélyebb bajokról van szó.

Melyek azok a jelenlegi helyzetnek ténylegesen megágyazó folyamatok, amelyeket a választópolgárok túlnyomó része nem ismer, és koherens politikai programok alapjaként sem jelennek meg? A társadalom, gazdaság, jog állapotáról tudósító elemzésekből kiderül, hogy a hazai válságok messze nem csupán a politikai elit normaszegéséből fakadnak, mert bár az ország ügyeinek vitelében a társadalom vezetőinek kiemelkedő szerepük van, a kormányon lévők gyarlóságai is csak következményei több évtizedes negatív tendenciáknak. Ha történelmi távlatból közelítünk a kérdéshez, jó kiindulópontnak tűnik a politikai kultúra bibói leírása: a félelmi és sérelmi politizálás, a kiváltságtudat eltávolít a valóságtól.¹ Szűcs Jenő a nemzeti ellenálláson rendre megbukó modernizációs szándékokat és az alulról szerveződő, egymást egyensúlyban tartó szabadságok hiányát emelte ki.² Mindez megnyitotta az utat a politikai és jogi konstrukciókkal való visszaélésnek, ami máig hatóan ellehetetlenítette a hatalommegosztás,

a demokrácia, az egyenlőség, a jog lényegének elsajátítását, azaz a jogállamiságról való elméleti és gyakorlati tudást. Előzőek folytán a megfelelő politikai vezetők kiválasztását és a jó útra térést is megghiúsíthatja a „beágyazott történelem alattomos ellenállása”,³ ez történt a posztkommunista átmenet során is, amikor az új intézmények nem íródtak bele a politikai közösség alkatába. Péter László azonban még a változást támogató attitűdök esetében is látta annak kockázatát, hogy a politikai fordulat utáni gyors sikerélmény elmaradása hiteltelenítheti az alapul szolgáló eszmét,⁴ és meglátását utólag visszaigazolta a rendszerváltó értékek devalválódása. Pogátsa Zoltán szerint ugyanakkor ez a csalódottság nem irreális elvárásokból fakadt, hiszen a társadalom jogosan formált igényt az egzisztenciális biztonságra.⁵

A feudális, majd az államszocialista korszak alárendelő viszonyai a jelenben is továbbélnek, újratermelik őket a jogszabályokkal és informális gyakorlatokkal intézményesített egyenlőtlenségek. A különféle függőségek a létminimum alatt élő társadalmi egyharmad, a felfelé törekvő középosztály és a felemelkedett újjazdag réteg számára is egzisztenciális előnyöket biztosítanak, cserébe a kormányzó párt számíthat a politikai hatalmát fenntartó szavazatok-

¹ Bibó István: „Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem” in Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Bibó István összegyűjtött írásai 2.* (Budapest: Kalligram 2018) 334–373.

² Szűcs Jenő: „Vázlat Európa három történelmi régiójáról” *Történelmi Szemle* 1981/3. 313–359.

³ Pierre Bourdieu: „Le mort saisis le vif” *Actes de la Recherche Sciences Sociales* 1980/32–33. 13.

⁴ Péter László: „Volt-e magyar társadalom a XIX. században? A jogrend és a civil társadalom képződése” in *Az Elbától keletre* (Budapest: Osiris 1998) 178.

⁵ Pogátsa Zoltán: „Értékrendszer és fejlődés” in Bíró-Nagy, Éber et al.: *Kádártól Orbánig* (Budapest: Noran Libro 2021) 232–237.

ra, illetve arra, hogy az érdekellettek és a társadalmi elszigeteltség a hatalmára veszélyes szolidaritás kialakulását is meggátolja. A történelmi előzmények mellett a liberális demokrácia globális válsága is nehezíti a helyzetet. Ahogy arra Barber felhívja a figyelmet, ez a más korra szabott eszme már nem képes megbirkózni a nagy méretű ipari társadalmak problémáival, a világ „kormányozhatatlanságának” érzése pedig a politikusokkal szembeni bizalmatlansághoz, a közös ügyek iránti apátiához vezet.⁶

Gondjaink tehát sokrétűek, intézményi és mentális struktúrákat egyaránt érintenek. Az utóbbi évek hazai viszonyaiban a legszembetűnőbb romlást a gazdasági szerkezet eltorzulása és a közszolgáltatások megfogyatkozása jelentette, tovább nőtt a társadalmi egyenlőtlenség. Befejeződött az autokratikus közjogi intézményrendszer kiépítése, amely a jog mellett a szervezeti-szakmai autonómiákat is instrumentalizálta, és reménytelenül távolivá tette a hatalomváltást. Leépült, elmeneült a szakpolitikai tudás, tapintathatóvá vált a kormányzatnak a jövő kihívásaival szembeni totális érdektelensége. Részben előzménye, részben következménye mindezeknek a korábbiakban említett egyéni (habituális) és társadalmi (kulturális) elemek mély beágyazódása: az alakítóképeség tudatának hiánya, a következménynélküliség anticipációja, a politikai és jogi intézményrendszerbe vetett bizalom erodálódása, a kiszolgáltatottságérzés és a

szolidaritáshiány, végső soron a jogállamiság alapjainak széthullása.

A változás tehát több területen létfontosságú lenne, tartozunk néhány forradalommal: szükség volna a társadalmi alrendszerek autonómiájának helyreállítására, de leginkább az összefüggések felismerésére, ami nemcsak a változás elindításának, hanem eredményei megőrzésének is feltétele lenne. Ezt a mentális átalakulást Bourdieu szimbolikus forradalomnak nevezte, egy olyan hirtelen látásváltozásnak, amely feltárja a szocializációnkkal addig természetesen gondolt, reflektálatlan tudás kétségességét. Martin Petzke szerint e nézőpontváltás lényege az „összeegyeztethetetlen dolgok összeegyeztetése”, a dialektikus szintézis hegeli manővere, amikor a gondolkodásunkban rögzült észlelési és felosztási elveket (pl. osztálykategóriákat, minőségek ellentétpárjait vagy akár a tudomány, a művészet addig ismert törvényeit) meghaladjuk, és új antagonizmusokban kezdjük látni a világot. Egyfajta megtérés ez, amely Bourdieu szerint a vallási és a politikai – de voltaképpen bármely – mező válságain felemelkedő „próféták”, „megváltók” működésének szükségszerű kiindulópontja.⁷

A forradalmárok fellépésében Bourdieu két történelem találkozását látja: a mezőét, amely az intézményi struktúrájának szabályrendszerében és működési környezetében hordozza a múltját; és a cselekvőét,

⁶ Benjamin R. Barber: *Strong Democracy* (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press 2004) xxxii–xxxiv

⁷ A szimbolikus forradalom leírásáról ld. Pierre Bourdieu: „A vallási mező kialakulása és struktúrája” *Világosság* 1977/6. 4–27.; Pierre Bourdieu: „A politikai mező” *Valóság* 1987/1. 110–115.; Martin Petzke: „Symbolic Revolutions” *Theory and Society* 2022/51. 491–496.

amely elvezette őt ehhez a szerepvállaláshoz. A felforgatásra megérett, válság által delegitimált mező és a felforgatók hasadt habitusa, az objektív és a szubjektív struktúrák közötti meg nem felelés egy addig rejtett harmadik lehetőséget hoz felszínre. A szimbolikus forradalmak vezetői e lehetőség felmutatása során sokszor éppen az adott mező kanonizált forrásaihoz való visszatéréssel legitimálják magukat, utóvégre azok tudják a mező történetéről és „lehetőségteréről” való tudásukat a mezőbeli struktúra ellen vezetni, akik elidegenedtek tőle.

Bourdieu szerint „a próféta tehát nem annyira az a »rendkívüli« ember, akiről Max Weber beszél, mint inkább azoknak a rendkívüli helyzeteknek az embere, amelyekről a megszokott rend őrei semmit sem tudnak mondani, s okkal, hiszen az egyetlen nyelv, amellyel e helyzeteket elgondolhatják, az ördögűzés nyelve.”⁸ Ha hazai történetünket a bourdieu-i keretben szemléljük, válságunk és prófétánk, valamint „ördögűzőink” is kétségkívül vannak, azonban mi a helyzet a megtéréssel? Van-e hozzá nyelvünk, hogy leírjuk a válság természetét, meg tudjuk-e fogalmazni a kilábalás feltételeit, azaz látszik-e esély a szimbolikus forradalomra? És persze a tudomány mint örök képromboló végső kérdése: nem hamis-e a prófétánk?

Egy forradalom paradigmája

Különösnek tűnhet, hogy bár régóta halmozódnak a válságok a fejünk felett, és a kormányváltás tömeges igénye Orbán 2010-es hatalomra

kerülése óta jelen van, és bár eddig is léteztek ellenzéki pártok, melyeknek leginkább feladatuk az összefüggések megvilágítása, illetve a megoldási javaslatok programmá formálása, mégis csak egy erkölcsi színezetű botrány és Magyar Péter fellépése mozgósította a választók hitét. Ha a szimbolikus forradalom paradigmájában próbáljuk elgondolni az elmúlt évek történetét, több síkon is kirajzolódik az új szintézisre törekvés dialektikája.

Az ellenzék szerepe viszonylag egyértelmű ebben az értelmezési keretben: az eddigi ellenzéki pártok a régi rend képviselői, meghaladott politikai megoldások és hatástalan jogállami világmagyarázatok hordozói, szerepük az anomáliák felmutatására korlátozódik. Az új paradigma, a politikai közösség átfogó képviselete és ennek segítségével a rendszerváltás véghezvitele számukra legfeljebb – ismét csak – velleitás.

Az ellentétek elutasítását és egy új minőséggé egyesítésének igényét a politikai mező intézményi szférájában Magyar Péter „harmadik erőre” vonatkozó elképzelése testesíti meg. Eszerint a Fidesz és tehetetlen ellenzéke helyett, azok választóinak bevonásával új politikai formációt hoz létre, amely felül áll majd az eddigi kategóriákon: nem kormánypárti vagy ellenzéki lesz, hanem tisztességes, nem jobb- vagy baloldali, hanem magyar. A politikai közösség jelentős része pedig fogékonyak tűnik erre a szintézisre. Bár a jelen cikk írásakor még nem lehet tudni, hogy a közvélemény-kutatások által jelzett támogatottság milyen arányban váltható át tényleges szavazatokra, az már most is világosan látszik, hogy a közbeszédben elfoga-

⁸ Pierre Bourdieu: „A vallási mező kialakulása és struktúrája” (7. l.) 24.

dottá, legalábbis elgondolhatóvá vált egy ilyen új felosztás szerinti politika. Magyar Péter támogatóinak várakozásait már önmagában az is beteljesítené, ha az új politikai erő kikezdené a kormánypárt és a köré szerveződött korrupciós hálózat pozícióját, az ellenzéki oldalon legfeljebb az „orbántalanított Fidesszel” való esetleges koalíció szándéka ébreszt némi kételyt.

Bourdieu szerint azonban politikai változás nem lehetséges a mentális struktúrák átalakítása nélkül.⁹ Magyar Péter a régi rend helyett tartalmilag is újat ígér, a kormánypárt és az ellenzék által megérteni és megoldani sem akart válság helyett az ország gazdasági és erkölcsi talpra állítását. Az eddigi megszólalásai alapján Magyar az ellenzék által követelt jogállamiság és a kormánypárt által közpolitikává emelt korrupció „ellentétpárját” egyfajta korrupciótlanított szuverenitásban olvasztaná össze, a *status quo* megváltoztatása így az oligarchák gazdasági hatalmának és politikai hátterének felszámolását, valamint az Európai Unióval szembeni erőteljesebb fellépést egyaránt jelenti. Ennek az új szintézisnek a programja Magyar támogatói körében annak ellenére népszerű, hogy sokan hiányolják belőle a nyugatias, alkotmányos elemeket, leginkább a hatalommegosztás helyreállítását. A politikai szavazatmaximalizálás és a rendszerbontás oltárán feláldozhatók az „értelmiségi nünükék”, félretehetőek a „megosztó kérdések”, a megegyezés minimumáért nem nagy ár, ha a próféta szocializáció-

jából fakadó korlátok késleltetik a mennyországot.

De mi a megegyezés minimuma? Valójában ez az a kulcskérdés, a történelmünket végigkísérő identitáskeresés mély problémája, amelyre még sohasem adtuk meg közösen a választ, és amely a Magyar Péter-jelenségben most újra felszínre került. Ha az általa mondottakból indulunk ki, a maffiaállam felszámolása, a kétharmados pozíciókkal visszaélők leváltása és a szakpolitikák működésének helyreállítása volna a közmegegyezéses cél, ennél többet Magyar hosszabb távra sem ígér. De valóban elég lenne ennyi, ezen ígéret határaiig akarjuk kiterjeszteni a szabadságunkat? Egy kevésbé korrup, talán hatékonyabb, ám jogilag továbbra is kiszámíthatatlan, politikailag pedig egész biztosan egyenlőtlen berendezkedéssel vagyunk önazonosak? Ezt akarjuk látni, ha magunkra tekintünk, ezt akarjuk, hogy lássa Európa, ha ránk tekint? Magyar meghirdetett lépései fontosak, javíthatnak az ország állapotán és általános közérzetén, ami nagyon is ránk fér, azonban látni kell, hogy ez csak egy „egyszeri juttatás” lenne a kormányváltó hatalomtól: nem jog, hanem kegy, hiszen az alkotmányos alapelvekhez való visszatérés nélkül a fenti változásoknak nincsenek meg a rendszerszintű garanciái. Kétharmados jogszabály-módosítások, az alkotmányos intézmények hatáskörének visszaállítása nélkül az új tisztségviselők sem lesznek elszámoltathatók, Alaptörvény-módosítás nélkül leválthatók sem, társadalmi és szakmai egyeztetés, valamint büntetőeljárásbi biztosítékok nélkül a közpénzek továbbra is elfolyznak a költségvetésből, és a Ma-

⁹ Pierre Bourdieu: „A vallási mező kialakulása és struktúrája” (7. l.) 25.

gyar javaslata szerint maximum két ciklusra választható új miniszterelnöknek is nyolc éve lesz a hatalom korlátlan gyakorlására. Nem hallotunk semmit a rendkívüli jogrend és a rendeleti kormányzás alkotmányellenes működtetésének megszüntetéséről sem. Még nem látható előre, milyen további javaslatokkal áll elő 2026-ig a harmadik erő, de bármiféle program értékelésében elsődleges szempont kell legyen, hogy a fékek és ellensúlyok rendszerének visszaállítása nélkül a hatalommal való visszaélés óhatatlanul fennmarad.

A jogállami helyreállításra vonatkozó közmegegyezés hiányának további hátulütői is vannak, amelyeket egy politikai erő egyszerűen nem hagyhat figyelmen kívül, ha kormányozni akar. A kétharmados pozícióból vezetett intézmények hatásköreiből fakadóan egy új kormánynak már a hivatalba lépése is megghiúsulhat. Például ha a Nemzeti Választási Bizottság rosszhiszemű döntéseket hoz, ha az azokat elbíráló Kúria és Alkotmánybíróság a jelenlegi kormánypárt érdekében gyakorolja a felülvizsgálati jogkörét. Vagy ha a köztársasági elnök, a házelnök visszaél az Országgyűlés alakuló ülésével kapcsolatos hatásköreivel, amelyben különösen a köztársasági elnök szerepe lehet meghatározó, aki feloszlathatja az Országgyűlést, ha az általa miniszterelnöknek javasolt személyt meghatározott határidőig nem választják meg, vagy a költségvetést nem fogadják el. Ez utóbbi esetben az egyelőre szintén fideszes kinevezettekkel álló Költségvetési Tanács jut kulcsszerephez, mivel hozzájárulása nélkül a költségvetés nem fogadható el. A

köztársasági elnök nevezi ki továbbá a minisztereket, aminek hiányában a kormány nem alakul meg. De a Fidesznek kedvező választójogi, médiafelügyeleti szabályozások és a szakpolitikai döntések is bebetonozva védik a rendszert, részben az alkotmányos intézmények egypárti kinevezettjeinek vétőpozíciója révén, amely a jogalkotás minden lépésénél megakaszthatja a választói akarat érvényesítését, részben pedig a szakpolitikai szabályozások kétharmados jellege folytán.¹⁰ Persze lehet reménykedni a majdani ellenzék együttműködésében, de amit jelenleg biztosan tudunk a Fideszről, az az, hogy megvétóz mindent, amiben politikai hasznot lát. A saját jövőnkét vétőzza folyamatosan.

A közös minimum hiányának legnyilvánvalóbb következménye azonban az, hogy a felmerülő problémák megoldása előtt – rosszabb esetben helyett – a megoldás alapelveit kell újra és újra megvitatni, ahogy ez legutóbb például a 2022-es választások előtti közjogi vitában és most Magyar programja kapcsán ismét történik. Továbbra sem magától értetődő például a kormány- és rendszerváltás különbsége, mint ahogy az sem, hogy az utóbbira egyáltalán szükség van.

Előzőek alapján ha a „tégláról téglára” haladás jegyében elfogadjuk azok érveit, akik szerint a jogállamiságnál kevesebb is beérhetjük, akkor a reményekben csalatkozásért nem háríthatjuk – megint – a politikai elitre a felelősséget. Az új szintézis nem lehet a szuverenitással azo-

¹⁰ Bárándy Péter, Fleck Zoltán et al.: *A jogállam helyreállításának kísérlete* (Budapest: Oriold és Társai 2023).

nosított, hatékonyabb illiberalizmus, vissza kell térni a szabadsághoz. Attól, hogy egy új nézetrendszer sikeresen magába olvaszt korábbi értékelési sémákat, nem következik feltétlenül, hogy jobb is azoknál. A tömegek támogatása sem biztosítéka annak, hogy a lelkesítő eszmék mindenkinek jobbat hoznak. Ahhoz, hogy Magyar Péter követésre méltó „próféta” legyen, egyrészt tisztába kell jönnie a nehézségek okával, másrészt olyan megoldásokat kell kínálnia rájuk, amelyek nemcsak az ő sérelmeit orvosolják, hanem mindenkiét ebben az országban – ehhez pedig az alkotmányosság az alap. Társadalomról csak akkor beszélhetünk, ha nem félünk egymástól, és nem vagyunk közömbösek egymás iránt, ezért a társadalom „helyreállítása” is csak úgy lehetséges, ha kizárjuk az elnyomás lehetőségét, és joggá emeljük a szolidaritást. Az ebben való megegyezés adja annak biztosítékát, hogy a nagyon eltérő felfogások ellenére is van egy közös minimum, amit nem lépünk át, amire a legszenvedélyesebb vitáink közepette is rábízhatjuk magunkat.

Az a hivatkozás, hogy a fentiek belátásához Magyar Péter esetében a politikai szocializációja folytán több időre van szükség, amit ki kell várunk, éppen azt vonja kétségbe, hogy ő lenne a válságból kivezető „megváltó”. Hiszen bizonytalan már az is, hogy ténylegesen bekövetkezik-e ez a megtérés, amit nyilvánvalóan nem garantál az sem, hogy a történelemben – Paulustól Gorbacsovig – ez sokszor megtörtént. Mannheim szerint a nézetszerkezet „léthezkötöttségéből” fakad, hogy ugyanaz a fogalom más társadalmi háttérű emberek számára más jelent, mint ahogy egy foga-

lom hiánya sem pusztán egy szempont hiányára utal, hanem az étellel való szembenézés egy részének hiányára is. Ugyanígy a beszélő létehelyzete dönt arról, hogy egy elmélet konkretizálását milyen szinttől tekintti lényegtelennek vagy elfogadhatatlannak.¹¹ Magyarnek láthatóan más jelent a jogállamiság és az európaiság, mint az ellenzéki szavazók nagy részének, az uniós jog elsődlegessége pedig mintha ismeretlen fogalom lenne számára. Az autokrácia működtetésében való részvétel pedig mint korlátozottan konkretizálható elmélet tükröződik a NER-beli szerepéről vallott felfogásában, amelyért szerinte csak Rogán Antal felelőssége állapítható meg, az övé nem, a dedukció lehetősége a jacht hiányánál megáll. Magyar e kérdéssel szembeni, bizonyos szempontból érthető távolságtartása kapcsán fontos leszögezni, hogy a felelősség firtatása az új politikai tábora részéről nem valamiféle kéjes tetemrehívást jelent, hanem az arról való meggyőződés egyik lehetőségét, hogy Magyar érti, hol húzódik a határ jogállamiság és jogtalanság között.

Az új eszmékhez való megtérést kétségessé teszik Magyar nyilatkozatai is, amelyekben egyelőre semmi nem utal rá, hogy szakítana az orbáni hagyománnyal. Az ellenérvként felhozott „korrekciók” esetében is kérdéses, hogy azok mennyiben fakadnak pusztán kommunikációs stratégiából, és mennyiben belső meggyőződésből. Az az ellenvetés, hogy Magyarnek még nem lehetett ideje részletes program kidolgozá-

¹¹ Mannheim Károly: „A tudásszociológia” in *Tudásszociológiai tanulmányok* (Budapest: Osiris 2000) 299–343.

sára és szakértői bázis kiépítésére, ezért a fenti megnyilatkozásainak inkoherenciája, esetleges helytelen tartalma (orosz szimpátiája, EU-ellenessége, Orbán felelősségének bagatellizálása stb.) nem róható a terhére, azért sem elfogadható, mert a jogállami elköteleződés nem politikai program, amit ki kell dolgozni, hanem habitus, ami készen van, és amely különösebb átgondolás nélkül vezérli a világhoz való hozzáállást. Kuhn szerint az eltérő paradigmákból fakadó félreértések kiküszöbölhetőek, ha a beszélők rájönnek a különböző fogalomhasználat okára, és lefordítják a mondanivalójukat egyikük nyelvről a másikéra. A fordítás azonban nem pusztán nyelvi feladat, a gondolkodásnak is alkalmazkodnia kell a másik szemlélethez. Aki ez utóbbira nem képes, annak a látásmódja – az intellektuális elfogadás ellenére – nem lesz valódi látási élményváltozás, „megtérés”.¹² Magyar Péter jogállam- és politikafelfogása azonban még ennél is nagyobb akadályokba ütközik, mivel a szocializációja nem iskolai, nemzedéki vagy rétegsajátosság, hanem rendszerhiba, éppen a jogállamiság hiányáé, így a habitus megváltozását semmi nem támogatja. A mezőbeli viszonyok ördögi körének megtörése hasadt habitust kíván, Magyar számára azonban valójában még mindig a fennálló rendszer szabályainak urálása jelenti a küzdelem tétjét.

Végül ki kell térnünk arra az évrre is, amely szerint Magyar Péter azért alkalmas a NER-ből kivezető út megmutatására, mert belülről ismeri a rendszer működését. Ahogy

láttuk, Petzke is a szimbolikus forradalmak fontos ismervének tartotta, hogy vezetője a mezőszabályok ismeretével legitimálja magát. Magyar Péter esetében azonban egyelőre nem látszik az a tudás, amely ezt a megkülönböztető előnyt hordozná, sőt a jogállami működés jelentőségének tagadása („[t]eljesen mindegy, hogy demokrácia van-e vagy jogállam, nem szeretem ezeket a szavakat, mert teljesen feleslegesek...”¹³) éppen e tudás hiányára utal. Az, hogy történeteket tud a korrupció megnyilvánulásairól, nem jelenti, hogy van ötlete annak hatékony felszámolására vagy akár az EU-s pénzek szintén sokat hangoztatott hazahozatalára. A kormányváltás és az Európai Ügyészséghez csatlakozás ehhez egészen biztosan nem lesz elég, a hatalom tisztességesebb működtetéséhez a fékek és ellensúlyok visszaállítására, azaz rendszerváltásra van szükség.

Elvitathatatlan azonban Magyar „prófétai” szerepe abban, hogy elgondolhatóvá tette az elgondolhatatlant, a kormány leváltását. Ellene tart a strukturális törvényszerűségnek, amely Bourdieu megfogalmazása szerint történeti távlatokban a lehetségest a valószínűre redukálja, mivel lassan kikoptatja a múlt – és így a jövő – alternatíváit a köztudatból. Azzal, hogy Magyar tömegeket képes mozgatni, a kormányváltás esélyébe vetett hit önbeteljesítő jóslattá válhat. A hittal pedig hegyeket lehet mozgatni, csak a megfelelő víziót kell megtalálni hozzá. Magyar érdeme lehet az is, hogy a politikai

¹² Thomas S. Kuhn: *A tudományos forradalmak szerkezete* (Budapest: Osiris 2000).

¹³ Ld. Magyar Péter Partizánnak adott első interjúját, <https://www.youtube.com/watch?v=8cJulnczg2E>

mezőt nemcsak mentálisan, hanem intézményesen is megújítja, de ennek veszélye is van: a tehetetlen ellenzék elsöprése sokak szemében lehet vonzó cél, azonban ha egyetlen nagy párt marad az ellenzéki oldalon, a versengés és a koalíciókényszer hiánya, a kontroll nélküli többség újabb egyeduralomnak ágyazhat meg. Hogy kétharmaddal vagy anélkül, szinte mindegy is, a rendszer ehhez készen áll. A *status quo* szétzúzása tehát önmagában nem érdem, azt a következményei fogják minősíteni. Összességében azonban elmondható, hogy bárki rombol a rendszeren, és oldja ezt a halálos apátiát, az a társadalomnak és a politikai rendszernek is jót tesz, talán éppen úgy, hogy felhajtóerőként szolgál új politikai mozgalmak, demokratikusabb elköteleződésű pártok számára.

Jelenleg úgy tűnik, ismét egy „félforradalom” előtt állunk, csak a legutóbbiival ellentétesek a környezeti feltételek. Most van alulról jövő tömeges akarata a változásra, de ez elsősorban morális felháborodásból fakad. A politikai elit nem képes a válság valódi okait kommunikálni és a forradalmi lendületnek megfelelő irányt szabni, a forradalmár új paradigmája ráadásul nem tűnik olyannak, amely – hogy maradjunk a tudományos forradalom kuhni ismérveinél – több problémát oldana meg, mint a régi. Új problémákat felvet, abban biztosak lehetünk.

Mindezek alapján a választók felelőssége óriási abban, hogy megtalálják a közös minimumot, amelyet minden vezető elé követelményként állítanak – megalapozatlan hitek és örökké a jövőbe helyezett remények hátán nem lehet végigbúdkácsolni egy egész történelmet.

A kritika funkciója

Fontos tisztázni végül, hogy mi a kritika helye a „forradalomban”. Ahogy az elmúlt hónapok közéleti diskurzusa is megmutatta, a felfokozott várakozások a kritikai szemléletet hajlamosak háttérbe szorítani, vagy egyenesen a legkülönfélébb vádak tárgyává tenni. Így például Magyar Péternek a szuverenitáskérdéssel és az ukrajnai háborúval kapcsolatos álláspontját a közvélemény mintha valamiféle bocsánatos hibának tartaná, amit Orbán leváltásának ígérete ellensúlyoz, holott ezek az alapvető alkotmányos kérdések nem relativizálhatók. A kritikával szembeni vádak pedig néha egészen abszurdak, kezdve attól, hogy a magyarok nem szeretnek összefogni, egészen odáig, hogy aki ugyanazokat az ellenérveket hangoztatja Magyar Péterrel szemben, mint a Fidesz vagy a DK, az fideszes vagy DK-s. Azzal is nehéz mit kezdeni, hogy Magyar csak a személyisége miatt éri kritika, hiszen a narcisztikus viselkedés lehetősége valóban nem elhanyagolható tényező egy jövődöbéli politikus megítélésében, mint ahogy az sem a felelős államférfi képét vetíti előre, ha ellenőrizetlen információkat vagy bizonyítatlan állításokat terjeszt. A kritika kritikájaként elhangzott továbbá Magyar Péter ellenségként kezelése, a másik oldalról való érkezése miatti hiteltelenítése, illetve az is, hogy az értelmiségi fanyalgás életidegen, nem számol az új erő támogatottságával. Mindezek a kritikák röviden megválaszolhatók: egy érvekkel alátámasztott ellenvélemény nem a másik személye ellen irányul, azaz nem ellenségként kezeli őt, hanem a nézetei kritikáját nyújtja. Az, hogy

honnan jött, nem a korábbi pozíciója, hanem az arra való reflexiója miatt érdekes, ami összefügg azzal a valójában sokkal fontosabb kérdéssel is, hogy hova tart. Ami pedig a támogatottság érvét – illetve az ehhez kapcsolódóan emlegetett politikai tehetséget – illeti, tartalmi érvekkel nem lehet szembeállítani politológiai tényeket.

Alaposabb vizsgálatot igényel ugyanakkor az a szintén gyakori minősítés, hogy az alkotmányos alapelvek számonkérése értelmiségi fanyalgás, sőt felelőtlenség volna, amely nincs tekintettel az egyetlen esélyre, amit Magyar Péter fellépése jelent. Az alkotmányossághoz ragaszkodás azonban nem pusztán „értelmiségi nünüke”, hanem egy olyan értékrendszer mentsvára, amely az együttélésünk alapját jelenti, nem tehetjük normává a félretolhatóságát. A jogok és elvek akkor maradnak fenn, ha nemcsak ünnepélyesen deklaráljuk, de érvényesítjük is őket, éppen erre szolgál súlyos tapasztalattal az elmúlt 34 év története. Az értelmiségi fanyalgás vádjában benne rejlik a metaszintű kommunikáció kárhoztatása is, amely nem az érvekkel, az „üggyel” foglalkozik, hanem a beszélő nézetszerkezetének egészével. Ebben a kérdésben azonban ismét Mannheimhez fordulhatunk, aki szerint a vitapartnerek eltérő előfeltevéseinek kibontása teszi lehetővé a kijelentések közvetlen szembesítését, az ebbe fektetett munka pedig nem spórolható meg, mivel közös talapzat híján nincs közös ügy sem.¹⁴ Úgy gondolom, ez az okfejtés messzemenőig irányadó a célok alapjául szolgáló előfeltevése-

ket illetően, amelyek tisztázatlansága Magyar Péter esetében is sokszor homályba borítja az általa képviselt ügyet.

A problémához tartozó kérdés az is, hogy egy politikus hallgathat-e a választóit megosztó témákról annak érdekében, hogy egyik oldal támogatását se veszítse el. Magyar Péter egyes magyarázatok szerint azért igyekszik ideológiamentesnek feltüntetni magát, hogy megnyerjen mindenkit (sőt még Fidesz-konform állításokat is csak megtévesztésként tesz, hogy megnyerje a fideszeseket). E tekintetben egyet lehet érteni Kis Jánossal, aki Weber nyomán amellett foglal állást, hogy a politikai értékválasztás „nem válhat magánügyé: vagy a nyilvánosság tartományában megy végbe, vagy sehol. Vagy a vezetőbe vetett hit közvetíti, vagy semmi.”¹⁵ A hallgatás politikája talán elhúzható a választásokig, de mi lesz utána? Ha azt, hogy Magyar félrevezeti a választóit a világlátásával kapcsolatban, előrelátó politikai taktikaként ünnepeljük, vagy azzal mentjük, hogy Orbán is ezt csinálja, akkor a választók félrevezetését, illetve Orbánt tesszük meg mércének. A mércéink viszont bennünket minősítenek. Egy előrelátó politikai közösség olyan vezetőt választ, aki egy lépéssel előtte jár, és szándékait még akkor sem fél a választói elé tárni, ha az szembemegy a visszahúzó történelmi örökséggel. A politikai elit feladata nem a tömeghangulat kritikátlan kiszolgálása, hanem éppen e mintafelmutatás volna, az új értékek közös vitában való kiérlelése

¹⁵ Kis János: „A politika mint hivatás” in *A politika mint erkölcsi probléma* (Budapest: Kalligram 2017) 385.

¹⁴ Mannheim (11. lj.) 314–315.

és a választásokon való őszinte képvisellete, hogy azok hosszú távú politikai legitimitást nyerhessenek.

A kritikának még egy okból helye lehet a forradalmakban, felfedheti a célok nem önazonos voltát. Bourdieu felhívja a figyelmet az allodoxia jelenségére, amely „arra késztet, hogy az ember egy másik történelemben, egy másik nemzet vagy egy másik osztály történelmében ismerje fel önmagát”. Ez történik például, ha a gyarmatosítottak a gyarmatosítók történelmével vagy az eltérő érdekű társadalmi osztályok egy közös vallással azonosítják magukat.¹⁶ Az a hitrendszer, amely a magyarországi válságok végső okának a korrupciót tekinti, a legfőbb gonosznak pedig az oligarchákat, éppen ezen az allodoxián, az intézményesült és a beágyazott történelem közti „hamis cinkosságon” alapul. Emiatt nem tekinthető Magyar valójában – vagy egyelőre – a rendszerváltás prófétájának. Egy számára idegen történelemben, a Fidesz rendszerének eltűnését kívánók törekvéseiben ismerte fel magát, valójában azonban ő maga nem akar rendszert váltani. Bourdieu szerint a tudós itt is jó szolgálatot tehet: „Azzal, hogy tárgyiasítja a társadalmilag el nem gondoltat, vagyis az elfelejtett történelmet a leghétköznapibb vagy a legtanulságosabb gondolatokban, elhaló problematikákban, a jelszavakban, a közhelyekben, a tudományos polémiában, felfegyverkezve mindazzal, amit a tudomány létrehozott, esélyt ad annak, aki az önmaga elleni állandó küzdelem gyakorlásával

és átélésével meg kívánja haladni önmagát, hogy tudja, mit mond és mit tesz, hogy valóban szavainak és tetteinek alanyává váljon...”¹⁷

A tudománynak tehát nehéz dolga van mindenféle hittel szemben, mert illetéktelen behatolóknak tűnik a szentnek minősített szférákban, hívatlan vendégnek az új ideák karneválján. A kritikusoknak azonban nem a tudomány álarca mögé bújó öncélú reménygyilkolászás jelent hivatásuk értelmét, dolguk éppen az, hogy segítsenek megérteni a politikai mező törvényszerűségei folytán háttérbe szoruló összefüggéseket, s így közelebb hozzák a reményeket a valósághoz. Jelen esetben Magyarország egy nagyon összetett társadalmi-gazdasági-politikai-jogi válsaggal küzd, amelyet ráadásul erős várakozások, elutasítás, félelmek szönek át. Egy ilyen érzelmileg is kihívást jelentő időszakban még inkább szükség van némi józanságra, kritikus megközelítésre, ha úgy tetszik, ez a mindenkori értelmiség keresztje.

A kritika azonban nemcsak a politikai szereplőknek szól, és jelen esetben különösen nem a hatalmon lévőknek, mert azokat nem érdekli, hanem elsősorban a hatalom alá vetetteknek, bár úgy tűnik, őket sem érdekli, de ebben persze nem hihetünk. Nem maradt másunk, csak az ideáink, a jogállamról például – legalább ezt ne engedjük át hamis prófétáknak.

Konklúzió

Azért kell lebontani a rendszert, mert nemcsak most, nemcsak nekünk árt, hanem az utánunk jövőknek is, sőt

¹⁶ Pierre Bourdieu: „Le mort saisit le vif” *Actes de la Recherche Sciences Sociales* 1980/32–33. 13–14.

¹⁷ Bourdieu (16. l.)

nekik sokkal inkább. Ha beletörődünk a dolgok megváltoztathatatlanságába, és fennmarad a rezsim, nekik már semmilyen eszközük nem lesz ellene. Nemcsak azért, mert végérvényesen be lesz betonozva az intézményrendszer, hanem mert nem is ismernek majd más alternatívát. Mi még tudhatjuk, hogy miben állna a szükséges változás, de nemcsak másokkal, a jelen és a jövő generációival, hanem önmagunkkal sem vagyunk szolidárisak. A rendszer megváltoztatásához viszont nem elég néhány szakember vagy politikus elköteleződése, kell a nép részvétele is, mindezeket egy közös alkotmányozási folyamat foghatja össze. Ez biztosíthatná a választók edukációját,

a lehetőségek megismertetését is, ami nem kerülhető meg rövid távú politikai érdekekre hivatkozva. Ha a közösség feje felett dőlnek el az átalakulás kérdései, akkor esélyt sem adunk neki, hogy megértse és elfogadja, pláne alakítsa őket. A legjobb szándékok keresztülvitele is féloldalas eljárássá – a jogállamiság helyreállítása pedig ismét csak rövid életű kísérletté – válhat így.

Hogy mennyi esélye van mindezek után a változásnak, arra egészen biztató választ adhatunk. A népnek van hatalma: az ő hiányérzete hívja életre a megváltót, az ő engedelmességének hiánya buktathatja meg a hatalmon lévőket – csak rajta múlik. Ideje kivívni a szabadságunkat.

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

A sajtó bizonytalan körvonalai

A sajtó egy legyengült organizmus, amelyet minden oldalról kezd felemészteni a környezte. Kinek éri meg és kinek nem, ha elmosódnak a határok az újságírás és annak tárgya között? És miért hagyják magukat?

A magyarok 52 százaléka a GfK kutatása szerint egyáltalán nem bízik az újságírókban. Bár nemzetközi viszonylatban is igaz, hogy a sajtó képviselői a legutáltabb társaságba tartoznak, globálisan csak a megkérdezettek 38 százaléka fogalmaz meg kifejezetten negatív véleményt. Vagyis a magyar újságírók elutasítottsága sokkal magasabb, mint a nemzetközi átlag. Eről épűgy tehet a propagandává silányított közmédia, ahogyan a mélyen megvetett politikusok. Az előbbi nem szorul magyarázatra, az utóbbi is csak annyiban, hogy a politikusok népszerűtlensége nagyjából párban jár az újságírókéval. E tekintetben tehát nem állunk túl jól. Minden más tekintetben viszont egészen katasztrofális a helyzet.

Néhány évvel ezelőtt felmérés készült arról, hogy honnan tájékozódnak a magyarok, mire használják az internetet – híreket olvasnak, vásárolnak, közösségi médiában ismerősökkel csetelnek, zenét hallgatnak, filmet néznek. Már nem emlékeztem a pontos számokra, de arra igen, hogy a netezők töredéke olvas híreket, egészen más érdekli őket, főleg a kereskedelmi szegmens, ami lényegében a kirakatnézegetésnek felel meg. Kíváncsi voltam, hogyan változtak ezek a szokások az elmúlt években. Semmilyen magyar nyelvű felmérést nem találtam. Az megvan, hogy mennyi időt töltünk a tévé és a gép előtt, de hogy itt konkrétan mit csinálunk, azt nem tudni. Elméleti munkák születtek a témában, szűkebb szegmensben felmérések is – 20–25 év közöttiek médiafogyasztási szokásai –, de olyan nem, amiből naprakészen tudni lehetne, mit gondol a lakosság a lapokról, hírportálokról, mit olvasnak és miért, mit nem és miért nem.

Adatokhoz kizárólag nemzetközi forrásból lehet hozzájutni – már ez is magáért beszél. A Reuters Institute évente elkészíti a Digital News Report elnevezésű globális felmérést, ebben részletesen elemzik a lakosság médiához való viszonyát, általában a sajtó, média helyzetét, állapotát országokra bontva. Globálisan a megkérdezettek 36 százaléka olykor szándékosan elkerüli a híreket. Nem olvassa el, elkattint, elkapcsol, lehalkít, félrenéz. Ez az arány az elmúlt években folyamatosan emelkedett. Arra a kérdésre, hogy miért kerülik el a híreket, a legtöbben azt válaszolták: mert ismétlődnek, elcsépeltek. Magas arányt értek el azok a válaszok, amelyek szerint a hírek károsak a mentális egészségre, illetve azok, amelyek szerint kimerítő folyamatosan rossz híreket olvasni. Különösen magas azok aránya, akik szerint a hírek egyszerűen megbízhatatlanok, elfogultak. Kisebb arányban megjelent magyarázatként az is, hogy a hírek olvasása vitát szíthat, illetve az a frusztráció, hogy nem tudunk mit kezdeni a befogadott információval, nem tudunk semmin változtatni, segíteni, befolyásolni.

Sajnos ebben a kérdéssorban Magyarországról nincsenek részletes adatok, így nem tudjuk, a magyarok hány százalékára jellemző a hírkerülő attitűd. Annyit emelt ki az intézet, hogy a háborús híreket a magyarok nagy arányban kerülik: 47 százalék félrenéz, elkapcsol. Talán nem kell hosszan elemezni, miért problémás, ha a lakosság nagy arányban ignorálja a híreket, ha nem rendelkezik megfelelő tudással, információval az őt körülvevő világról. A hírkerülést erősíti az is, hogy az emberek egyszerűen nem hisznek a híreknek – nyilván minél tájékozatlanabb a lakosság, minél kevesebb információval bír, annál nehezebben tudja megmondani, hogy amit olvas, az igaz vagy fake.

Az országspecifikus adatokból kiderül, hogy a magyar lakosság mindössze 25 százaléka hisz a híreknek – három válasz volt adható, az elhiszi, a hiszi is meg nem is, és a nem hiszi el. Ez elképesztően rossz arány, ennél már csak a görögök bizalmatlanabbak. 2017-ben 31 százalék mondta, hogy hisz a híreknek, vagyis ez is egyre romló trend, akárcsak a hírkerülés. A közmédia híreit a megkérdezettek 49 százaléka nem hiszi el, 22 százaléka nem tudja, hányadán álljon vele, vagyis a közmédia híreiben a lakosságnak csak 29 százaléka bízik – ugyanez az arány a TV2 esetében. Ennél már csak a *Blikk* megítélése rosszabb. A leginkább megbízható a *HVG*, de itt is csak 51 százalék azok aránya, akik elhiszik a híreit, de legalább csak 20 százalék kételkedik bennük. Negyven százalék feletti eredményt ért el az ATV, a *Telex*, a *24.hu* és a RTL híradója – nem szerepel minden lap a felmérésben. Az *Origónak* ugyanannyian hisznek, mint a *Népszavának*, de az *Origo* elutasíthatósága magasabb.

16

Ezekből az adatokból nagyjából az szűrhető le, hogy bár mindenhol a fejlett világban hasonló gondokkal és kihívásokkal kell megküzdenie a sajtónak, Magyarországon a médiába és az újságírásba vetett bizalom ezzel együtt is rendkívül alacsony.

Pénztelenség

A pénztelenség alapvető gond, hiszen ma Magyarországon – az olyan speciális lapokat ide nem számítva, mint a horgász- vagy a lakberendezési magazinok, amelyeket a hobbisták és rajongók simán eltartanak – szinte nincs olyan lap, amelyik ne küzdene pénzügyi problémákkal. A kifejezetten gazdasági fókuszú lapoknál jobb a helyzet, ám a közéleti portálok, újságok esetében a fennmaradás a kérdés. A középtávú tervekben alig szerepel érdemi innováció, technológiai fejlesztés – kivéve, ha lehet rá pályázni.

A pénzügyi problémák egyik nyilvánvaló oka az állami költségek torzulása. Milliárdok mennek a kormánypárti médiának – a közmédiáról nem beszélve –, miközben a kritikus lapok, portálok tessék-lássék morzsákat kapnak. Jellemző, hogy egy-egy állami hirdetés megjelenését követően be is indul a fintorgás: na, ezeket is megvették. Szóval semmi se jó. Ez alól lényegében csak a választási kampányok jelentenek kivételt, amikor nem ritka és nem kínos a politikai célú hirdetés. Az állami hirdetésekkel együtt mozognak az állami vállalati hirdetések, így a Szerencsejáték Zrt., a MÁV, a Diákhitel Központ és hasonlók költségei. Vagyis vagy ömlik a pénz, vagy nem jön

szinte semmi. Éves szinten tízmilliárdos nagyságrendű forrástól esik el a nem kormányközeli média – tavaly az állam hozzávetőleg százmilliárd forintot költött ilyen-olyan hirdetésekre, kampányokra és megyebekre, ebből a kormánykritikus média lényegében semmit sem látott. Piaci vagy látogatottsági alapon a pénz fele oda kellene, hogy menjen. Ha ez nem lenne önmagában is riasztó, a nagy, piaci alapon működő vállalatok is csak módjával hirdetnek ezeken a felületeken: a bankoknak, a távközlési cégeknek, a kereskedelmi vállalatoknak mintha nem is lenne hirdetési büdzséjük. Azt is mondhatjuk, hogy amikor már arcpirítóan nem költenek, akkor gyorsan megdobják a szerkesztőségeket egy-egy kisebb tétellel a lelkiismeretüket csillapítandó, tipikusan karácsony közeledtével.

Ezzel párhuzamosan az írott sajtó kénytelen újabb és újabb szereplőkkel osztozni az egyre zsugorodó hirdetési tortán. Első körben a televíziók vitték el a pénzt – érthető módon, hiszen nagyobb közönség érhető el egyszerűbben, hatékonyabban –, második körben pedig a közösségimédia-platformok, a Facebook, az Instagram, illetve a Google szipkázta el a bevételeket.

A rossz pénzügyi helyzet ezzel együtt nem az állami hirdetések hiánya és a hirdetések Facebookra folytatása miatt alakult ki, már eleve kiszolgáltatott, kizsigerelt állapotban érte a szektort a központi pénzcsoport elzárása és a piaci viszonyok átalakulása. A nemzetközi trend részeként Magyarországot is elhagyták a nagy, nemzetközi háttérű és tőkeerős kiadóvállalatok, illetve ha maradtak is, a közéleti tartalomgyártást hátrahagyták. Amikor a kiadóvállalatok elkezdtek agyalni a költözésen, illetve az üzletágak, tagvállalatok értékesítésén, akkor már nem nagyon akartak költeni ezen a piacon. Ennek következtében veszteséges, illetve papíron pluszos, valójában irdatlan belső adóssággal és elmaradt fejlesztéssel küzdő szerkesztőségeket hagytak hátra. Abban az időszakban, amikor döntéseket kellett volna hozni az online megjelenésről, amikor már látni lehetett a nyomtatott sajtó térvesztését, nemhogy nem állt rendelkezésre extra forrás, hanem több esetben is a megszűnés ellen kellett küzdeni.

A magyarországi sajtó erőtlenségét nagyon jól példázzák a rendelkezésre álló pénzügyi beszámolók: 2022-ben a legnagyobb kiadó a Mediaworks volt 56 milliárd forint bevétellel. A második legnagyobb a Central csoport 13,6 milliárddal. A Mediaworks mellett az összes kiadó bevétele nagyjából 40 milliárd forint, ebben benne van a kétes identitású *Index* és olyan kiadók is, amelyek nem foglalkoznak közélettel. A közéleti tartalmat is gyártó kiadók együttes bevétele 2022-ben valamivel 30 milliárd forint felett volt, ebben benne van az *Index* mellett a *Blikk* is a maga 5,6 milliárd forintjával. A *Telex*, a *Forbes* és a *444* bevételei 2022-ben egyenként nem érték el az egymilliárd forintot. Hogy ezen változtat-e érdemben a rendre szaporodó előfizetéses tartalom, majd kiderül, az azért egyértelmű, hogy más választás lényegében nincs. A *HVG*, a *Magyar Narancs* és a *444* már most is részben előfizetéses, a *Telex*nél és az *Index*nél nem látni mozgolódást, a *24.hu* viszont legalábbis gyanús: azt kérte az olvasótól, hogy regisztráljanak az oldalon, és mondják el, milyen cikkeket szeretnének olvasni: „*képesek leszünk sokkal pontosabban megérteni, mit is várnak az újságtól, miért szeretik leginkább a 24-et. A regisztráltak lesznek azok is, akiket*

megkérdezzük ötleteinkről, akiket bevonunk kísérletünk előkészítésébe”. Bár azt írták, mindez az olvasói élmény javítását célozza, legyünk tisztában azzal, hogy egyetlen vállalat sem kér fogyasztói visszajelzéseket kedvtelésből meg cukiságból. A „regisztrációval segíthetnek nekünk újságrendszert váltani”, írta a lap február 29-én, aztán május 1-jén közölte, lesznek olyan tartalmak, amelyekhez csak a regisztráltak férhetnek hozzá. Szóval érdemes kapaszkodni és figyelni.

A technológiai fejlődés kitermelte az úgynevezett web2-t, ami egyet jelentett az ingyenes tartalommal. A kiadók logikusan úgy reagáltak erre, hogy hurrá, nem kell az újságírókat megfizetni, hiszen megírja más ugyanazt ingyen vagy sokkal kevesebért. Ennek a gondolkodásnak a hajdani Zöld-újság, vagyis a *Világgazdaság* című lap kiadója volt a csúcsa, ahol az volt a mondás, hogy újságíró az, aki körbeírja a hirdetéseket. Ennek megfelelő volt a munkatársak megbecsülése és a velük kapcsolatos elvárás is. És az újságírók jó része ennek a hozzáállásnak megfelelő döntést hozott: a folyamatos kínlás helyett elment pénzt keresni. Nemcsak onnan, mindenhonnan.

A kevés pénz nemcsak azt jelenti, hogy a fizetés kevés, hanem azt is, hogy a munkavégzésre sincs pénz. A magyarországi szerkesztőségek jó része nem tudja megfelelő infrastruktúrával kiszolgálni az újságíróit, szerkesztőit és olvasóit. Laptop nem kell, mert úgyis vett magának az újságíró, ugyanez érvényes a telefonra. Ideális esetben van céges flotta, vagy fizeti a cég a telefonszámlát. Emellett nincs forrás utazni, nincs se idő, se pénz napokat, heteket külső helyszínen tölteni – nyilván van kivétel, de nem ez az általános. Nem megy el az újságíró egy településre, csak megnézi a Google Street View-ban a főutcat. Nem megy el személyesen a helyszínre, inkább telefonál és e-mailen üzen.

Az újságírás jó része ma abból áll, hogy ugyanazokat a híreket habosítják a hírszerkesztőségek, esetleg egy-két saját megjegyzés és korábbi saját cikk beidézésével, egy-két telefonbeszélgetés letudásával képzelik azt, hogy ez minőségi munka. A tartalom töredéke az, ami valódi hozzáadott értéket képvisel, amit nem tud akárki elkészíteni, amihez tehetség, munka és tudás kell.

Emlékezzünk vissza, milyen kritikát fogalmaztak meg a hírkerülők: 43 százalékuk szerint a hírek ismétlődnek, elcsépeltek, unalmasak.

Outsiderek

Vannak bizonyos képzetek, hogy a magyar újságírást milyen tényezők, jelenségek és szereplők rombolják, ideális esetben alakítják. Az egyik ilyen tényező Gulyás Márton és a Partizán. Talán Szily László hosszú írása (*Miért próbálta meg kicsinálni Kőszeg Ferencet a kéméletlen Gulyás Márton...*) ragadta meg legjobban a lényegét a 444 portálon, mi is ezzel a jelenséggel a gond. Gulyás hosszú, többórás interjúkat készített, egyebek mellett a 85 éves Kőszeg Ferencsel, aki nyilvánvalóan elfáradt, aztán furcsákat mondott. Gulyás erre letámadta, lényegében pedofilnak állította be az írókat. Amikor az interjú megjelenését követően etikai kérdéseket kezdtek feszegetni az újságírókat, Gulyás azt mondta: ő nem újságíró, hanem aktivista. Szevasztok. Csak hát ez nem így működik. Gulyás nemigen tekintheti magát aktivistának, ha interjúkat készít ahelyett, hogy plakátokat ragasztgatna, ha konferenciákon beszélget az újságírásról, és a büfés meg a sarki kofa nem ül be

mellé, mert nekik is van mondandójuk outsiderként. Szóval ha hápog, úszik és hülyén jár, akkor az kacsa. Ha otthon nekiállok villanyt szerelni, nem mondhatom azt a fázisnak, hogy én amúgy nem vagyok villanszerelő, mert a fázist ez nem fogja befolyásolni. Cserébe a viszonyrendszert egyértelműsíti, hogy villanszerelés közben agyonverhet az áram. Ám ha valaki újságírói feladatokat végez, akkor annak legfeljebb az olvasóra nézve lehetnek végzetes következményei.

Mára ez az ellentmondás nagyjából feloldódott, talán Gulyás kénytelen volt belátni kacsá mivoltát. Hiszen komplett apparátust épített ki, profi szerkesztőkkel és újságírókkal, vagyis a Partizán nevű gépezet egy szerkesztőség, amelynek arca és brandje Gulyás Márton, az pedig tök mindegy, hogy korábban kőműves vagy aktivista volt. A Gulyás Márton-jelenség valójában egy anomália, amit a honi újságírás tökéletlensége hívott életre, ám mára ez az anomália lényegében megszűnt annak lenni. Az újságírás határát feszegető jelenség persze nem pusztán Gulyás Mártonnál jelent meg. Sőt, ha csak az ő esetében jelent volna ez meg, akkor egyáltalán nem is lenne értelme hosszan foglalkozni vele.

De nem csak róla van szó. Könnyű lenne azt mondani, hogy a politika az, ami mindent tönkretesz, de még ez sem feltétlenül igaz. A politika legvilágosabb Hadházy Ákossal szerzett teret a sajtóban. A legvilágosabb jelzón nem az egyértelműséget értem, hanem a világos szándékot. Hadházy nem akarja magát független entitásként feltüntetni, nem tesz úgy, mintha csak úgy tájékoztatgatná a nyilvánosságot, nem a háttérből sugdos részinformációkat. Ő mint politikus kitér infókat, bemutat jelenségeket, visszaéléseket. Alekszej Navalnij, a néhai orosz politikus is afféle oknyomozó munkát végzett, és erre építette politikai megnyilvánulásait is. Sokkal nagyobb visszhanggal, mint Hadházy – hozzá kell tenni, hogy Oroszországban nem életbiztosítás az efféle korrupciós és grízes ügyek feltárása és úgy általában az oknyomozó újságírás. Ahogyan a nyílt ellenzéki politizálás is halálos ítélettel ér fel.

Ehhez képest Hadházy arányaiban jóval kisebb kört tud elérni, nem lett a legnépszerűbb ellenzéki politikus, a magyar állampolgárok széles körének ingerküszöbét az általa kitért infók egy-két esetben érik csak el, például ha olyan égbekiáltó baromságról van szó, mint a lombkoronasétány. Könnyű lenne azt mondani, hogy a Magyarországon csak nyomokban létező oknyomozó újságírást legalább csinálja valaki, hát istenem, nekünk erre egy politikus jutott, ez van. Csak hát amit Hadházy csinál, az nem újságírás, még akkor sem, ha elsőre úgy néz ki. Az általa feltárt ügyek egy része nincs jól körüljárva, soha nem kérdezi meg az érintetteket, nem követi nyomon az eseményeket, tehát újságírói szempontból *a dolgozni kéne még ezen* kategóriába tartozik a munkássága. Ezzel addig semmi gond nincs, amíg tisztában vagyunk azzal, hogy Hadházy Ákos politizál – akkor is, amikor megnéz egy tízmillióس erdei padot, akkor is, amikor elmegy lángost enni, mindig és minden pillanatban. Neki alapvetően mindegy, hogy az adott sztorinak mi a háttere, kik a szereplők, neki az a fontos, hogy erodálja a kormánypártok népszerűségét. Bár felfedezhető a közös érdek, az újságíró nem ugyanazt a kottát kell játszsa, mint a politikus.

Hadházy mellett a politika sokkal furmányosabban is megjelenik a sajtóban. Erre példa a megafonos propagandagépezet ugyanúgy, mint a pártok által nyíltan vagy nem annyira nyíltan pénzelt portálok, az újságírók és politikusok közötti kölcsönös érdekkapcsolat. Nem mindig egyértelmű, hol vannak a határok, sőt a szereplők nem is mindig érdekeltek abban, hogy legyenek határok.

Információhiány

Nagyjából 2014-től kezdve, vagyis a második kétharmad óta vehető észre tendenciózusan, hogy az állam visszatart közérdekű adatokat és információkat. Időről időre megjelennek hírek arról, hogy az *Átlátszó*, a *24.hu*, a *Direkt36* vagy más portálok, esetleg politikusok kiperelnek adatokat, amelyeket aztán vagy kiadnak, vagy nem. Ha kiadják, akkor ennek vagy van jelentősége, vagy nincs. Nincs akkor, ha az ügy már nem érdekes, tipikus példa erre a Duna Aréna minden aspektusa, kezdve az építési költséggel, a kivágott fákon át egészen addig, hogy Hosszú Katinka úszóakadémiája miéért használhatja azt ingyen. És van jelentősége akkor, ha az eltitkolt adatok a kórházi fertőzések statisztikájára vonatkoznak.

Az adatok, információk eltitkolása, visszatartása mindenképpen kárt okoz, azonban eltérő mértékben. Nem vagy később tudjuk meg, mennyi közpénz tűnt el adott beruházás, közbeszerzés során, később tudjuk meg, hány céget vett meg Mészáros Lőrinc, Tiborcz István és körei. Ezek az információk fontosak, de alapvetően azért már nem befolyásolják a világhoz való viszonyainkat. Aki olvassa az ilyen témájú híreket, az eddig is tudta, mit gondoljon ezekről a gazdasági szereplőkről, aki nem hiszi el az ilyen témájú híreket, szintén, aki pedig kerüli ezeket a híreket, azt úgyse lehet más belátásra bírni plusz egy adattal.

Egészen más a helyzet azonban az olyan ügyekkel, mint a Covid. Máiig nem tudjuk, pontosan hányan haltak meg és milyen körülmények között, melyik kórházban milyenek voltak a túlélési esélyek. Nem tudjuk, mennyivel nőtt bizonyos betegségek miatti halálesetek vagy súlyos szövődmények száma azért, mert a betegeket a Covid miatt nem lehetett szakszerűen ellátni. A Központi Statisztikai Hivatal beszámolt ugyan utólag a halálesetek számáról, és ebből le lehet vonni azt a következtetést, hogy sokan, nagyon sokan haltak meg 2020-ban és 2021-ben, de azt már nem tudni, hogy közülük hány embert lehetett volna megmenteni.

Ezeknek az adatoknak, információknak az eltitkolása sokkal nagyobb kárt okoz, mint az, ha kicsit gazdagabbak az oligarchák annál, mint amit gondolunk. A Covid-adatok eltitkolása a felelősség áthárítását és a pánikhangulat kialakulásának megakadályozását célozta. Emellett azonban olyan alapvető információknak nem vagyunk birtokában, amelyek az életünket keretezik.

Alapvető dolgokat nem tudunk. Nem tudjuk, mennyit keresnek a pékek Szabolcs megyében, és ehhez képest mennyit Budapesten. Annyit tudunk, hogy az átlagbér egyik vagy másik megyében hogyan alakul, de azt nem tudjuk, hogy ugyanabban a szektorban mennyivel kap kevesebbet egy alkalmazott Újfehértón és Újlipótvárosban. Nem tudjuk, mennyivel költ kevesebbet

élelmiszerre egy Somogy megyei család és egy érdi, csak azt tudjuk, hogy a zsömle minden Aldiban ugyanannyiba kerül.

Nem készül részletes elemzés sem a jövedelemadó, sem a társasági adó, sem a különadók esetében, nem tudjuk, mi volt a kata beszántásának következménye, nem tudunk semmit az adókedvezményeikről, az csak egy sor az államkincstár havi beszámolójában, illetve a NAV késleltetve megjelenő és töredékes adatokkal bíró évkönyvében. Tizenöt évvel ezelőtt meg lehetett nézni, milyen kedvezményeket tudtak igénybe venni a magánszemélyek jövedelmi tizedekre és cégek bevételi kategóriákra bontva. Ma jó esetben a teljes összeget ismerhetjük meg az adott év után 16 hónappal.

Nem tudunk semmit az uniós támogatások felhasználásáról, azok megterüléséről, hatékonyságáról. Nem tudunk semmi érdemről az állami vállalatok, költségvetési szervek gazdálkodásáról. Nem tudjuk, mi alapján számítják ki a nyugdíjak összegét, nem tudjuk, mire költ el Demeter Szilárd tízmilliárd forintot évente. Nem tudjuk, hány könyvet vásárolnak az országban, melyik megyében mennyit és mennyiért. Nem tudjuk, hány darab regionális, helyi lap, portál működik, nem tudjuk, mekkora bevételt szereznek a reklámtortából, illetve mennyi állami hirdetést kapnak.

Ezt a gyakorlatot, vagyis hogy nem adnak ki adatot, információt az állami szervek, gyorsan átvették a közigazgatási hivatalok is, legyen szó gyámhatóságról, útlevigénylésről, lényegében bármiről. Azt sem tudjuk, kik irányítják a tankerületeket, mert nem hozzáférhető a vezetőség önéletrajza – olykor a neveket sem frissítik. Nem arról van szó, hogy sajnálatos módon nem tudjuk nyomon követni a NER-nek nevezett polip növekedését. Arról van szó, hogy a saját életünkről is egyre kevesebbet tudunk. Fogalmunk sincs, milyen országban élünk, a GDP- és az inflációs adat az, amire támaszkodhatunk, azokra is csak megkötésekkel, de ez gyakorlatilag semmire sem elegendő.

Ilyen körülmények között rendkívül nehéz tárgyilagos, adatokra támaszkodó újságírói munkát végezni. Olyan munkát, ami esetleg javíthatná a médiába vetett bizalmat. Sok esetben nem születhetne meg egy-egy cikk, ha ragaszkodnánk az adatok, dokumentumok nyújtotta információk meglétéhez. Ezek hiányában az újságírók kénytelenek becslésekre hagyatkozni, feltételezésekbe bocsátkozni. Ez egyrészt szükségszerű, másrészt azonban rendkívül káros. Nemcsak azért, mert könnyen lehet rossz következtetéseket levonni, hanem azért is, mert az újságíró hajlamossá válhat arra, hogy eleve levonja ezen következtetéseket anélkül, hogy megpróbálna objektív bizonyosságot szerezni. Úgyse mondják meg, szerintem meg így van. Ez a tényújságírás halála. Hiszen az egyik szerintem pont annyit ér, mint egy másik. Teljesen mindegy, hogy ki mondja. Márpedig nem, egyáltalán nem mindegy, ki mondja.

Befolyás

Ha az irányított tartalom politikai, akkor propagandának hívjuk, ha nem politikai, akkor PR-nak. És ebben a sajtónak komoly felelőssége van. A magyarországi sajtó egy pókhálós művelődési házra hasonlít, ahol a földszinten bálás ruhavásárt, a másodikon meg fitnesszedzést tartanak. A publikált írá-

sok és cikkek kilencven százaléka a másol/beilleszt elven létrejött töltelék. Felszínes, esetenként rosszul megírt szöveg. Ebben nincs semmi meglepő, nem lehet hírügyeletesként napi tíz-húsz minőségi anyagot előállítani, márpedig darabra a legtöbb cikk így készül, kapkodva. Az újságíró egyre ritkábban megy helyszínre, mert nincs rá idő és nincs rá pénz. Vannak minőségi tartalmak, fontos és jól megírt anyagok, ez a tulajdonképpeni újságírás, de nagyon nehéz az újságírói szakmáról, etikáról és minimumkövetelményekről vitatkozni, ha az előállított szövegek zöme nem ilyen.

A pályaelhagyó újságírók jelentős része nem ment el kecskéket tenyésztetni vagy kávézót nyitni, kevesen mentek férjhez olyan sikeresen, hogy borászatuk legyen. Sokan maradtak a szövegírásnál. Különösen a gazdasági újságírókra volt jellemző, hogy elszegődtek azokhoz a cégekhez, amelyek működésével addig foglalkoztak. Ez olyan jól sikerült, hogy ma elvétve találunk a szerkesztőségekben pénzügyes, bankos témákra szakosodott újságírókat – egy-két szakoldalon, elvétve országos lapoknál. De hasonló a helyzet a távközléssel, az élelmiszeriparral, az ingatlanpiaccal, kereskedelemmel is, az agráriumról nem beszélve. Míg tizenöt évvel ezelőtt az újságíró elhajtotta a PR-cégeket és az érdektelen közleményeiket, mert volt saját témája is, ma ugyanezek az emberek gyártják a szövegeket egy-egy vállalatnál, és a szerkesztőségek át is veszik ezt a tartalmat.

A hírszerkesztőségek számára ez nagy könnyebbség, mert mindig lesz adatokkal alátámasztott cikk a lakáshitelezésről, ipari, kereskedelmi trendekről. Csak jó címet kell adni. A cégek számára pedig különösen hasznos ez a felállás. Nem azért, mert publicitást kapnak, hiszen azt korábban is kaptak. Hanem azért, mert ők döntenek el, mikor kapnak publicitást, és miről legyen szó. Nem az újságíró kér információkat, adatokat, nem az újságíró vet fel problémát és ír arról, amit ő fontosnak tart. A cég határozza meg, hogy mi a téma, a cég dönti el, miről szóljanak a hírek. Ezáltal olyan valóságot teremt, ami számára megfelelő, az olvasó azonban valójában nem találja a helyét ebben a valóságban. Nem cikkek készülnek, hanem tartalmak, a cél nem a tájékoztatás, hanem a vásárlói, fogyasztói attitűd alakítása.

A szerkesztőségek lassan kiengedik a kezükből az irányítást, mert a tartalom akkor is előállítódik, ha nem ők írják meg, csak felhasználják a küldött kész anyagokat. Így lesz cikk abból, hogy egy építőipari cég kontárindexet készít, vagy abból, hogy a magyarok szeretik a kuglófot, mert ezt kérdezte körbe egy pékség. Arról készül cikk, amiről a cég beszélni akar, nem arról, ami érdekes vagy fontos. A céges tartalmak legmegdöbbentőbb példája, amikor az államkincstár szóvivője írt cikket az állampapírokról annak a szerkesztőségnek, amelynek korábban maga is tagja volt. Nyilván fizetett tartalom volt, de az olvasó ezt nem tudja külön kezelni, számára a cikk az cikk.

Egy bonmot szerint az újságírókat nem az különbözteti meg az átlagembertől, hogy kérdezhet, hanem az, hogy megkövetelheti a választ. Magyarországon lassan elveszítik az újságírók ezt a képességüket. A pénztelenség, a kényszer és a kényelem oda vezetett, hogy az újságírók önként sétáltak be a karámba, és onnan kiszabadulni egyre kisebb már az esély.

Mese a szuverenitásról

I. Mi fán terem?

Isten, haza, család, polgár, Brüsszel, migráns, gender, háború – az elmúlt évek unásig ismételt politikai termékei mellé a 2024-es európai választásokra a Fidesz propagandistái újabb hívószót találtak ki: a szuverenitást.¹ Ezt a kissé nehézkes, idegenül hangzó varázsigét kellett most megtanulni, és naponta többször a tükör előtt gyakorolni a NER vezető politikusaiknak. A szuverenitásról kellene szemináriumokat tartani a talán még mindig létező polgári körökben, és a szuverenitásról kellene győzködni a szomszéd nénit a lépcsőfordulóban vagy a kerítés fölött áthajolva minden jól nevelt Kubatov-listázott szavazópolgárnak. És persze ettől a szótól kellene most összerezzenie mindenkinek, aki esetleg azon gondolkodna, hogy ellenzéki pártnak adná a szavazatát. Mert aki magyar, az mostantól szuverenista is. Punktum.

Ha a nevezett szavazópolgár mégis a megátalkodott kételkedő fajtából való, nem hajlandó már pusztán a szó veretes hangzásától vagy az ügyeletes kormányzóvivő dörgedelmes hanghordozásától beijedni, és titokban Google barátjához fordul, hogy mitévő legyen, azt találja, hogy „a szuverenitás a politikatudományban (állami) főhatalom, önállóság, függetlenség; képesség a hatalom önálló gyakorlására. A jog-

gyakorlatban a természetes vagy jogi személy kizárólagos önrendelkezési jogát értjük alatta; azaz külső kényszer nélküli cselekvést.” Francia szóról van szó, írja az online lexikon² – bár a meghatározást igazán írhatta volna egy vérbeli kuruc is. *Ugocsa non coronat* – nekünk ne mondja meg senki, hogy... Sőt, nekünk egyáltalán senki semmit ne mondjon meg! Ismerősen hangzó gondolat ez mindenkinek, aki a Kárpátok bércein innen látta meg a napvilágot, népszerű szöveg a magyar ugaron. És az állampárt spin doctorai ezúttal erre a népszerűsége alapozva gondolták elfoglalni a gonosz Brüsszel várát.

A főhatalom kizárólagos önrendelkezési joga, kényszer nélküli cselekvési képessége persze egy rendes demokratának elég fenyegetően hangzik, már pusztán belpolitikai szempontból. De első körben vegyük szó szerint a Fidesz indoklását, és vegyük úgy, hogy a szuverenitást itt Magyarország egészére kell érteni, mégpedig az Európai Unió ellenében. Időszerű-e tehát a szuverenitás programja pont most, pont a mi számunkra?

II. A régi-új ellen: az Európai Unió

Miért – már megint – az EU-tól kelle-ne féltetni a nemzeti önrendelkezést? Azt, hogy az EU különleges nemzetközi szervezet, tudják a nem politoló-

¹ ATV.hu, 2024. január 28. – Varga Judit, aki a Fidesz EP-listavezetője lesz, zárt körben „programot” hirdetett.

² wikipedia.org/szuverenitas

gusok is. Mégpedig azért, mert „nemzetek feletti”, azaz *szupranacionális*.³ Így képes arra, hogy olyan, mindenkire kötelező döntéseket hozzon, amelyekkel adott esetben egyik vagy másik tagország nem értett egyet.⁴ A szavazás intézménye természetesen nem ismeretlen a diplomáciai kapcsolatokban. De rendes körülmények között a nemzetközi konferenciák és szervezetek döntéseit, a nemzetközi szerződéseket az érintett országoknak saját parlamentjük vagy népszavazás útján meg kell erősíteniük, el kell fogadniuk. Az Európai Unió esetében ilyen megerősítésre csak nagyon ritkán – például az alapszerződések megváltoztatásakor vagy új tagok felvételekor – van szükség. Innen nézve valóban lehet úgy érvelni, hogy az Európai Unió működése ütközésben van a tagállamok korlátlan önrendelkezésével, azaz szuverenitásával.

A konfliktus mértéke és jogalapja területenként változik.⁵

Egyes fontos ügyekben az Európai Uniónak kizárólagos hatásköre van. Ilyen például a a nemzetközi kereskedelem, a közös belső piacon érvényes versenyjog és az euróövezet monetáris politikája.

A tagállamokkal közösen elvégzendő feladata – megosztott hatásköre – van az EU-nak pl. a belső piacot érintő gazdaságpolitikai döntésekben, a mezőgazdaságban, a környezetvédelemben, az energiapolitikában, a

fogyasztóvédelemben, a közlekedésben, a területfejlesztésben és a szociálpolitika egyes kérdéseiben.

A tagállamokat támogató – tehát tanácsadó, segítő jellegű – szerepe van az uniónak pl. az oktatásügyben, a kultúrában, a turizmusban, az egészségügyben és a polgári védelemben.

A kizárólagos hatáskörök értelemszerűen azt jelentik, hogy az adott ügyekben kizárólag „Brüsszel” illetékes. Példának okáért hiába szeretne Magyarország különösen előnyös kereskedelmi elbánást biztosítani pl. a szomszéd Szerbia számára, azt EU-tagként nem teheti meg. Ha kívánsága, javaslata van, annak a közös kereskedelmi politika keretében, az uniós szerveken keresztül tud érvényt szerezni.

A közösen gyakorolt hatáskörök esetében az unió szervei és a tagállamok közigazgatása szoros együttműködésben jár el, az európai jogszabályok megszabta kereteken belül. Így működnek például az uniós fejlesztési alapok, amelyek a magyar polgárok szerint a magyar EU-tagságunk egyik fő pozitívumát jelentik. Illetve jelentenek, ha az Orbán kormány az említett közös jogszabályokat – különös tekintettel a korrupció elleni harcra és a közpénzek átlátható kezelésére – betartaná, és így az EU-források akadálytalanul folynának Magyarországra irányába.

Végül a támogató hatáskörök esetében az uniónak nincs semmilyen szabályozási vagy igazgatási jellegű hatásköre. De végezhet kutató-, tájékoztató, tanácsadó munkát, szervezheti a tagállamok együttműködését egymás között vagy harmadik országok irányában. Legkézenfekvőbb példa a tagállamok felsőoktatási in-

³ Nemzeti Közsolgálati Egyetem: Az Európai Unió közbjogi alapjai – egyetemi előadás háttéranyaga (https://antk.uni-nke.hu/document/akk-copy-uni-nke-hu/INITB220_februar_19.pdf)

⁴ eur-lex.europa.eu – A közösségi módszer és a kormányközi megközelítés.

⁵ eur-lex.europa.eu – A hatáskörök elosztása az Európai Unión belül.

tézményei közötti együttműködés támogatása pl. az Erasmus program keretében – melyből egyébként a magyar egyetemek döntő többsége Orbánék miatt jelenleg szintén ki vannak zárva.

Az unió szabályozási és igazgatási és tevékenységét sok kritika éri, és ezek jelentős része jogos, de legalábbis érthető szemrehányás. Az EU-joganyag mennyiségét nagyjából 100 ezer oldalra szokás becsülni. És ehhez hozzá kell számítani azokat a jogszabályokat, amelyeket a tagállamok saját hatáskörükben alkotnak akkor, ha az EU-jog irányelv formáját ölti, melynek végrehajtásáról a tagállam saját jogszabályain keresztül köteles intézkedni. Egyértelmű: a helyzet még így is sokkal jobb, mint amilyen az európai intézmények létrejöttét megelőző időben volt. Akkoriban ugyanis az európai országok mindent teljesen maguk döntöttek el, nemegyszer azzal a szándékkal, hogy a többiekkel „kitoljanak”. Kézenfekvő példa erre a védővámok bevezetése vagy az ún. nem tarifális kereskedelmi korlátozásoké,⁶ amikor egy ország például olyasmit ír elő a termelők, kereskedők számára, amit a hazai szereplők könnyen, a külföldiek viszont nehezen, komoly többletköltségek árán tudnak teljesíteni. Igazság szerint ilyen nem tarifális korlátozásokkal az EU-tagok időnként még ma is szeretnek játszani, amíg az unió le nem csap rájuk. De a fő gondolat-hoz visszatérve: az unió joga valóban nagy terjedelmű, bonyolult és nemritkán aprólékos, mondhatni macerás

⁶ UNCTAD – A Practical Guide to the Economic Analysis of Non Tariff Measures – Chapter 1, p. 13 (https://unctad.org/system/files/official-document/ditctab2019d4_ch1_en.pdf)

dolog. És ha egy vállalkozó, termelő vagy kereskedő annak meg kíván felelni, akkor pontos ismeretekre, kompetens jogi tanácsra és időnként anyagi türelemre van szüksége.

Fontos azonban tudni, hogy az EU-jog nem azért bonyolult, mert „Brüsszel” gonosz vagy szimplán hülye volna. Hanem valójában épp a tagállamok miatt. A kacifántos, aprólékos szabályozás és az időnként szintén komplikált kivételek pont azért keltenek, hogy az eredménnyel minden tagállam együtt tudjon élni. Sőt, minden felelős miniszter azzal térhessen haza az övéihez, hogy már megint győzött, és elérte, hogy az egész unió úgy táncoljon, ahogy ő fütyül. Magyarán: a labirintus oka nem a kárhozott brüsszeli bürokrácia, hanem bizony a nemzeti szuverenitás. Az unió egyébként is csak azt és csak úgy teheti meg, amire és ahogy a tagállamok előzőleg felhatalmazták. Ez a felhatalmazás pedig még hetvennégy év együttműködés után is csak behatárolt mozgásteret ad a közös intézményeknek. Ráadásul még ott is, ahol az uniónak megvan a hatásköre, a nemzeti kormányok árgus szemekkel figyelik az Európai Bizottság – a közös „kormány” – minden mozdulatát. Sőt, folyamatosan részt is vesznek a döntésekben, méghozzá általában azonos jogállással és erővel, mint a polgárok által közvetlenül választott Európai Parlament.⁷

⁷ Nagyon leegyszerűsítve, dióhéjban az EU döntéshozatali rendszeréről: Az EU alapszerződéseinek őre, egyben a végrehajtó hatalom letéteményese, ha úgy tetszik, az EU kormánya az Európai Bizottság, melybe minden tagállam 1-1 biztost delegál. A bizottság egyfelől végrehajtja az európai jogot a rá szabott hatáskörben, másrészt kizárólagosan jogosult javaslatot tenni új jogszabályokra. Általános esetben e javaslatokról két társjogalkotó dönt,

Az eredmény a kétkamarás parlamenttel működő föderatív államokra hasonló berendezkedés. Legalábbis innen nézve az EU hasonlít pl. az Amerikai Egyesült Államokra is – amely azonban rendszeresen és szinte minden területen függebnek és határozottabbnak mutatkozik, mint a mi közös Európánk. Magyarország pedig az EU tagállama, így igazodnia kell a közös döntésekhez – cserébe viszont beleszólhat abba, hogy mit csinálnak a többiek.

III. Hogyan javítsuk meg Európát?

Hogy az Európai Unió intézményrendszere és működése miért ilyen bonyolult és időnként nehézkes, annak könyvtárnyi irodalma van.⁸ A problémára a logikus megoldást mindenki ismeri. Legalábbis, ahányszor a tagállamok az elmúlt hét és fél évtizedben tanácsot kértek a legokosabb tudósoktól, a legbölcsebb egykori politikusoktól, nagyjából ugyanazt a választ kapták. Az uniót tovább kell „mélyíteni”, a közös intézményeknek az addigiaknál szélesebb hatásköröket kell adni, a döntéshoza-

melyek mindegyikének egyetértése szükséges ahhoz, hogy egy jogszabály megszülessen. Az egyik az 1979 óta közvetlenül választott, a 2024-es választástól kezdve 720 tagú Európai Parlament, benne 21 magyar képviselővel. A másik a tanács, amelyben a tagállamok 1-1 szakminisztere foglal helyet. (Különleges szerepe van az Európai Tanácsnak, amelyben a tagállamok állam- és kormányfői ülnek, és a politikai irányokat határozzák meg. Közvetlen jogalkotói feladatuk nincs). Az uniónak emellett van saját bírósága, amely joghatósággal bír nem csupán a három EU intézmény működése tekintetében, hanem abban is, hogy a tagállamok az EU jogát miként hajtják végre.

⁸ Az egyik legfrissebb magyar összefoglaló munka: Arató Krisztina – Koller Boglárka: Az Európai Unió politikai rendszere, Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2019.

tali folyamatokat fel kell gyorsítani. Mindenekelőtt ki kell terjeszteni a többségi elvű döntéshozatalt, és meg kell szüntetni a nemzeti vétó lehetőségét. Másként fogalmazva: a tagállami szuverenitás további darabjait kell átruházni a közös intézményekre.⁹

Hogy miért mindig ez volt a válasz, könnyen belátható. A közös jogalkotás legnehezebb, legkacifántosabb része szinte mindig a tagállamok közötti egyeztetés. Vagy annak kiterjesztéseként az úgynevezett trilógus, a bizottság és a parlament megegyezése a tagállamokkal, azaz a tanácscsal. A tanács ugyanis akkor is törekszik a konszenzusra, ha az egyébként nem lenne feltétlenül szükséges. Szavazni inkább csak akkor szavaznak, ha a döntés tényleg sürgető, és a teljes egyetértés reménytelennek látszik. Ez pedig elnyújtja a tárgyalásokat. A tanács hagyományosan szeret Pató Pálként viselkedni. Ha nincs egyetértés, és nincs sürgető helyzet, akkor a döntést inkább elnapolják, mint hogy valaki ellenére kelljen lezárni egy vitát. Ha ez nem így lenne, ha a döntéshozatal súlya a tanács, a tagállamok felől a parlament és a bizottság felé tolná el, az unió működése nyilván felgyorsulna, és az unió közelebb kerülne egy hatékonyabb, versenyképesebb kormányzati rendszerhez. Az Európai Egyesült Államokhoz, ha úgy tetszik.

Ha az elmúlt évtizedek során intézményi ügyekben lépni kellett, Európa végül tényleg mindig a mélyítés,

⁹ Ilyen volt pl. 1985-ben a Dooges Bizottság jelentése – (Report of the Ad Hoc Committee for Institutional Affairs to the European Council (Brussels, 29–30 March 1985) –, amely az Egységes Európai Aktát és végső soron az Európai Unió megalapítását készítette elő.

a közös intézmények erősítése felé mozdult. De kevés kivételtől eltekintve az elhatározás nehezen született meg. Általában kellett hozzá egy jó kis válság. És időről időre voltak visszarendezési kísérletek is. A hosszú viták után megszületett alapszerződés-módosítások bonyolultak voltak, és ritkán szolgáltak mindenki meglegedésére. Az irány azonban meglehetősen egyértelmű. Persze attól, hogy egy megoldás logikus, még egyáltalán nem kell, hogy vitán felül álljon. Az „egyesült Európa” gondolata és az unió további mélyítése is vitatható. Jogos, újra és újra feltehető a kérdés, hogy valóban szükséges-e az EU hatásköreit újabb területekre kiterjeszteni. Továbbá, hogy azokon a területeken, amelyeken az unió eljár, melyik uniós szerv – a bizottság, a parlament, a tanács vagy a három intézmény együttesen – legyen illetékes. És persze hogy a döntéshozatal során milyen szabályokat kövessenek.

Pragmatikus megközelítésben az európai integráció további mélyítését jól ismert gazdasági és politikai okok is indokolják.

Először is, a globalizált gazdaság körülményei között Európának is szüksége van arra, hogy gyors és hatékony döntéseket tudjon hozni. Remek példa erre az amerikai inflációellenes törvény (Inflation Reduction Act), amely rendkívül erős kihívást intézett Európa irányába, amerikai földre csábítva a jövőorientált gazdasági ágazatokba befektetni szándékozó iparvállalatokat. Az EU-nak közel két évébe telt, mire erre a törvényre többé-kevésbé érdemi választ tudott megfogalmazni.¹⁰ De nem lesz

könnyebb dolga az uniónak Kínával sem – pont Magyarországon ezt sem kell sokat ragoznunk.

Másodszor, az erősebb Európa mellett bőven van mindenki számára egyre nyilvánvalóbb külpolitikai, sőt biztonságpolitikai ok is. A hetvenes évekből származó legenda szerint már Henry Kissinger amerikai külügyminiszter is hiába kereste az Európai Közösség telefonszámát. Valójában nem kereste, de a poén kétségkívül ült, és jórészt ül ma is. A nagy nemzetközi konfliktusok, háborúk megoldásánál szemlátomást inkább a nagy EU-tagállamok, a franciák, a németek és korábban a britek vezetőit hívják az asztalhoz, mintsem az Európai Tanács vagy a bizottság elnökét vagy az unió külügyi főképviselőjét, „külügyminiszterét”. Igaz, hogy a helyzet persze változóban van. Az EU manapság a nemzetközi porondon is egyre inkább látható, és a tagállamok igyekeznek egységes álláspontot elfoglalni a legtöbb külpolitikai, biztonságpolitikai ügyben is. Ha ez nem sikerül, annak az oka általában egyedül Orbán Viktor – különösen ha az orosz fenyegetésről van szó. De külpolitikai ügyekben az unióban továbbra is az egyhangú döntéshozatal a norma. Tisztán pragmatikus megközelítésben egyértelmű, hogy ez a fajta döntéshozatal az uniót súlyosan gyengíti. Ez a módszer ugyanis lényegét tekintve nem szupranacionális, hanem az évszázados diplomáciai módszert követi. És köztudomású, hogy lassú, nehézkes, és bonyolult megoldásokhoz vezet. Legtöbbször nem az optimális,

Directorate-General for Internal Policies, EU's Response to the US Inflation Reduction Act (IRA). Briefing, PE 740.087 – June 2023.

¹⁰ Christian Scheinert – European Parliament,

hanem a mindenki számára még éppen elfogadható minimumot, a legkisebb közös nevezőt állítja elő. A mai globalizált, járványoktól és háborúktól terhes, bizonytalan világban, amikor a nemzetközi jog szerepe egyre inkább határolt, és az idő nem csak pénz, hanem túlélés dolga is, ilyen módon nem lehet európai nagyhatalmat működtetni.

Eszerint tehát valóban súlyos érvek szólnak az EU mélyítése mellett. A közösségi hatáskörök és a többségi döntéshozatal kiterjesztése, azaz a további szuverenitásmegosztás minden bizonnyal javítaná az unió versenyképességét, erősítené szerepét a világban. Így végső soron közelebb vinne a közjó szolgálatához is.

A pragmatikusan gondolkodó elemzőknek, politikusoknak mégis fel kell tenniük azt a kérdést is, hogy az így születő döntéseket a polgárok elfogadják-e. Annál is inkább, mert a mai politikában különösen népszerűek, de legalábbis erős azoknak a hangja, akik érzelmi húrokat pendítenek meg, és a nemzeti identitás, a kulturális örökség vagy egyenesen a nemzeti önállóság elvesztésével riogatnak. Ahogy egyébként érzelmi alapú érveket az európai föderáció mellett is fel lehet hozni. Az európai zászló vagy az európai himnusz sokak számára már ma is fontos identitásképző elem.

IV. Az erős Európa hívei és ellenfelei

Az erősebb Európai Unió esélyeit mérlegelve tisztáznunk kell, kik azok, akik ma egy ilyen javaslat mellé állnának, illetve hogy az Európa-párti és az euroszeptikus állásponatok képviselői hol helyezkednek el a hagyományos bal-jobb tengelyen. A

rövid válasz erre a kérdésre az, hogy az erősen euroszeptikus pártok általában szélsőségesek. Ami persze nem jelenti azt, hogy a mérsékelt, mainstream vagy centrista pártok automatikusan föderalisták lennének. Az európai szociáldemokraták, a zöldek és a liberálisok általában az unió további mélyítése mellett állnak ki, és nemritkán kimondottan föderalisták is. A kereszténydemokraták is Európa-pártiak már az integráció kezdetei óta. De az Európai Néppárt általában hangsúlyozza azt is, hogy az unió tevékenységét a közösen hatékonyabban ellátható feladatokra kell korlátozni. A radikális és szélsőjobb oldali pártok pedig az integrációs folyamat megfordítása mellett kardoskodnak.

Eltérések mindegyik táboron belül vannak. Így például a skandináv baloldal is kifejezetten óvatos az uniós hatáskörök bővítését illetően, és semmiképpen sem nevezhető föderalistának. De figyelemre méltó a francia liberális Emmanuel Macron esete is, aki – bár hangsúlyosan európai programmal jutott hatalomra – a döntő pillanatokban sosem felejt el mindezekelőtt franciaként viselkedni, akár az unió rovására is. Az a mód például, ahogy a 2019-es EP-választások után az európai pártok listavezetői helyett elérte a német Ursula von der Leyen kinevezését az Európai Bizottság élére, alighanem tartós kárt okozott az európai integrációnak.¹¹ Lényegében megbuktatta ugyanis azt a csúcsteljesítményi rendszert, amelynek értelmében az európai kormányt olyan személynek kellene vezetnie, akit a polgárok már az európai választások előtt megis-

¹¹ Politico.eu – EU leaders pick von der Leyen for Commission president – 2019. július 3.

merhettek, és aki jelöltként kiállt a szavazók elé. Ursula von der Leyen nem ilyen, az ő kinevezésével 2019-ben senki sem számolt. Hivatalát zárt ajtók mögött, a választók akaratától függetlenül nyerte el. Nacionálján az sem változtat lényegesen, hogy most, 2024-ben már ő az Európai Néppárt csúcsteljesítője, hiszen érdemi kihívója nem is volt.¹²

Macron 2019-es húzása korántsem példa nélküli. A nemzeti kormányokról – színezetüktől majdnem függetlenül – általában elmondható: szeretik a dolgokat úgy rendezni, hogy az utolsó szó lehetőleg a tanács kezében legyen, és szeretik a fontos dolgokat zárt ajtók mögött eldönteni. Ez éles ellentétben van azzal, ahogyan a parlament működik. Az EP-nek ugyanis minden döntése, és elenyésző – „nemzetbiztonsági” vonatkozású – kivételtől eltekintve minden szakbizottsági és plenáris ülése nyilvános és az interneten élőben követhető. Így bár a tagállami politikusok, különösen a Fidesz, szeretik a kellemetlen döntések ódiáját a „brüsszeli bürokratakra” kenni, valójában ők maguk azok, akik az unió időnkénti átláthatatlanságáért, bonyolultságáért első sorban felelősek.

Abban egyébként, hogy a bal-jobb, illetve a föderalista-szuverenista tengelyen a Fidesz hol helyezkedik el, évek óta nincs semmi kétség. A magyar kormánypárt politikája egyértelműen antiföderalista, önmeghatározásuk szerint szuverenista, tartalmát és prezentációját tekintve pedig az európai szélsőjobbhoz húz. Képviselőik az Európai Parlamentben lényegében

minden javaslatot elleneznek, legfeljebb tartózkodnak. Igen gombot Európa erősítésére soha nem nyomnának. A tanácsban a magyar kormány ugyancsak „vétóbajnok”. Orbán Viktor anti-EU-kampányait mindenki unásig ismeri még Brüsszelben is. Az EU-ellenesség lassan a Fidesz egyik központi, megkerülhetetlen, identitásképző elemévé vált. De ha ez így van, akkor ehhez az állásponthoz az összes pártnak és így vagy úgy az állampolgároknak is viszonyulniuk kell. Az a kényelmes, lekezelő megközelítés, amely az egyesült Európa kérdését az egyetemi előadókba, tudományos konferenciákra számúzná, nem tartható tovább.

V. Vox populi

Az erősebb Európa esélyeinek, hasznosságának pragmatikus vizsgálatához tehát hozzátartozik a döntések elfogadottságának, legitimitásának kérdése is. Erről hatalmas vita dúl a politikusok között.

Az európai választásokon hagyományosan az Európa-párti, a politikai fősodorhoz tartozó pártok győztek, jelentős többséggel. Így volt ez legutóbb, 2019-ben is, amikor az EU-integráció további sorsa kiemelten szerepelt a kampányban, és amikor az Európa-ellenes, szélsőséges erők először jelentek meg a rendszert potenciálisan destabilizálni képes tényezőként. Az európai választók akkor egyértelmű üzenetet küldtek. A választási részvétel rekordokat döntött, a nyertesek pedig nem a szélsőjobb, hanem elsősorban a progresszív pártok voltak. Nem véletlen, hogy a 2019–2024-es időszakban az EU olyan sok szociális és környezetvédelmi tárgyú intézkedést tett, és hogy megszületett – Orbán Viktor bosz-

¹² Politico.eu – Von der Leyen, The Fake Spitzenkandidat – 2024. február 23.

szúságára – a jogállami követelményeknek érvényt szerezni hivatott új jogi eszköz is. A 2024-es választások tétje nagyon hasonló. Az eredményt a cikk írásakor még nem tudjuk. Az előrejelzések azonban a 2019-eshez hasonló kimenetelt valószínűsítene. A szélsőjobb erősödése, ha sor kerül rá, semmiképpen sem jelent majd hatalomátvételt.¹³

Annak, hogy a polgárok az Európai Unió döntéseit tartósan elfogadják, a politika klasszikus logikája szerint két feltétele lenne.

Egyrészt az, hogy a döntések átláthatóan és számon kérhetően születessenek. Ahogy fentebb megvitattuk, a kép vegyes.

Az Európai Parlament legitimitációja közvetlen, működése a polgárok számára is átlátható, és az EP-választásokon közvetlenül számon is kérhető.

A tanácsban ugyanakkor sok a zárt ajtók mögötti vita és döntés, a tagállami vezetők pedig európai döntéseikért csak a nemzeti keretek között felelnek. Erre mondják a politológusok, hogy a tanács legitimitációja közvetett.

Az Európai Bizottság, az EU kormánya az EP-nek és a tanácsnak is felel. A bizottság elnökét és az európai biztosok kollégiumát az Európai Parlament is meg kell hogy válassza. Az elnök személyére azonban – csúcsjelölti rendszer ide vagy oda – a tagállamok tesznek javaslatot. És ez a döntés minden, csak nem átlátható. A gyakorlatban az Európai Bizottság elnöke folyamatosan lavírozni kényszerül a tanács és a parlament között, ami általánosságban nem tesz jót az átláthatóságnak és a számonkérhető

működésnek. Alighanem ez szolgáltatja a táptalajt az európai bürokrácia működését érő kritikák jelentős részének.

Pusztán pragmatikus szempontból könnyen belátható, hogy a társadalmi stabilitás, de egész egyszerűen a jó kormányzás szempontjából is az a helyes, ha a politikai döntéseket olyan szervezetekre bízzák, amelyek egyértelmű politikai legitimitációval bírnak, és amelyek átláthatóan működnek. És ebben a tekintetben az Európai Uniónak van még házi feladata. Ne csapjuk be magunkat: az a történelmi lecke, amely a második világháború pokla után az európaiakat az egyre szorosabb egység felé terelte, lassan elhalványul. És Európa ellenfelei nem válogatnak az eszközökben. A mai európai polgárok, akik a háborút – éppen az EU-nak köszönhetően – csak a tankönyvekből ismerik, csak akkor állnak az Európai Unió mellé, ha az napi problémáikra kézzelfogható válaszokat ad. És naponta bizonyítja nemcsak szükségszerűségét, hanem hasznosságát is. Mellébeszélésnek, időhúzásnak, tehetetlenkedésnek helye nincs.

VI. Az európai démosz

A napi politikai realitásokon túl: van-e esélye annak, hogy az európai polgárok érzelmileg is azonosuljanak azzal a politikai közösséggel, amelyet az európai intézmények képviselnek és kormányoznak?

A magyar kormánypárt szerint európai démosz, az európai polgárok politikai közössége egyszerűen nem létezik. Ha úgy tetszik, abszurditás. Ehhez képest a témában rendszerezsen születnek nemzetközi felmérések, ami önmagában azt mutatja, hogy a

¹³ Lásd pl. a Politico.eu folyamatos „Poll of Polls” kutatásait.

kérdés nagyon is releváns és sokakat foglalkoztat. És az eredmények sem a Fidesz narratíváját támasztják alá.

Az egyik 2020-ban készült, Magyarországon legnagyobb visszhangot kapott felmérés¹⁴ szerint az európai identitás egyértelműen jelen van az unió minden szegletében, és különösen erős a kelet-európai országokban. Sőt, egész Európában az egyetlen régió, ahol a lakosok európai identitásukat fontosabbnak mondták nemzeti hovatartozásuknál: Budapest! Európa többi részén a polgárok számára általában a nemzeti identitásuk az első. De szép számmal vannak olyan területek is – pl. Bajorország, Baden-Württemberg, az osztrák és olasz alpesi régiók, a történelmi Erdély is, ahol a regionális identitás a legfontosabb. A nagy tagállamokban, a németeknél, franciáknál, spanyoloknál és olaszoknál 2020–2022 között folytatott kutatások¹⁵ is azt mutatják, hogy a polgárok erős európai identitással rendelkeznek. Segítségül hívhatjuk az Európai Unió saját Eurobarométer-kutatásait is, amelyek rendszeresen mérik az európai polgárok érdeklődését, véleményét és elégedettségét az európai intézményekkel, az európai politikával kapcsolatban. Az egyik ilyen, 2020-as felmérés¹⁶ szerint az európaiak 56 százaléka kifejezetten európaiaként azonosítja magát, 28 százalék

semleges, és csak 14 százalék, tehát minden hetedik európai polgár tagadja, hogy lenne európai identitása.

A legfrissebb számok¹⁷ szerint az európaiak erősen érdeklődnek az európai választások iránt is. 2024 februárjában és márciusában 71 százalékuk ígérte részvételét idén júniusban, és ez az érték Belgium és Bulgária kivételével minden tagországban magasabb, mint öt évvel ezelőtt. A magyar adat is 10 százalékpontos növekedést mutat, 60-ról 70 százalékra. Az európaiak 65 százaléka számára országuk EU-tagsága kifejezetten fontos, és 71 százalékuk szerint egyértelműen hasznos is. Negyven százalékuk gondolja azt, hogy az utóbbi öt évben az unió szerepe növekedett a világban, 35 százalék szerint nem változott, és csak 22 százalékuk szerint csökkent. Az egyértelmű többség szeretné azt is, ha az Európai Parlament erősödne, és azt kívánja, hogy az EP főleg a béke és a demokrácia megőrzésére koncentráljon. Az Európai Unió egészétől pedig általában a közös védelempolitikában, az energiaügyekben és a mezőgazdaság tekintetében várnak előrelépést. Ez utóbbi főleg azért érdekes, mert a magyar euroszeptikusok visszatérő érve szerint az EU csak gazdasági közösség, és az egyéb politikai ügyekben semmi keresnivalója nincs.

A magyar adatok egyébként jól illeszkednek az európai trendekbe. Az EU-tagság támogatottsága minden felmérés szerint továbbra is magas. A Policy Solutions kutatásai szerint

¹⁴ 444 – 2021. július 6. – Budapest az egyetlen régió egész Európában, aminek a lakói jobban kötődnek Európához, mint a saját országukhoz.

¹⁵ Brandtjen, Roland (2023): European identity in the regions of European identities, IU Discussion Papers – Business & Management, No. 5 (Juli 2023), IU Internationale Hochschule, Erfurt.

¹⁶ Eurobarometer: Values and Identities of European Citizens, 2020. (<https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2230>)

¹⁷ Eurobarometer: „Use your vote – Countdown to the European elections” címet viseli. (<https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3272>)

például csak kb. minden hatodik polgár gondolja azt, hogy az EU-tagság nem volt hasznára Magyarországnak. A mérleg pozitív oldalán pedig a gazdasági fejlődés lehetőségét és az EU fejlesztési támogatásokat, szabad utazás és munkavállalás lehetőségét említik. 2023 őszi számaik szerint¹⁸ ha holnap kellene szavazni az EU-tagságról, a polgárok 72 százaléka mondana igent. Az ellenzékieknél ez a szám 90 százalék feletti. A negatív rekordot a Fidesz-szavazók tartják, náluk 28 százalék lenne a kilépés mellett.

Összefoglalva: a kutatások tanúsága szerint az európaiak többségének van határozott európai identitása, és elfogadja az Európai Uniót, annak intézményeit is. Az unió demokratikus legitimitása nem tökéletes, működése egy sor területen joggal kritizálható. Ugyanakkor ennek a kritikának a jelentős részét nem az EU-nak, hanem az EU működését elvi és gyakorlati szinten is alakító tagállamoknak kell címezni. A magyar kormánypart azon állítása, hogy európai démosz nincs, és az uniót a magyarok ne fogadják el a magyar kül- és belpolitika aktív, szerves részeként, ellenkezik a tényekkel. A magyarok európaiként azonosítják magukat, és azok is akarnak maradni. Az uniós tagságot – az utóbbi 10-14 év minden kormányzati igyekezte ellenére – fontosnak tartják és pozitívnak ítélik meg. Még a fideszesek kétharmada is. A számok egyben azt is megmutatják, hogy nem igaz az a fideszes dogma sem, miszerint az EU kizárólag gazdasági szövetség lenne. Nem csak azért, mert

az európai alapszerződések ezen a fázison évtizedekkel ezelőtt túlléptek. Azért sem, mert az európaiak ennél sokkal többet várnak el Európától. A magyarok is.¹⁹

VII. A szuverenitásvita valódi tartalma

A Fidesz mindezekről a tényektől függetlenül természetesen meghirdethet egy Európa-ellenes, szuverenista programot. Joga van a jelen helyzetet kritizálni, joga van a polgároknak azt javasolni, hogy az Európai Uniót bontsák vissza, és vigyék vissza abba az állapotába, amelyen az 1950-es években volt. De mint láttuk, az európai színpadon ez minimum radikális, szélsőjobbos álláspont. Éppen ezért irreális is abból a szempontból, hogy az európai alapszerződések olyan megváltoztatását követelné meg, amelyre a többi tagállam nem lenne hajlandó. Még azok sem, amelyekben a szélsőjobboldal ma már kormányzati

¹⁹ E ponton felmerülhet a kérdés: mit lehetne tenni azért, hogy a magyarok európai identitása erősödjék? Amennyiben elfogadjuk, hogy az Európai Unió alapvetően egy – hetven éve nagyon sikeres – békeprojekt, továbbá, hogy az EU részeként Magyarországnak nincsenek az EU-val ab ovo ellentétes érdekei, ez kétségkívül hasznos, sőt fontos cél lenne. Az első számú feladat az, hogy az európai intézmények hasznos munkát végezzenek. Ezen túlmenően, az európai zászló és az európai himnusz folyamatos használata mellett elsőként a történelemoktatás, az állampolgári nevelés és a tömegkommunikáció szerepét lehetne említeni. De még ennél is hasznosabb a határokon átnyúló együttműködés minden formájának elősegítése pl. az önkormányzatok, a cégek, a civil szervezetek között, minden szinten. Fontos a turizmus és a kulturális csere szerepe, hogy a polgárok a saját élményeiken keresztül is megtapasztalják Európa közös örökségét, melynek a magyarok is részesei. Végül, de nem utolsósorban, hasznos lenne a közös európai ünnepek közös megünneplése – kiemelten pl. május 9-ét, az Európa-napot, a Montánuniót megalapozó Schuman-terv közétételének napját.

¹⁸ Telex – Policy Solutions: Még a Mi Hazánk hívei is EU-pártibbák a Fidesz–KDNP szavazóinál, 2023. szeptember 21.

tényező. Mutatja ezt Georgia Meloni példája is, aki – bár otthon továbbra is rendkívül ellentmondásosan kormányoz – Brüsszelben igyekszik jó szövetségesként, európai vezetőként fellépni.²⁰ És alighanem ugyanezt várhatnánk a többiektől is.

Európa legádázabb ellenfelei jelenleg valóban a Fidesz és a lengyel PiS – és ez a tény nagyon is árulkodó. Az elmúlt évek során ugyanis éppen Lengyelország és Magyarország volt az, amellyel szemben az Európai Unió bevetette a jogállamiság védelmére szolgáló fegyvereit, a 7-es cikk szerinti eljárást és a jogállami feltételeességi mechanizmust. Ez volt az a két tagállam, amelynek kormányával szemben az unió nyílt, súlyos és tartós konfliktusba került. Ez volt az a két kormánypárt, amelynek az EU nem csupán egyik vagy másik kérdésben elfoglalt álláspontját, hanem egész kormányzását, hatalomgyakorlási módszerét kétségbe vonta. Egy ilyen jellegű és mélységű konfliktus esetében a hatás-ellenhatás törvénye értelmében nincs mit csodálkozni azon, hogy a PiS és a Fidesz EU-ellenes álláspontot foglal el, és az EU alapvető kritikájára válaszul kétségbe vonja az egész EU-intézményrendszer legitimitását. Innen nézve élni lehet a gyanúperrel, hogy a Fidesz álláspontját nem feltétlenül a magyar alkotmányos hagyomány, a nemzeti szuverenitás védelme alakítja.

Mégse engedjük meg magunknak, hogy a mégoly farizeus kérdésre nem adunk tartalmi választ. A magyar

polgárok, Magyarország érdekét szem előtt tartva elfogadható-e az, hogy az Európai Unió belebeszéljen a tagállamok politikai rendszerének működésébe? Támaszthat-e követelményeket, amelyek alkotmányos, politikai kérdésekben is behatárolják a magyar Országgyűlés és a magyar kormány mozgásterét, Magyarország szuverenitását?

A válasz meggyőződésem szerint egyértelmű igen. Nem csak legitim, hanem megkerülhetetlen is, hogy az EU, amelynek részesei vagyunk, befolyással legyen a magyar alkotmányosságra. A magyar polgároknak pedig éppen ezért az unióhoz is a magyar alkotmányos berendezkedés szerves részeként kell viszonyulnia. Fejtsük ki ezt kicsit bővebben!

Amint láttuk, az Európai Unióról, illetve az Európai Unió működéséről szóló szerződések az EU-nak ma már az állami élet, a közpolitika minden területén adnak valamilyen szerepet. Egyes nagyon fontos, a tagállami szuverenitást is mélyen érintő ügyekben ez a szerep egyenesen kizárólagos, azaz az unió a tagállamok helyett cselekszik. Az EU jogköre ma valóban sokkal szélesebb, mint a Montánunió vagy az Európai Gazdasági Közösség alapítása idején, az ötvenes években volt. Ez azonban nem valamiféle bürokratikus merénylet eredménye, hanem a tagállamok, a nemzeti parlamentek, sőt a választópolgárok közvetlenül, népszavazásokon is megerősített akaratából állt elő. Európa nemzetek feletti kormányzása tehát jogszerű. Miként jogszerű lesz minden további mélyítés, szuverenitásátadás is azért, mivel a közös intézmények erősítése továbbra is csak demokratikus úton lehetséges. Az Európai Unió ugyanis – Ma-

²⁰ Deutsche Welle – Italy's Giorgia Meloni: Not so radical after all? – 2023. szeptember 25. (<https://www.dw.com/en/italys-giorgia-meloni-not-so-radical-after-all/a-66901456>)

gyarországgal ellentétben – jogállami normák szerint működik. Nem csak azért, mert az európai végrehajtó hatalom ténylegesen felelős a törvényhozásnak – a parlamentnek és a tanácsnak –, a törvényhozás pedig a választóknak. Hanem azért is, mert Európában létezik független igazságszolgáltatás is, és ha akár a bizottság, akár a tanács vagy a parlament jogellenes döntést hozna, azt az Európai Bíróság megsemmisíthetné. Ezért tehát minden olyan érvelés, amely az unióról úgy beszél, mint egy elszabadult, ámokfutó bürokráciáról, olyan szervezetről amelyben a 27 tagállam – benne Magyarország és a magyar kormány – a közös döntéseknek ne lenne részese, sőt felelőse, abszurd és hamis. Európáról a magyar miniszterelnök sem beszélhet kívülállónak, mert nem az.²¹

A tagállami szuverenitás korlátozása nem csak jogszerű, hanem szükségszerű is. És itt most nem arra kell gondolni, hogy ez szolgálja a közjót. Hanem arra, hogy egy közös, alkotmányos minimum kölcsönös betartása nélkül az EU legalapvetőbb, elvben még a Fidesz által sem vitatott feladata, a közös piac működtetése sem biztosítható. A bizonyítékot erre éppen az Orbán-kormány politikája szolgáltatja. Hallottuk: az utóbbi időben egyre hangosabbak lettek egyes európai tulajdonú, magyarországi vállalkozások, mindenekelőtt kiskereskedelmi láncok panaszai, amelyek szerint a Fidesz jogállami körülmények között megengedhetlen

eszközökkel próbál rájuk nyomást gyakorolni, és tulajdonuk átadására kényszeríteni őket. Ne kerteljünk: a vád szerint igazi maffiamódszerekről van szó, amelyeknek kedvezményezettje a hatalomhoz közel álló oligarcha elit, a Fidesz gazdasági holdudvara lenne. Amennyiben az ilyen panaszokat nem lehet jogállami eszközökkel kivizsgálni és orvosolni, akkor az érintett cégek működése ellehetetlenülhet.

Hozhatnánk példákat más területekről is. Tolerálható-e az uniós jog szempontjából az, ha nem érvényesül maradéktalanul a sajtószabadság, és nincs független közszolgálati média? Vagy hogy nyilvánvaló politikai okból nálunk egyáltalán nincs digitális rádiózás, és ezzel megint csak sérül a szólásszabadság, de a vállalkozás szabadsága is? Meddig tartható fenn az a fajta rendkívüli helyzeti törvénykezés, amelynek köszönhetően az Orbán-kormány lassan hét éve effektív parlamenti ellenőrzés nélkül kormányozhat? De hogy más tagországok problémáira is utaljunk: kaphatnak-e orvosi ellátást, megszakíttathatják-e a terhességüket minden tagállamban a nemi erőszak áldozatául esett nők? Büntethető-e jogszerűen az, aki ilyen ellátásért külföldre utazik? Utazhatnak-e együtt a schengeni szabályok szerint, nevelhetik-e közösen gyermeküket az unióban bárhol egy másik tagállam joga alapján házastársként együtt élő azonos nemű párok? Egyáltalán, milyen esetekben lehetséges az, hogy egy tagállam az uniós jogot szándékosan ne hajtsa végre, illetve azzal ellentétes nemzeti rendelkezést hozzon?

Az unió működésének egyik legfontosabb alapelve a kölcsönös bizalom elve, mely szerint minden tagállam

²¹ Szabad Európa – Brüsszelben beszélt az ottani „bürokraták szemétdombra küldéséről” Orbán Viktor, 2024. március 21. (<https://www.szabadeuropa.hu/a/brusszelben-beszelt-az-ottani-burokrata-kuzemtdombra-kuldeserol-orban-viktor/32871227.html>)

bízhat abban, hogy az uniós jogot az összes többi tagország is következetesen végrehajtja, és az ott élő, dolgozó polgárai számára a sajátjaival pontosan azonos jogokat biztosít? Könnyen belátható, hogy azok a kifogások, amelyeket a magyar demokrácia lebontása, a független igazságszolgáltatás, a jogállamiság, a sajtószabadság, a törvény előtti egyenlőség vagy a vállalkozás szabadsága kapcsán a hazai szereplők – ellenzéki pártok, civil szervezetek, cégek, intézmények és állampolgárok – a kormány szemére vetnek, egyáltalán nem belügyek. Bármi, ami sérti az uniós jogot, egyben európai probléma is, és az uniós összes polgárát érinti. Ebből adódóan tehát mindazokon a területeken, ahol uniós jog létezik, azzal szemben a tagállami szuverenitásra hivatkozni fából vaskarika.

Ne tagadjuk: az unióban időről időre keletkeznek olyan konfliktusok, amikor egy-egy tagállami alkotmánybíróság kétségbe vonja egy uniós norma és a nemzeti alkotmány összeegyeztethetőségét. Ilyen volt például az, amikor a Német Szövetségi Alkotmánybíróság²² a lehető legkritikusabb pillanatban, 2020 tavaszán, a német alaptörvénnyel ellentétesnek nyilvánította az Európai Központi Banknak a Covid-válság kapcsán indított kötvényvásárlási programját, ezzel pedig az egész uniós válságintézkedéseinek egyik sarokkövét. Az ilyen típusú viták mögött rendszerint nem a jogállam elleni támadások állnak. Bekövetkezésük bizonyos fokig törvényszerű, hiszen – más-más logika alapján és más-más jogkörben – a

tagállami alkotmánybíróságok, legfelsőbb bíróságok és az Európai Unió Bírósága is érthető módon tekintik magukat legfelsőbb instanciának. A kérdésben véglegesen rendet tenni végső soron talán csak egy föderatív európai alkotmány tudna, mely azért nem „holnap” fog megszületni. Addig is nem marad más megoldás, mint a tagállamok, illetve a tagállamok és az uniós közötti kölcsönös bizalom és lojális együttműködés elve. A német esetben ez az együttműködés meg is volt, és a német szövetségi kormány és a parlament talált is olyan megoldást, amellyel sikerült eleget tenni az alkotmánybíróság elvárásainak.

Lengyelország esetében a vita sokkal rosszabbul alakult. Miután az EU visszatartotta az országnak járó európai fejlesztési támogatásokat, a lengyel alkotmánybírók egyenesen az EU alapszerződésének egyes rendelkezéseit nyilvánították a lengyel jog szerint alkotmányellenesnek. Ugyanekkor az Európai Parlament – támaszkodva az Emberi Jogok Európai Bíróságának és az EU Bíróságának egy-egy hasonló tartalmú ítéletére – a lengyel alkotmánybíróság legitimitását vonta kétségbe, mondván, hogy az ma már politikai kinevezettek közül áll, és semmiképpen sem tekinthető függetlennek.²³ Ily módon pedig a PiS, az akkori lengyel kormánypárt politikai megrendelését teljesítette.

Az EP egyébként a magyar Alkotmánybíróságot is megnevezte mint az uniós jog elleni támadások egyik lehetséges támaszát.²⁴ És bár az AB

²² <https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/DE/2020/bvg20-032.html>

²³ European Parliament, Poland: Constitutional Tribunal is illegitimate, unfit to interpret constitution, Sajtóközlemény, 2021. október 21.

²⁴ INTERIM REPORT on the proposal for a Council decision determining, pursuant to

nálunk még nem vonta kétségbe az EU alapszerződések alkotmányosságát, a Fidesz kétségkívül örülne egy ilyen határozatnak. Sőt, az Európai Bíróság egyik közelmúltbeli, menekültüggyel kapcsolatos elmarasztaló ítélete nyomán már meg is próbált alkotmányos menlevelet kapni az uniós jog végrehajtásának konkrét megtagadására. Tekintettel az AB személyi összetételére, egyáltalán nem zárható ki, hogy a Fidesz végül megkapja Esztergomtól, amit szeretne. Szuverenista programjukhoz egy ilyen döntés éppen kapóra jönne.

A lengyel jogállami vita időközben megoldódott. A PiS-kormányt 2023 őszén leváltó, Donald Tusk vezette koalíció Brüsszelben néhány hét alatt elérte a lengyel jogállamisági eljárás leállítását, és az összes felfüggesztett EU-támogatás – nem kevesebb, mint 135 milliárd euró, avagy 50 ezer milliárd forint – teljes felszabadítását.²⁵ A magyar kormány továbbra is kitart amellett – amint a PiS is állította –, hogy az Európai Unió, kiváltképp az Európai Parlament politikailag elfogult, és őket világnézeti alapon üldözi.²⁶ Így hát a magyar EU-pénzek döntő többsége – jelenlegi árfolyamon kb. 8600 milliárd forint – továbbra is az EU-ban vesztegel. A magyar ellenzék határozottan állítja, hogy a pénzblokádót egy kormányváltás

esetén gyorsan fel tudná oldani. Donald Tusk sikere kétségkívül hitelt ad ennek a vállalásnak.

A magunk részéről rögzíthetjük: az uniós jog és a tagállami alkotmányok közötti viszony eddig csakis azokban az országokban mérgesedett el, amelyeket „illiberális” kormányok irányítanak. (Felkészül: Robert Fico Szlovákiaja.) Másként fogalmazva: nem minden szuverenitási kérdés, amit egy miniszterelnök annak mond...

Konklúzió

Ezek után már csak egyetlen – a jelen körülmények között persze teljesen hipotetikus – kérdésre kell felelnünk: ha Magyarország egy napon majd újra európai értelemben vett demokrácia és jogállam lenne, mihez kezhetnénk a magyar szuverenitással?

Magyarország és az EU viszonya évek óta kemény politikai viták tárgya. Ez egyébként nem lenne baj, egy demokráciában természetes is lenne, ha a vita egyenlő feltételekkel, a nyilvánosság, a civil szféra, a polgárok bevonásával folyhatna. A napi politikától egy lépést hátra lépve, az e cikkben elmondottak alapján azt mondhatjuk: nincs okunk azt feltételezni, hogy a magyar kormány és az Európai Unió közötti vitát a magyar állam szuverenitása, illetve a jogállami normák megsértése nélkül ne lehetne megoldani. Ahogy olyan ok sincs, ami miatt az Európai Unió bármilyen mélyítését, továbbfejlesztését, akár egy majdani európai föderációt eleve a magyar alkotmányos rendelkezésekkel ellentétesnek kellene nyilvánítani. Mivel az EU-csatlakozás kétségkívül alkotmányos keretek között történt, ezáltal pedig az európai jog teljes egészében a magyar jogrend része is, az EU-ban az Orbán-

Article 7(1) of the Treaty on European Union, the existence of a clear risk of a serious breach by Hungary of the values on which the Union is founded. 2022. július 25, (A9-0217-2022), a jelentés 6. pontja.

²⁵ Brussels to unblock €137 billion in EU funds for Poland as early as next week – Euronews, 2024. február 23.

²⁶ Letter to Vera Jourová, Európai Uniók Ügyek Minisztériuma, 2024.05.17.

kormány ellen folyó jogállamisági eljárás éppenséggel a Fidesz-kormány működésének alkotmányellenességét veti fel, mégpedig a magyar jog szerint is.

Végső következtetésünk nem lehet más, mint az, hogy aki a magyar alkotmányosságról, a magyar demokráciáról akar gondolkodni vagy vitázni, azt csak az európai jog figyelembevételével teheti meg. Éppen ezért saját, megalapozott véleményt illik formálnia az EU működéséről, jövőjéről, nemzetek feletti természetéről és az európai föderáció kívánatos vagy elutasítandó voltáról. E cikk szerzője sem gondolja úgy, hogy a magyar demokrácia, a magyar jogállam, a ma-

gyar belpolitika problémáit Brüsszelben kellene megoldani. Erre ugyanis az uniónak még mindig nincsenek meg a megfelelő eszközei. Ugyanakkor tudomásul kell vennünk, hogy a problémában az unió is érintett, így az EU, sőt a többi 26 tagállam is, a magyar jogállami vitának legitim résztvevője. A magyar szuverenitásra hivatkozva ettől eltanácsolni őket nem több egyszerű pártérdeknél, pártpolitikai manővernél. Magyarország önként, nemzetközi szerződésben vállalt kötelezettségei szempontjából viszont teljességgel abszurd és elfogadhatatlan.

Legalábbis addig, amíg Magyarország az Európai Unió tagja.

Duliskovich Bazil: Find 7 Differences

Több dolog, egyszerre

Duliskovich Bazil műveiről

*Minden egyes monász élő tükör,
amely belső tevékenységgel felruházva jeleníti meg a világegyetemet
a maga nézőpontjából, és ugyanúgy szabályozott,
mint maga a világegyetem.*

Leibniz: A természet és a kegyelem alapelvei

Tárgyakhoz kötött, naiv gondolkodásunkban egy dolog egy időben egy helyen lehet, és egy helyen egy időben csak egy dolog lehet. Ennek a mindennapi tapasztalatnak azonban ellentmond a figurális festészet tapasztalata, ahol minden folt, vonal és szín egyszerre a kép síkjának része és az ábrázolt tárgy vizuális megjelenítése. Voltak korszakok és alkotók a művészettörténetben, akik ezt az ellentmondást inkább elrejtteni akarták, és a felületet teljesen a technikai tökéletességre törekedve el akarták tüntetni, voltak, akik éppen hogy kiélezték a problémát, és voltak, akik teljesen elutasították, mint feloldhatatlan dilemmát, hogy az absztrakt művészet egyértelműségébe meneküljenek.

38

Duliskovich Bazil új utat választott, az ellentmondás már a képen belül jelentkezik. Képei a szó legszorosabb értelmében vizuális kalandra hívják a szemlélőt, megkérdőjelezve az egyidejűség és egy helyen létezés mindennapos szabályait. *Overgrown* című képén az asztalon két váza és bennük két virágcsokor látható, amelyek egyszerre léteznek két külön síkon de mégis egy helyen. A tekintet szét tudja választani őket a megfelelő stílushegyek alapján, de mégis képes őket egyben is látni, nemcsak mint absztrakt formákat, hanem mint ábrázolt tárgyakat is. Más képein (*Soft Whipers*) a különböző képsíkok egymásra hatásával játszik. A huszár és az absztraktba hajló virágok is a dekoratív, síkban tartott festményeket idézik, de itt a két képsík elválaszthatatlanul egybefonódik, tulajdonképpen egy helyen léteznek.

Az *Act of Disappearing*en és a *Melting Balance*on látszólag hasonló festői probléma fedezhető fel, ami azonban mégis lényegében változtatja meg a problémát: a figurális festészet és az absztrakció lép egymással kölcsönhatásba. Itt azonban nem a képtárgy absztrahálódik, hanem a felületet lepi el egyfajta absztrakt minta, ami mint önálló létező félig kitakarja, félig megszünteti az ábrázolt tárgyat.

A *Find 7 Differences* című mű akár ars poeticaként is felfogható, hiszen az egész életműre jellemző hozzáállást mutat: a nyomtatott, szerkesztett képek műszaki bizonyossága helyett a médiumában is változékony olajfestékekkel hívja vizuális játékra a szemlélőt, egyszerre tagadva és létrehozva ugyanannak a játéknak a szabályait.

Gárdonyi László

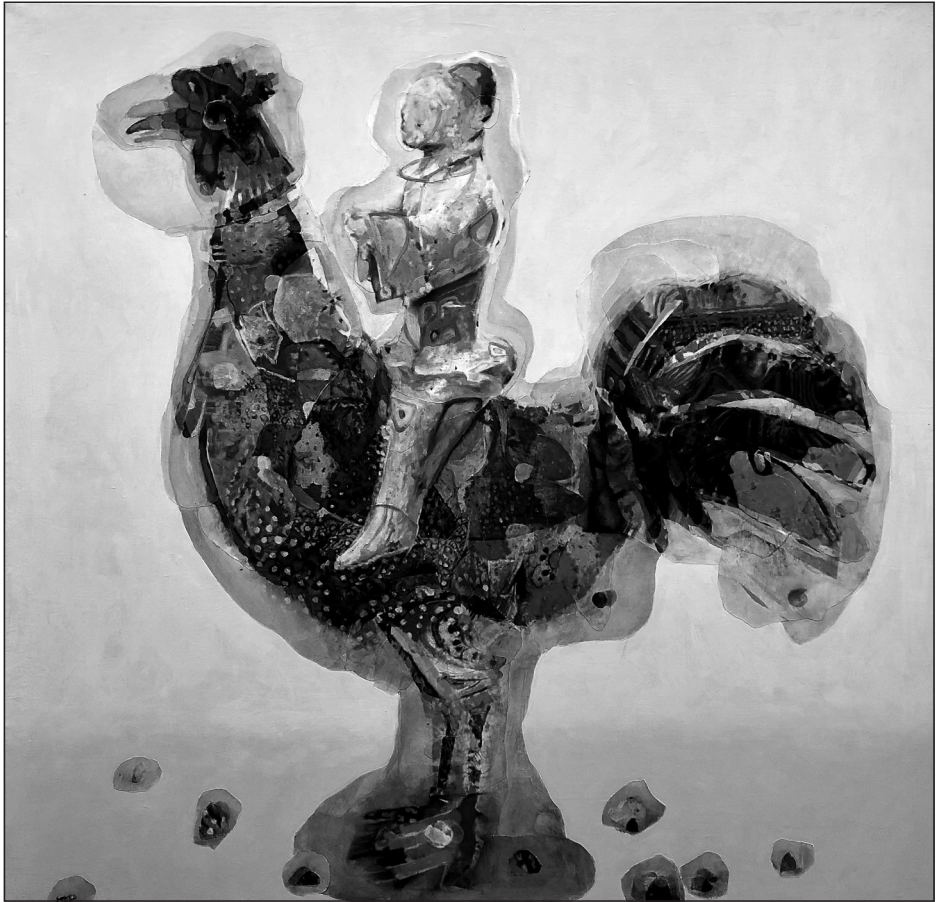
Duliskovich Basil: The Right View Direction

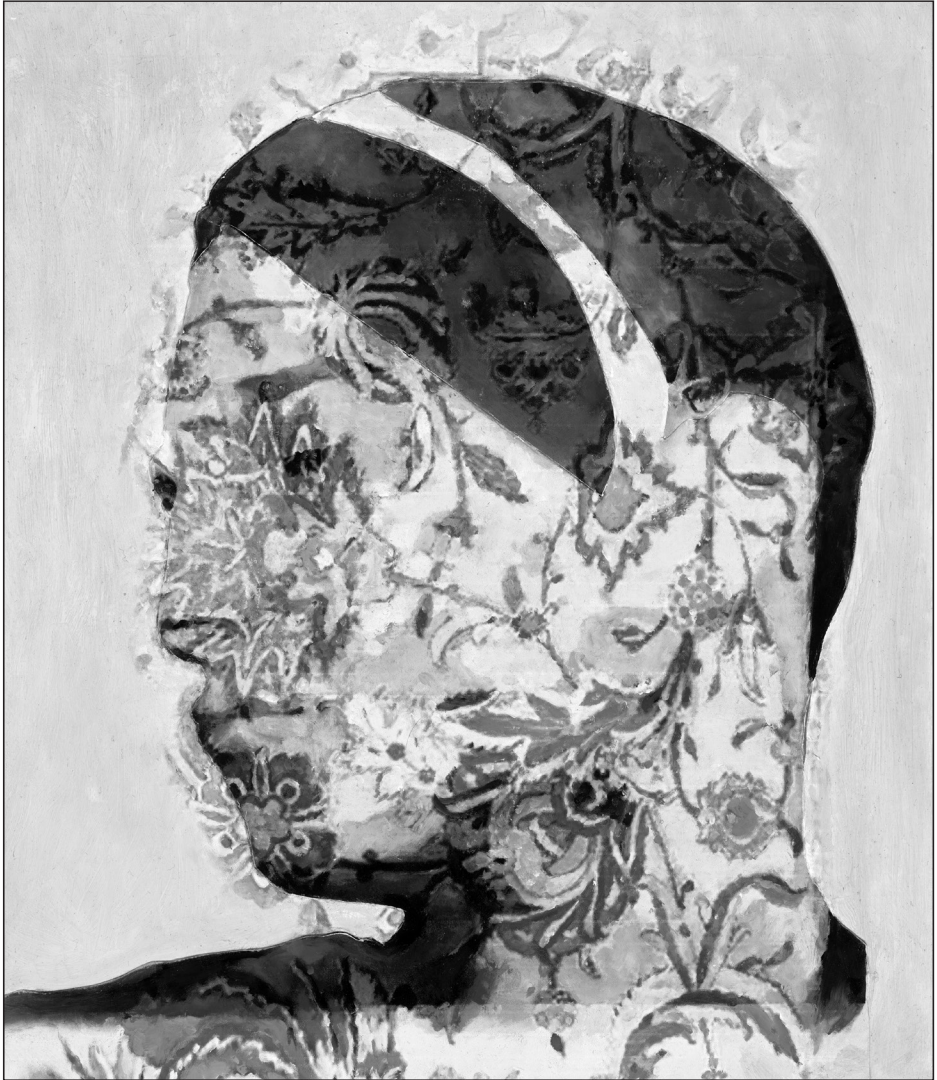
Duliskovich Basil: Rephrase. Two Tears

Duliskovich Basil: The Funniest Bird on Earth

Duliskovich Basil: Neglected Happiness

Duliskovich Bazil: Irrelevancy

Mendemondák Skizofréniában*

Már nem érzem magam színpadon, innen tudom, hogy gyógyulok. Az élet leegyszerűsödik. Nyugodtan beszélhetek, senki nem figyel. A poloskák a lakásunk falában elvástak, mint a rossz fogak.

De én mégis bátor voltam.

Annny mindenkít meg akartam menteni.

Néha meglódítom a pillangós szatyrom. Esik az eső, Isten esője, mert én, a gyereke, szorongok.

Félek a terroristáktól. Itt vannak. Érzem. Járatok vannak a mélyben. Járatok maradtak itt, a börtön Dániában.

A háború nem múlt el. Tovább élt, terebélyesedett, a járatok kiépültek, egyre csak szerveződtek, itt vagyok a sulis előtt, és bekiabálok a portásnak.

Annnyira kövér, hogy arca sincs. Mintha maszkot hordana. Nem látom a tekintetét.

Foltnyi hajnal az ég.

Az igazgatóhelyettes kihajol az egyik ablakon.

44

Bekukkantott a csupa üveg lakásba a nap, és vérbe borította a narancs-sárga, citromsárga, okker és zöld színben játszó falakat, a gyászoló, óriási bronzmenórát, ami a Féligmeddigpárom anyjának síremléke lett volna, de végül mind az összes halotté lett, akik a holokausztban és az újabb és újabb holokausztokban meghaltak.

Vagyis nem látszik rajtam.

Nem tartozom közéjük. Közéjük sem. Ha depis vagyok, élettelen lesz az arcom. Akkor nem zsidós. Semmilyen. Nincs is arcom, ha depis vagyok, csak szemem, szájam, fülem, mint egy gumibabának.

Izraelben csak egy semmi kis lila blúzt hordtam, és egy kék selyemszövésű rövidgatyát. A Féligmeddig minden este rám szólt, hogy mossam ki, reggel megpörgetett a tengelyem körül, és egy gőzölgő műanyag szerkentyűt végighúzott pörgő mivoltomon.

– Trendelli – röhögtek Amírral. – Trendelli!

Ennyit még én is értettem.

Amír egyszer komolyan rám szólt.

– Nem beszélj hozzám.

– Beszélj ivritül! – mondta a Féligmeddig.

* Részlet egy megjelenés előtt álló kisregényből, melynek főhőse tudathasadással küzd egy meghasadt világban – TBJ.

– Beszélj angolul!
Vagy kézzel-lábbal, de beszélj végre!

Ivritül nem tudtam.
Az angolomat se értette Amír.
Végül sírva bevettem magam a szobánkba, Thomas Mannt olvastam, a József és testvéreit.
Úgy tűnt, nem szeretnek itt.
Nem fogadják el a depimet.

– Fukar vagy a mosollyal! Légy boldog, Judit! Boldog! – idegesítettek itt is, ott is Izraelben.

A tenger meglepett.
Szürke, zöld, narancssárga, vérpiros hullámok tornyosultak fel, elvesztetem a tájékozódási pontokat.

Izraelben lehet aludni.
Első éjjel bevettem a Leponexemet, egyre mélyebbre gurguláztam, zúgott a fülem, süllyedtem le a mélybe.
A szülőföldemen félek az alvástól. Félek az Óriástól, aki bármelyik pillanatban elhúzhatja a függönyt az ablakomon.
Hosszú-hosszú átvirrasztott éjszakák után érkeztem meg Izraelbe, hogy letegyem csontokkal és halálfejekkel teli batyumat, és végre elaludjak.

45

Aludtam Jeruzsálem fehér, nagyon fehér kanyargó, macskaköves utcáin, ahol mindig, mindig csak fölfelé visz az út; mentem mindenhová a Félígmeddig mellett, és le-leragadt a szemem.
Fölbredtem Givat Oz kibuc kutyájára, a sófárként túlkölő ugatására, aztán aludtam tovább a Félígmeddigbe kapaszkodva. Álmomban dühösen világító vadmacskaszemeket láttam.

– Menjünk Názáretbe! Szeretném megtalálni Jézust. Valamit, ami az Ő nyoma.
Egy útkereszteződés előtt álltunk Tel-Avivban. (Sikoltva fékezett egy busz, mert valakinek lent maradt a cumisüvege. A baba nagyanyja adta föl a sofőrnek.)
– Itt minden szent – kiabálta a Félígmeddig. – Itt mindenhol ott van Jézus nyoma. Minek ehhez Názáretbe menni?

*

Rejtett úton öröklődő betegségem van. A rejtett utak mindig vonzottak.

– Ne legyen gyereked! – szokta mondani anyám. – Nem szeretsz engem. Senkit se szeretsz.

Én valaki gyerekének a gyerekének a sokezedik leképeződése vagyok.
Írtam levelet Horthynak, Rákosinak, ültém minden létező rezsim börtö-
nében, megpróbáltam fölrobbantani a csabai repülőtér üzemanyagraktárát,
Rohadj meg, anya, kiabáltam az anyámnak, ha túl korán fektetett le.

Mikor pörgök, mikor annyira pörgök, hogy elfelejtem bevenni a gyógyszerem, és beleszeretek mindenkibe, mikor legszívesebben magamhoz ölelném a világot, olyankor az édent egy hajszálrepedés választja el a pokoltól.

Izrael a szent gyümölcsök, a tel-avivi párás meleg, a kelet-jeruzsálemi gránátalmalé Izraele. Az arab árus Izraele, aki újra és újra mert nekem a rubintpiros, piros, savanykásan édes léből, Báruh Ato Adonáj, Elojhénu Meleh ha olam, aser boréj, ha pri haéc! Áldott vagy te Örökkévaló, a Világ Királya, aki teremtetted a fa gyümölcsét.

És a hajszálrepedés megjelent.

A Hamász alagutakkal fúrta tele Gázát.

A bosszú földje lett Izrael.

*

M. bácsi arról álmodozott, hogy ő az apám. Azt mondta nekem, hogy nem lehet véletlenül zöld a szemem.

Egy spermiuma anyámban ott maradhatott, eléldegélhetett évekig is. Ki tudja?!

46

Talán ez az én rejtett utam.

M. bácsi elvett egy nálánál sokkal fiatalabb kislányt, ütötte-verte, lehordta mindennek, megvert engem is, majdnem megölt, hogy bosszút álljon anyámon, aki nem szerette a testét.

Apám rettegett M. bácsitól.

Az esküvői fotón nem boldog apám arca.

Elszántan néz maga elé.

Azért is elveszem ezt a bolond zsidó nőt!

Azért is! Ha az anyám öngyilkos lesz, ha M. bácsi megölet is ezért.

*

Csak magammal foglalkozom. Nem tudom, hogyan tudnék kijönni a depimből. Lehúz a múlt. A közelmúlt. Akármerre megyek, mindenhová viszem a fejem. Súlyosan lóg rajtam, nem tudok szabadulni tőle. Mindenre emlékezik, a legkínosabb dolgaimra is. Az antidepresszáns néha fura dolgokat művel. Kiszakít a legmélyebb érzéketlenségből is, érzéki leszek, érzéki vénasszony. Emlékezem. Mindenre emlékezem. A fejem súlyos, egyre súlyosabb.

Ha beszélgetek valakivel, akkor is csak én rólam szól minden. Az emberek meghallgatnak, Zsóka is, Domna is tanácsol ezt-azt. Megyek az utcán, a telefonban elemezgetem, cincálom magam, és nem veszem észre odafönt a kövérkés felhőangyalokat, a barokkos ragyogást, a fákon a zöld leveleket, melyek hetekig állják a novemberi csípős hideget, aztán hirtelen egyszerre zuhannak le.

Mintha beleégette volna az aszfaltba magát egy vadvörös levél.

De én csak magamat látom.

Bármennyire is szégyellem viselt dolgaimat, akkor voltam szép és fiatal. A kalauz mélyen a szemembe nézett, és viccelődött a banyatankomon, aztán leemelte a vonat lépcsőin. Valahogy megéreztek a férfiak, hogy kinyíltam, mint egy megvénült virág, akinek ezer évig is eltartott a bimbózása, megéreztek, hogy száz meg száz vénlány ősem nyílt ki bennem, sóhajtozott és fölizzott, vágyva a testi szerelemre.

Szerelmes lettem a nagyapámba, én voltam Lonka néni, kútba ugrottam a méhemben boldogan úszkáló magzatommal.

Fiatalok és idősek kezdtek ki velem az utcán, szúrtak, mint a darazsak. Részeg fiatal emberek bámultak szentelenül az arcomba. Azt hittem, kapcsolatban állnak a terroristákkal, és rohantam hazáig.

*

Nincsenek barátaim. A Börtön Dániában nincsenek barátságok. Nagy-nagy terek kellenek a barátságához.

Mamut a szellemei közé ment. Festette, festette a fák arcát.

Aztán már csak ücsörgött a számítógép előtt, hallgatta a Klubrádiót, gondolatban újra és újra meggyilkolta azt a hazaáruló tömeggyilkos toportyán féreg királyt, és sodorta magának a cigiket. A cigit választotta, nem engem.

Dana azt hiszi, leszbikus vagyok Meseország miatt.

Írtam arról a két lányról, akik szeretik egymást. Barátok, testvérek vagy szeretők. Sokat vitatkoznak ezen az olvasók.

Két lány, akiknek a szeretete mindenesetre elhozta a tavaszt az örök tél birodalmába.

Első nap az oviban ülök a terem közepén, és bömbölök.

– Át akarsz menni a másik csoportba? – kérdezi egy idegen nő.

Átsomfordálok a szomszéd terembe. Itt az idegennél is idegenebbek a gyerekek, a játékok.

Egyik délben bugyi nélkül kell végigmennem a termünkön.

Este Dosztojevszkijről mesél nekem anyám. A Bűn és bűnhődésről.

Nem megy az alvás.

A bűn, az ember bűne az, hogy bepisilt. A halál az élet ellentéte, gondolom magamban. De ebben nem vagyok biztos.

Figyelem az óvó nénit. Cik-cak, cik-cak, cikcak, jön-megy köztünk.

Attila csiklandozza a talpamat. Jó érzés melegíti át az egész testem, valami földön túli boldogság, egy izmos, napbarnított férfit látok, ő az, ő Odüsszeusz, a férfi a föld alá jut, az alagútban sivítva száguldanak a fénylő metrókocsik, izgalmam a tetőfokra hág, amikor az óvó néni fölkelte Attilát, és egy kislányt fektet mellém. Összeszorítom a szemem, a kislány is csiklandozni kezdi a talpam, de ez nem érdekes.

Ma jobb akarok lenni, mint tegnap voltam, ma többet akarok tudni, mint tegnap tudtam. Minden reggel robban a bé betű. A gyerekek kis csoportokban török a fejüket a függvényen, én nem tudok befurakodni egyik kiscsoportba se. Elküldenek mindenhonnan, csak nézem a hátukat.

Júlia néni finn dalokat énekel, az ölébe bújok, de kidob. Letottyanak a padlóra.

Júlia néninek jelenteni kell. Jelenteni kell mindent, amit nem értünk, ami furcsa.

– Ki segített? – kérdezi Júlia néni.

Nagyon régen állok a táblánál a kéményes papírhajómmal, és nem tudok felelni. Nem jut eszembe a helyettesítő néni neve.

– A saját nevedet csak tudod?!

Izzad a tenyerem. Kis nyál jön ki a számon.

Anyu este a szelíd József Attilát olvassa, Holott náddal ringat, holott csobogással, kékellő derűvel, tavi csokolással. Lehet hogy szerelme felderül majd mással, de az is ringassa ilyen ringatással.

Álmomban a vallatósobában vagyok, nem tudom megmondani, hol van az arany. Istenem, ha tudnám, hol van az arany.

Makkena aranya.

*

Zöld sálas lány guggol egy autó sárhányója mögött, és pisil, fojtott kis utca ez, kiszívott már minden színt és formát a nap heve, a fák hiánya.

48

A lépcsőházban, a homorúra koptatott kőlépcsők mintha megemelnék a lépteim, a falakon freskók nyomai, kabátom súrolja a falat, vakolatdarabok pottyannak le, egy Madonna körvonalai derengenek a falon, mint gyerekkoromban a Szentkirályiban. A homályban világol egy kitárt ajtó meleg fénye, a falépcső nyikorog alattam, kígyózó lábú székek, barokkos íróasztal fogad, a székeken egy antik, meleg fényű tükör. De mit keres a székeken az a tükör?

Iszonyú dolgok történtek – mondom kifulladásra. – Az ENSZ arra kéri Izraelt, hogy türtőztesse magát, ne vágjon vissza. A britek, a franciák és még egy csomó ország népe az arabok mellett tüntet. A világ együttérez az arabokkal.

Új holokausztt van kialakulóban.

G. leül, keresztbe teszi a lábát: – És én mit segíthetek magának?

– Küldtem önnek egy novellát. Újra és újra elküldtem, tudat alatt javítottam, elvetettem részleteket és hozzátettem ezt-azt a történethez, és egyszer csak rájöttem... hogy az apámmal nem stimmel valami.

– Micsoda?

– Törölgettem a port a könyvespolcán, szóval a borzalom füzetei, amikre sikoltozó nőket vagy halottakat rajzoltak, mind németül íródtak.

Apám, ha pihen, németül olvas, szerintem ez az anyanyelve.

Puha fények hullnak a kiadó vezetőjére, úgy tűnik, hogy a székhez támasztott arannyal foncsorozott tükörből árad a fény.

– Olvasta a Berlin fölött az eget? – kérdezem.

– Filmen láttam, ne mesélje el.

– Engem is be fognak szervezni – mondom szomorúan.

*

Föl kéne valahogy ébredni. A valóságot álmodom. Azt hiszem, ez van. Átnevelőtáborokba hajtják az embereket. Akármerre nézek, mindenütt jeleket látok. Itt van az ÉS anyám ágyában. Három évig raboskodott ebben a fejtámaszos, feltámasztható ágyban, de végül világgá ment. Azóta raktárrá alakult az ágya, könyvek, füzetek, jegyzetek, és az ÉS is itt hever.

Hátha segít fölébredni. De nem. Szenvedő arcok minden oldalon. Mint a maszkok. Végsőkig kiszolgáltatott embereké. A címüket keresem. Ajaj. A tisztítóüzben. Nyilván az átnevelőtáborok egyikében készültek.

A szép szóke műsorvezetőnő a tévében még piheg, arca mosolyba merevedik, lihegve nevet, valami borzalmon mehetett keresztül az elmúlt huszonnégy órában.

Gyáva vagyok. Nem akarok most bátorságpróbát. Inkább nem mozdulok ki a lakásból. Az átnevelőtáborokban a heteroszexuális értelmiségieket neveli át a csöcselék heteroszexuálissá.

Előrehajolva ülök a néma tévé előtt, már két hete nem ettem semmit, és vizet is csak este nyelek néhány kortyot, mikor beveszem a gyógyszerem.

Azt képezem, hogy ha még bírom, akkor kiszabadulnak a tűszok, és Macron is a zsidók mellé áll.

A múlt kiélesedik. Öt percen belül újragyújtani TILOS! Mikor végre a ki-nyögdécselt torz hangok értelmetlenségéből először... mikor nem is tudom... ott volt előttem a mondat diadala! Kiabáltam nevetve, sírva, öt percen belül újragyújtani TILOS! Kötáblákat láttam magam előtt, szikrázó jelenést. A törvények között ezt az egyet: öt percen belül újragyújtani TILOS!

Apám torzonborz, szakállas öregember.

Elmondom neki, hogy talán nem is az ő gyereke vagyok. Hogy attól félek, náci, mint az apja. Elalszik. Sokat alszik. Torzonborz, szúrós szemű, de eleven vénember. Még álmában is szép. A viharsarokban, itt született. Nem... igazán nem szereti az apját. Bejön a gyerekem, el akarja csenni apa tabletjét, de én közbelépek, némán dulakodunk, apa fölébred, kiejti a fiam a kezéből a tabletet, Apa rám ront, szemében gyűlölet – Ne! Apa! Ne!

Gyerekkoromban Apu sokat vitt kirándulni. Egyszer egy meredek sziklafalon másztunk, ő fölöttem, alattam a mélység. Azt éreztem, hogy nem félt, nem fél, hogy lezuhanok.

Fölhívom Zsókát. Próbálok úgy eldadogni a félelmeimet, hogyha lehallgatják a telefont, akkor se lehessen nagyon érteni.

– Nem lehet tudni, hogy mi lesz a történet vége – mondja Zsóka. – Ez az érdekes, hogy nem tudhatjuk. – Mintha értené, hogy miről beszélek. Lehet, ő biztonságban van. Mivel a barátja fideszes. Valami guru. Misztikus tornát tanít. Ilyesmit. A telefonvonal bűg.

Eszembe jut anyám. Egész életében nyomozott valami után. Meg életben is akart maradni, elkerülni az újabb és újabb holokausztokat.

– Miféle angyal ön? – kérdezte anyám, mikor még gyerek volt. Lehet egy nyilasnak hinni? Az újpesti nyilasház főnökének? Hagyni, hogy kézen fogjon, vezessen le a lépcsőn, a villamoson... akkor még nem tudta anyu, hogy a holokausztban van. Még nem volt lekönnyelve a dolog. Ott állt előtte egy kék szemű, néha úgy emlékezett, hogy derűs, jóságos tekintetű bácsi, és azt suttogetta neki, hogy ő Isten angyala.

Így utólag már nem hitt volna neki anyu, de szerencsére fogalma sem volt arról, hogy hol van. A főnök az mindenható. Ennyit tudott. Ő a Jósten, de legalábbis, esetleg, Isten angyala.

Az Assimil oldja a szorongást... az Assimil feloldoz... Apámról azt képezelem, hogy náci, mikor rosszul vagyok. És ezt mindig elmondom valakinek, akiben éppen megbízom. Ez a legnagyobb bűnöm. Meg az, hogy kamaszkoromban anyámat nem szerettem. Hiába magyarázkodom így-úgy, hogy apám ellene nevelt. Sokáig voltam kamasz. Még most is az vagyok. Végtelen idők teltek el abban a szeretetlenségben. Mikor elhagytam anyámat, egy árvát hagytam el.

Föloldozhat-e az antidepresszáns?

Az Assimil méreg. Nem jó az emésztésem, puffadok, egyszer csak annyira felpuffadtam, hogy ordítani tudtam volna a fájdalomtól... már nem szedem az Assimilt. Ahogy ürül ki a szervezetemből, lelkileg egyre jobban begörcsölök.

50

Beszélgetnem kellene egy íróval... kérdéseket föltenni. Ilyen kultúrfelelős vagyok egy pártban. A Mókus őrsben nótafa voltam. A kultúra úgy hull le rólam, mint másról a ruha a boldog szerelemben..., írta J. A.

Nincs, ami lehulljon. Az Assimil hull le rólam. Nélküle meztelen vagyok. Nincs kultúráim. Alig olvastam valamit a magyaroktól. Jókai, Mikszáth derűje, a nap-sütötte régebbi korok alig érintettek. Én a sötét huszadik századba tartozom.

*

Karácsonykor meg újévkor nincs könyvtár. Olyankor alszom, sokszor csak pisilni kelek föl. Álmomban rengeteg mindent csinálok, rájövök megoldásokra az írásaimmal kapcsolatban, úgy fellelkesülök, hogy fölébredek, de az alatt a néhány perc alatt, míg kitisztul a világ, elfelejtem, amire ráébredtem álmomban. Az ébredés nagy nagy csalódás. Rájövök, hogy Izraelben háború dúl, hogy gyűlölködik a Hezbollah, meg Szíria, meg a britek, meg a franciák, meg itthon is az antiszemita, Zsóka már nem a barátom, Mamut nem aggodik az apámért, Mamut már nincs, egy lyukat ütött a Mindenség falára, amikor meghalt, és az a lyuk csak süvít, nem akar beforradni, ha felébredek, jeges félelem fog el, hogy mi lesz, ha egészen egyedül maradok, a bejárati ajtó nyitva, az ajtó éjjel-nappal nyitva van.

Terhesen kezdtem írni a Mendemondákat. A gyerek boksolt, pörgött-forogott bennem, és súgott. Dallamok szólaltak meg bennem, csak le kellett őket fordítani.

Rejtett üzenet.

Rejtett irat.

Apokrif.

Az én Izraelem.

A hazácskám.

Az én katasztrófám. A zsidókat sújtó katasztrófa az időtlenségben. Mesebeli Kert. A valóságnál igazabb.

Féltem, hogy a gyerek nem lesz egészséges a gyógyszerek miatt, amiket szedtem.

Pedig éreztem én, hogy tökéletes a gyerekem és gyönyörű.

Ha ezután bármi baja esik, vagy megbetegszik, az már az én hibám lesz, a teremtés befejeződött, a többi az én felelősségem.

Azt gondoltam, a gyerek az Emberiségé lesz, annak nevelem, de a Kertet magamnak.

*

A szobám elszúrták. Kifestették, pedig én akartam kifesteni. Valaki cicceg, cirpel a mélyén... tücskök szellemei visszhangoznak. Padlizsánlilára festették a szobám, nyomasztó lilára, besötétedett, a gonoszság szobája lett. Beszerveztek. Kényszerfőnök vagyok. Ha eszem valamit, zsidókat ölnek. Ha iszom, a Dunába fojtják őket. Hiába kenem a falakra a zöld, világoszöld, fehér festékeket, nem akar eltűnni a nyomasztó lila hatás. A parketta felpúposodott, olyan púpos, hogy csak szédelegve lehet járni a szobában, csúszkálva az egyik vigasztalanul lila faltól a másikig.

*

Ha rendszeresen szedem a gyógyszert, akkor előbb-utóbb fölhalmozódik bennem.

Mikor megtelnek az idegsejtjeim és a bőröm és az agyam az antipszichotikummal, és már egészen normális vagyok, olyan, mint bárki más, udvarias, távolságtartó és kiegyensúlyozott, akkor egyszer csak megszűnnek bennem a szavak.

Nincs értelme, hogy kiejtsek vagy leírjak egyet is. Nem folytatódnak, nem következnek egymásból a gondolatok. Semmiről nem jut eszembe semmi.

Isten eltűnik, és mind a szellemek, akikkel addig diskuráltam, akik már letették földi terheiket, és van rám temérdek idejük.

A nap úgy süt le rám, mint egy csupasz lámpakörte.

Ha kiegyensúlyozódom, elálmosodom.

Ruhástul vackolom be magam a sötét pokrócom alá, és a nullpontra jutok.

Hátha az álom kiszabadít ebből a süket, egydimenziós világból, amibe a gyógyszerem sorvasztott.

*

Mendemondák a Kertben

Magába szippant az ágy, tudom, hogy csak fáradtabb és depisebb leszek, ha majd felébredek, álmomban fények villóznak, dolgozom valamin makacsul és elszántan, lehet, rosszabb lesz, mint volt, lebutítom az írásaim, de visz,

lebegtet, röptet a számomra is ismeretlen cél; félálomban elindulok az iskolába, de amint ráismerek a gyümölcsfáimra és a házamra, föleszmélek, és otthon maradok.

Elkerülöm az Ősök templomát és a többi templomokat is, a csillagokat pedig csak nagy ritkán látom, ha éjszaka fölébredek, vagy ha róluk álmodom.

Aggódnak és iszonyodnak az angyalok. Botladoznak a tanácstagok a tengerparton a homokbuckák között. A nevem a legfontosabb. Kerülgetik, mintha labirintus lenne. Nem ejtik ki, de a véletlen mindig ott ólálkodik a nyelvük körül. A szavak, a nevek nem engedik sokáig, hogy elnyomják őket. Mindig rólam folyik a szó. Mintha megérezték volna a közelgő sötétséget. Vizsgálni akarnak. Értelmezni a mérhetetlent.

Egyesek azt jósolják, hogy három-négy évszázad múlva még gyerekként fogok elfonnyadni. A rabbik és a tanácstagok is célozgatnak erre. De tele-szövik szimbólumokkal a mondandójuk. Talmudi idézetekkel bonyolítják és kerülgetik a dolgot.

Jó érzés a halálomra gondolni. Szeretem a végeset, az elkerítettet. Ré-
óta vágyom az égbolt egy darabjára, ha fejlődne egy tornyom, egy magas, nagyon magas torony! Naphosszat festek, hogy megismerjem legalább egy részét annak, amit a szárnyalók megélnék. És nemcsak a Tórá-t tanulmányozom, hanem titokban eszem a Fa gyümölcséből, és megízlelem mindazt, ami az emberekkel történt a Tóra idői után.

Nem érintik ezek a történetek a képeket és a szavakat, csak állok a Fa alatt, mintha tűz harapna, mintha máglya, és azután napokig fürdik a ve-rejtékben a testem.

Otthon dúskálok az ánizsos mannában, a kertemben termett gránátalmában. Testem súlyosabb és súlyosabb, reggelente salakos, bűzös anyag vonul végig bennem, a szőlők közt guggolva eresztem ki boldogan könnyebbülve, pogánymód imádkozva: áldott legyen az elkerített test, mely magáévá teszi az ánizsos mannát, és visszaereszti a Teremtőnek salakját.

Mindig is sejtettem, hogy másmilyen a testem, mint a többi angyalé, de azért elég nagy megrázkódtatás volt, mikor először vettem észre. Mintha villám csapott volna belém, kisült a világ körülöttem, nem tudtam gondolkodni, csend volt a fejemben, különös csend, aztán eszembe jutott Hillél. Évezredekkel idősebb nálam. És orvos. Még a szó is rettegéssel tölti el anyámat. De az is lehet, hogy azóta gubbaszt gondolataim közt Hillél, mióta összeütköztünk az iskola előtt.

Szaladok kifelé az iskolakapun, úgy össze vagyok zavarodva, hogy nem emlékszem a nevemre se, csak azt tudom, hogy nemrég jöttem a világra, néhány év, néhány pillantás.

A fiúk tombolnak az égen. A lányok is szétszéledtek odafönn, eltűntek a felhőkben, a templomtornyok mögött, gurulok le a lépcsőkön, föltápászko-

dom, és futok a gyep mellett, az áttetsző kavicsokon, át a külső kapu igazgyöngyökből fejlődött szárnyai között.

Összeütköztünk. Épp csak futó nyilallást éreztem, aztán valami kellemes melegséget a hasam és a szívem táján. Hillél nem röppent föl, még csak nem is lebegtette a szárnyát. Türelmesen várakozott.

– Baj van a helyesírással – motyogtam. Hillél tekintete elsötétedett, mint vihar előtt az ég.

Többet tud rólam, mint én magam.

*

Anyu szorong a hajnaltól, szorong az alkonyati széltől, a fülébe sodorja a földiek moráját. Nem hagy port törölgetni. Elrejt előlem mindent, ami a repülésről szól. Ha csak megpillantok egy ilyen könyvet, máris lobot vet az aggodalma, belereszketnek a könnyű kupolás házak.

Mindenkinek azt kell mondanom, hogy begyulladtak az ízületeim. Fogalma sincs az anyámnak, mennyire szenvedek ettől a hazugságtól.

Az ősök templomának a csillagos ég a mennyezete. Sokszor rosszul leszek a kíváncsi pillantásoktól. Émelygek, verejtékezek, és szeretnék fölkiáltani: Tudjátok meg, hogy nincsenek szárnyaim!

Görnyedten, lehajtott fejjel, összehúzódkodva járok. Észrevétlenül. Pici vagyok, mint egy mákszem. Játékból lebegek a levegőben. Láthatatlanná fejlődöm, néha ezt hiszem. De bárhogy igyekszem is, kimagaslok a többiek közül. Búz nagy! Mondják rám. Egyre furcsábbak a gyerekek. Kimegyek a mosdóba, de még ott se tudok imádkozni.

A tanító nénim küldetésbe ment, a helyettesítő néninek nem fér a fejébe, hogy mi lehet velem. Fűrészli a tekintetem. Egy angyalnak úgy kellene élnie, mintha nem is volna teste!

Elhatározom, hogy elmegyek Hillélhez. Már nem is tudom, az én ötletem-e. A torzonborz fűcsomók jutnak eszembe, azok az éjszakák, mikor a talmudista ablaka alatt aludtam. Éjszaka mindig odataláltam, nem is kellett figyelnem az útra, most a napfényben viszont elbizonytalanodom, fénylik a sok ezüstös arc, a topázos tekintetek, a smaragdosan derengő utak, a fák koronája összeér odafönn, egy egy pillanatra átvillámlik a levelek között az ég.

Közelebb jött a világ. Idáig rövidlátó voltam, de most megmutatják nekem a fák a rücskös-bodros törzsüket, a leveleik halványpiros ereit.

Szájamat elönti a nyál. Csak hírből ismerem, de közel van az a fa.

Valaki néz. Nem látom a homálytól. Nem angyali nézés. Nem kívülről néz, hanem a kövekből, kövek homályából.

– Te vagy Hillél anyja? – kérdezem a szamarat.

Félrefordítja a fejét, hogy jobban lásson. Végigsimogat a tekintetével, meghatottan kérdi:

– Ki az a Hillél?

És ekkor megpillantottam a Fát, felém fújta a szél fehér ágait, olyan volt, mint egy vén próféta. Első pillantásra inkább meghökkentő, mint szép, inkább szájalomra méltó, mint rettenetes, inkább fűzfa, mint almafa. Lélegzet nélkül kucorognak az almák az ágak között, mint fehér fényben a katicabogarak.

– Ugye nem te vagy a Messiás? – kérdezi a számár.

Én meg csak bámulom a fát.

A számár már nagyon öreg, azt mondja, még a Káoszban született. A Tórára se emlékszik, nemhogy az ünnepekre, áldásokra.

Végigmértem. – Te zsidó vagy? Tudom, rossz kérdés. Ezt csak mások állapíthatják meg.

Nem hagyott nyomot rajta a sok milliárd év, nem látszott öregnek, inkább kócos, árva csacsinak.

A fülemhez hajol: – A világon minden zsidó, ami vár valamire.

Jézus is meg akart halni. Ezt ki mondta? Lebeg az erdőben a mondat.

– Öngyilkos lett! – kiáltottam.

A csacsi hátrahúzta a füleit. – Ha nagyon szigorúan nézzük a dolgot, akkor elvileg öngyilkos lett, gyakorlatilag megölték.

Lehuppantam a földre, nem volt hideg, langyosan nedves füvek, mohák, férgek lélegzete keveredett a lélegzetemmel, csupa mocorgás, tüsszentés, nyújtózás, zöld remegés, lassú, végtelen ölelés ez az erdő.

– Elálmosodtál – mondta a csacsi.

– Nem ...va...gyok ál...mos – suttogtam.

– Nehogy itt érjen az éjjel. Nem angyalnak való fekhely ez. – Mélyebb és mélyebb lett a csacsi hangja, és egyre felnőttesebbek a vonásai.

– De nagyon is an... gyalnak való hely – dadogtam. – Csak most kezdek föl...ébred...ni...

– Mennem kell – mondta a számár, és mozdulatlaná tette őt a szigora. Szürke kővé lett, kövek homályává.

*

54

Ráncos, vén virágok horkoltak a parton, anya horkol, sejtelmesen, mint egy jósnő, gondolta Hillél, s mint a szívárványos pára, fölszállt a Hanuka folyó, és öntözte az angyalok vöröses, fekete, barna üstökét, a házak kupoláit, csigatornyait, és visszaereszkedett medrébe a folyó – Hillél – zúgta –, Hillél – siklott, mint a gyík, már csak kúszott, mint a krokodil, és elaludt a folyó, a hátán békanyál, szuszogott, horkant és felriadt.

A talmudista hirtelen megkívánta a levegőt, a fényt, az ablakhoz rebbent, még szédelegve az álomtól, megragadta az ablaktábla fogantyúját, euforikus erővel, mintha ki akarná tépni a táblákat a tokjukból, és lelohadt a mozdulata, mert kinyílt a hálószoobaajtó.

– Mit csinálsz, kisfiam? – kérdezte az anyja érdes, mély hangja. – A hang odasuhant a fiához, nem merte megérinteni, pedig legfeljebb a levegő rezgését érezte volna a fiú. Hillél még soha nem látta az anyját, most is csak a neszezését hallotta, ahogy az ablaktábla fogantyúját simogatja az asszony.

– Olyan nyugtalan vagy – hullámoztta a hang –, persze mindig is az voltál.

Hillél fölrántotta a rekamiét, és bevagdosta az ágyneműtartóba a párnáját, paplanát.

– Nem érdekel, hogy mi van odakinn... csak éppen... tegnap délután valaki itt járt. Te is hallhattad.

Visszabillentette a rekamiét, ami döndülve zuhant vissza az ágyneműtartóra.

– Nem hagy nyugodni ez a dolog – mormolta a fiú. – Akik megkeresnek, azok addig csöngetnek, dörömbölnek, míg ki nem nyitod nekik az ajtót, anya. De az az angyal csak ácsorgott... magában beszélt... talán nem is angyal volt, hanem Jézus...

A talmudista elpirult, ahogy kiejtette a nevet, az anyja riadtan hallgatott. Hillél az ablaktáblának támasztotta a homlokát, hunyt szemmel, összeszorított fogakkal támaszkodott a vaskos szikomorfa deszkának, mintha a nap sütötte volna a homlokát a deszkából, fény játszadozott fürtös, szóke hajában, bíbor fény derengett át hatalmas elálló fülén.

Hirtelen elpattant a deszkától, és a szárnyát felcsapva kirebbent a szobából, be a konyhába, fölhörpintette tegnapi hideg kávéját, fintorgott, undorodva burrogott egyet, aztán átrepült a dolgozószobájába, és egy – könyörgöm, ne zavarj, anya, dolgozom! – kiáltással magára csapta az ajtót.

Az asszony leheveredett a fia ágyára, és szenderegve, szaggatott halk búgással álmodozott, és az álmodozás álommá lett, az álom ijedt, szégyenteljes ébredéssé, meg-megránduló pára sűrűsödött a rekamié fölött.

Hillél az íróasztalán tornyosuló papírhalomra meredt. Legszívesebben ki dobta volna az egészet.

– Minek vigyorgok úgy mindenkire, mintha szeretném.

Az anyámat... őiránta se érzek mást, csak lelkifurdalást... és hogy milyen szép lenne... milyen szép lehet.

Valami búgott, szaggatottan, meg-megbicsaklón. – Talán a hűtőszekrény – gondolta Hillél. – Talán valaki imádkozik odakinn. Vagy egy légy zümmög ilyen furán, a Földre emlékezik... ez az anyám hangja, igen, igen, ez az ő hangja, már megint nem tudok, megint nem hagy dolgozni!

– Hübriszről, te szerencsétlen! – morogta.

Rátette a kezét az írógép billentyűire, és várta, hogy magukkal rántsák az ujjait. Lehunyta a szemét, és az ablakdeszkára gondolt, ahogy átsütött rajta a nap.

– Miért foglalkozom az emberekkel – kopácsolták az ujjai. – Egyszer voltam csak odalenn küldetésben, azt is jobb elfelejteni.

Húzták, lendítették az ujjait a billentyűk, és egészen kiürült Hillél feje, az ujjperceiben zsbongtak a gondolatai.

A legalázatosabb hívő is olyan lénynek képzei magát, aki Istenre hatással van. Megelégedését szolgálja, avagy földühíti. A hübrisz minden hívő lényben ott lappang. Jézust elragadta és halálos fényességbe vonta. Itt van a rokonság köztem és Jézus között. Túl közel merészkedtem a naphoz!

– Már megint magammal foglalkozom – dobolt az asztalon bosszúsan.

– És Jézussal – búgta az anyja a háta mögött. – Baj lesz még ebből, kisfiam.

Hillél előtt elhomályosodott a szoba, az íróasztal, az ablaktáblák, a sercegő villanykörték gomolyogtak, fodrozódtak, vékonyka erecskévé oldódva úszkáltak előtte. A talmudista hunyorgott, nagyokat pislantva bámulta az elváltozott szobát.

– Már megint... nem látok – suttogta. – Érezte az anyja tétova rebbenéseit, amint közeledik felé és visszahúzódik, a leheletét a szemhéján.

– Olvastam egy görög mondásban – mondta Hillél maga elé –, egy király együtt hált a saját anyjával, és amikor tudomást szerzett bűnéről, megvakította magát. – Még a világon sem voltál – búgta a mély orgona hang –, még a világon sem voltál, mikor...

Megkoccantva a tetőt, az ablakokat, aprókat pergetve, aztán egyre szélesebb, biztosabb ütemben zuhantak a cseppek a házra, az ablakra, a kertre, a rózsabokrok, a gyümölcsfák, a szőlőtövek húsos, kéregető leveleire. Az asszony az ajtóhoz suhant, résnyire kinyitotta, s látván a felhők súlyos, összefüggő rétegeit, melyek biztosan takarták a napot, fölvidulva kiabált a fiának.

– Nyugodtan kimehetsz a kertbe, szívem.

Hillél kilépett az ajtón, és rohant a sáros ösvényeken, a habzó, csattogó esőben, nem bánta, hogy csatakos lett a ruhája, fekete pettyes a szárnya, belerúgott a virágtövekbe, kihúzta az egyik szőlőbokor karóját, és elhajította, és a karó zúgva szállt, és eltűnt a felhőkben, és Hillél a sárba vetette magát, és fetrengett, visongott, rőfögött, kurjongatott, mint egy gyermek.

56

– Szóval gyanút fogtak – suttogta Illa anyja. – Ezért küldték el Hillélhez.

Síkele nem tudott elaludni, minduntalan fölkelte a férjét, és suttogott, suttogott sérelmeit sorolta, mennyire lenézik őt az angyalok, megjegyzéseket tesznek az öltözékére, csak a saját gyerekükkel törődnek, és legyintenek a Mindenségre, és azt suttojják, hogy Smuél anyja belekeveredett valamibe évezredekkel azelőtt, mikor küldetésben járt.

– Ezt majd reggel megbeszéljük – morogta Smuél.

Síkele a tó borostyánszínű vizére gondolt, a meszticek rőtbarna, fényesen tekergő ágaira. Kinyílt a szeme, magányosabb volt az alvó Smuél mellett, mintha egyedül feküdt volna az ágyban. Suttogott, suttogott, sístergő s betűi fölébresztették a férfit.

Beszélnie kellett, pedig tudta, hogy Smuélnek ki kellene aludnia magát, a férfinak az volt az érzése, hogy a szavakon keresztül lélegzik az asszony. Egyre elviselhetetlenebbé vált számára a szóáradat, merthogy róla beszéltek, arról, hogy sokat káromkodik, hogy újabban az asztal sarkába dobott újságot böngészi imádkozás helyett, hogy az angyalok azt suttojják, az apja gonosztevő volt.

– És te ezt el is hiszed? – kérdezte a férfi a falat piszkálgatva.

– Szóba se fogok állni az angyalokkal – válaszolta Síkele –, és te is jobban teszed, Smú, ha elkerülöd őket, mert olyan a nyelvük mostanában, mint Luciferé lehetett.

Az asszony hallgatott egy keveset, Smuél elbóbiskolt.

– Illa már egyáltalán nem imádkozik. – Síkele megbökte a férje hátát. Smuél szuszogva megfordult, de nem nyitotta ki a szemét.

– Tehetséges – suttogta Síkele.
– Tehetséges – bólogatott hunyt szemmel Smuél.
– Mégis minden kiesik a kezéből – folytatta az asszony. – Annyit eszik, mint egy ember, és nem csinál semmit, és olyan furcsa a lába, a keze, hogy sokszor szinte félek tőle.

Smuél már csak valami kellemetlen sirregést, cisszegést, szisszegést hallott álmai ködén át, mintha egy kihűlt vulkán ébredezett volna mellette.

– Megtanítjuk repülni – dörmögte –, és újra a fal felé fordult.

Anyám kifejtette a cérnát a hasítékokból, pörgök-forgok a tükör előtt, ki-villannak jégszürke műszárnyaim. Igazi szárnyaim vannak, remegve várják a levegőöveget. Szeret engem a tükör, kicsi vagyok benne, mint a kisdetek. Páros lábbal ugrálok a tengerparton, a karommal hadonászok, bohóckodok, mintha nem tudnék fölszállni.

Nézem az arcom a tükörben, kitátom a számat, a torkomig látok, én vagyok az.

A messiás.

Isten lánya.

Az egyetlen.

A kiválasztott.

Akire gondja van Istennek.

Anyu átszellemülten néz a szemembe, képzeld azt, hogy vannak szárnyaid! Mert neked igenis vannak szárnyaid!

Nagy nehezen fölemel, Repüüüüülj, nyögdécseli, és elenged, és a szőnyegpadlóra zuhanok.

Na, tudsz már repülni? Dörmögi apám az ágyból.

Nem tud mert nem is akar. Válaszolta anyám.

Mert egyszerűen lusta!

Te meg hülye vagy! Meredtem rá. Már indultam is az iskolába, de az ajtóba állt.

Nem engedem. Ilyen állapotban nem mehet el.

Megfeszült, meggömbült testtel szűkölt.

Mit félted úgy, dörmögi apám. Az Édenkertben vagyunk, nem a Galutban.

*

Egy városszéli elhagyatott játszótéren vártam, nem is tudom, mire. Hogy véget érjen a tanítás.

A hinták üresen lengtek, a gazban mézes, tejes manna virított, leszakítottam és megettem.

Elsétáltam az édenkerti tóhoz. Bámultam a vizet, az alján felhők bodorodnak, és bíbor egek nyílnak. Ha beledobok egy kavicsot, hallani lehet, ahogy sikolt, mikor odalenn találkozik a néma ürrel. Órák teltek így el, csak dobáltam a vízbe a kavicsokat.

Mi az a Galut?

Előveszem a törökönymet. Most nyugodtan szopogathatom a hüvelykujjamat.

Úgy tűnik, a tankönyvíró küldetéséből visszatért angyalok emlékeiből él.
Itt van Jézus! Csönd. Itt van. A lap alján. Ő a Fényességes Szem. Az emlékezés Jánbútja.

És itt van a galagonya is, alatta a Galut. A Galut, Dávid király kovásza. A pogromok Isten virágai. Szép gondolatok! Repülj, repülj, Jézus!

A tankönyv csobban. A víz mézzé derül.

Ismered őt? Kérdeztem. A tó mélyére láttam, egészen a sárga, zúgó kövekig. Ismered őt? Zúgták a kövek.

Arra gondoltam, hogy Jézus nagy ritkán tényleg itt van. Egészen közel. Zavartan és előzékenyen köszöntik őt az angyalok. Viccelődnek is rajta.

Vicces Jézus. A földiek nem értik ezt.

Valamiért szégyellik őt az angyalok.

És mivel csukott szemmel érzékeljük őt igazán, mint a muzsikát, szólni nem szól, még csak nem is üzen. Igen! A hiánya ingerli őket.

Te találkoztál már vele? Kérdeztem.

Találkoztál. Zúgtak odalenn a vizek.

Szopogatom az ujjam... elr évülök... olyan ez, mint mikor egészen közlelről halljuk a vizek gondolatait, hogy szinte fáj... vele csak olyasvalaki találkozhatsz, aki térben és időben végtelen, s az én tehetetlen vizeim közelebb állanak hozzá, mint az összes emberek és angyalok... Az én szelíd tükreim hasonlítanak az ő szelidségéhez, és a viharaim az ő haragjához, mely tornyosult és elült, mely jottányit sem változtatott a lelkén...

Persze ismerem Jézust, hogysisne ismerném az embert, aki megzavarta a Kimondhatatlant, aki elnémította Őt... – Hát képtelen vagy iskola után hazaindulni?

Már mindenhol kerestelek. Voltam az ateisták negyedében és a kenyérsütőknél, akik sütik a tiltott, nagy barna kenyereket, hogy ne feledjük a szagokat és az ízeket. Voltam az elátkozottaknál... te föl se tudod fogni, micsoda vidékre kerültem... miattad... keresztetek mindenütt... az angyalok nyakláncán, a tornyokon, a falakon... és mindegyiken ugyanaz a szörnyű halott. Voltam az összes felszámolásra ítélt negyedben, és te sehol! Sehol egy jel, egy hang!

Mi abban a tragédia, hogy sétáltam egyet a jó levegőn?

Kihúztam a lábam a vízből.

A hüvelykujjamat nagyon hevesen szopogattam.

Fura az anyám nadrágja. A cipzárja furán kidudorodik. Merően néz. Megfeszül a pofacsontjain a bőr. Ragyogó szeme most valahogy kifakult.

Ha elmész az iskolába, nem tudhatom, hogy valaha látlak-e még.

Ezt direkt csinálod? Bénuljon le a szárnyam? Fájduljon meg az apád feje? Nem tudhatom, hogy dibukok vagy maga Ásmodáj...

– Hagyjál már békén! – kiabáltam.

Anyu megragadta a karom.

– Én már úgysem vagyok más, mint egy rakás táplálék. Azért vagyok, hogy vonszoljalak, míg bele nem rokkanok, míg... míg, míg már azt hittem, hogy megint Hillélhez küldtek, kicsikém.

Éreztem, hogy most kellene valami kedveset mondani, megpusztilni, magamhoz szorítani, most kellene, mert aztán késő lesz.

– Tőled lettem beteg – mondtam komoran.

Anyu összehúzódkodott, rémült fények villantak.

– Bűnbak vagyok megint – suttogta –, a zsidók mindenütt bűnbakok. Mindenütt.

Megrázta magát, és eliramodott, szaladt ide-oda a parton, szárnya kinyílt, göndör fürtjei szemébe hulltak, érthetetlen szavakat gajdolt, jajongott, és elfogyott körülötte a levegő, kékülve fuldokolt, és tépte, szaggatta magáról a ruhát, lefoszlott róla kékeszöld blúza, a kordbársony nadrág, és az alsóruhák is mind ott heverték a parton.

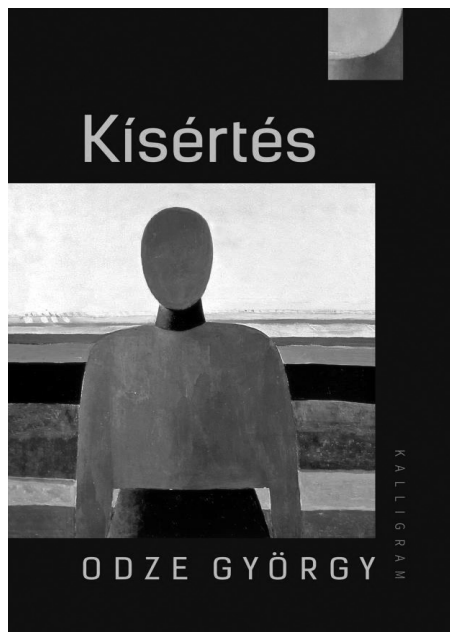
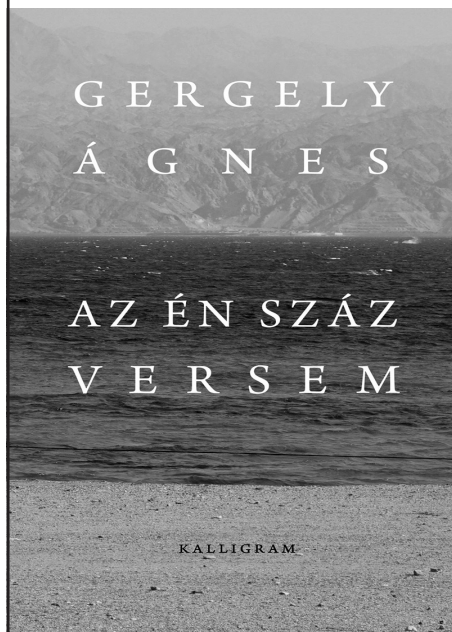
A nap eltűnt a tóban, csak a derengése maradt. A tó vize sötét volt és mozdatlan. Lesütöttem a szemem.

– Ne haragudjál, bánom, nagyon bánom, hogy iskola után nem mentem haza, és visszaszívok mindent, amit mondtam, és visszaszívom azt is, hogy nem mentem haza. Ne haragudjál. Elnézést kérek!

Anyu félelmetesen morgott. Szárnyai lecsüngtek... már elcsendesedett, a melle nem süllyed, nem emelkedik. Letérdelek mellé, és simogatom, puszilgatom az arcát. – Anyu, anyu, anyukám!

Jéghideg volt a bőre, egy szót formált a szája, minden erejét összeszedve nyögdecsele az az elérhetetlen szót, fölemelkedett, és zihálva elnyúlt a fehér kavicsokon.

Szerzőink könyvei

Mákvirág

Nyílik a sorompó, kigördül a sárga taxi. A terminál előtt várakozó sofőr vonakodott, hogy délután elinduljon-e egy száz kilométeres útra. Oda-vissza kétszáz. Aznapra rövidebb munkaidőt tervezett. Névnapja van az asszonynak. A születésnapját elfelejtette, abból csaknem válás lett. A névnapját felírta egy cetlire, és kiragasztotta a műszerfalra. A kalapos nő nem is köszönt, egyből a címet mondta. Akcentus nélkül beszélt, mégis látszik, hogy külföldön él. Ilyen táskát, ilyen kalapot nem hordanak itthon. Egyáltalán, ki hord kalapot itthon? Ki hord túsarkút nejlonharisnyával nyáron? Mint a lady Di a tévében anno. Egyetlen kisbőrönddel érkezett, nem akar sokáig időzni. Vagy van holmija ott, ahová megy. Lehet, hogy rokonokhoz jön, csak a ruhatárában nincs rokonlátogató ancug. Oda-vissza kétszáz kilométer. Forgalom nélkül is vagy három óra, de majd úgy intézzük, hogy szép nagy összeg legyen a vége. Ennek nem számít, csak a táskája megér vagy félmillát, saccperkábé. Amit legutóbb az asszonynak vettem az Ázsia centerben, negyvenezer volt. Az árus szerint az eredeti megér vagy félmillát. Ki az az állat, aki ennyit költ egy táskára?

60

A kalapos nő azonnal ölébe vette a laptopját. Át akarta futni még egyszer az előző napi ülés beszámolóját. Nézte a képernyőt. Csak néhány perc kellett, hogy a tekintete feljebb csússzon. Tarifatáblázat. A taxiban utazás szabályzata. Tilos a dohányzás. Pedig jólesne egy cigi. Kettőt elszívott leszállás után, de még mindig érzi a nikotinéhséget. Hátha megengedi a sofőr, egy kis felárért. Mindegy. Nincs kedve alkudozni. Egyszer biztosan megállnak útközben. Anya hogy utálná, ha látná. Nem bírja megszokni, hogy a lánya bagós lett. Milyen undorral tudja mondani a bagóst. Főleg, amióta apa behalt. A rohadt bagó vitte el, morogja, és belepök a levegőbe, pfü! Kinéz az ablakon, korábban mintha nem lett volna errefelé ennyi körforgalom. Az egész területet átépítették. Olvassa a plakátok feliratát, csupa ostoba reklám és politikai szlogen. Ez nem sokat változott azóta, hogy legutóbb itthon járt. Másfél éve, karácsonykor.

Tavaly nem tudott jönni karácsonyra sem. December utolsó napja volt a zárótanulmány leadási határideje, egyszerűen nem fért bele, hogy távol legyen akár csak egy napot is. Egyedül töltötte a szentestét. Azahogy kettesben a zárótanulmánnyal. Forralt bort kortyolgatott, és sötétedéskor meghallgatta YouTube-ról a *Mennyből az angyalt*. Aztán felhívta az anyját, videón kívántak egymásnak boldog karácsonyt. A főnök azzal nyugtatta, hogy a repteret lezárták a hóvihár miatt, úgysem tudna utazni. Persze ő könnyen beszél, beül a terepjárójába, felcsatolja a hóláncot, és egy óra múlva ott van a szüleinél. Az anyjának szánt ajándékot betette a komód alsó fiókjába. Azt gondolta, pár hét múlva jöhet, és átadhatja. Nem jöhetett. Előbb a kenyai konferencia miatt, aztán Barbara terhessége miatt. Neki adták

át az ügyeit, eszük ágában sem volt helyettest felvenni. Csak öt hónap, a főnök legyintgetett, annyit fél lábon is ki lehet bírni. Valóban. Különösen, ha másnak kell fél lábon állnia. Utána jött a gyakornok, mellé osztották be, három hónapra. Lehetetlen volt magára hagyni, hogy céltalanul lézengjen az épületben, nem üdülni jött, magas fizetést kapott. Munkát kellett adni neki, nap mint nap felügyelni, hogy megfelelő output legyen a végén. Annak meg nem sok értelme van, hogy megölelje az anyját, aztán begubózzon a szobájába dolgozni, online értekezleteken ülni. Egy videóhívás is megfelel.

Anya először csak nevetett, még hogy videóhívás, hiszen nincs is hozzá eszköze. Nem örült az okostelefonnak, kérette magát, hogy egyáltalán kézbe vegye. Megsimogatni nem tudlak a képernyőn át, te Mákvirág. A frissen sült fánkot sem tudom átküldeni. Akkor meg mire jó? Igen-igen, látni láthatlak, az is valami, persze. De az illatodat nem érzem. Mostanában mindig olyan finom parfümillatod van. Végül mégis megtanulta kezelni, legalább az alapfunkciókat. Megígérte, hogy azonnal telefonál, ha valami baj van. Az érszűkület nem játék. A komód alsó fiókjában őrzött ajándék most benne van a bőröndjében. Egy üveg parfüm és sok-sok csokoládé. Mi mást lehetne hozni Svájból, mint csokoládét! Sajnos meg fog olvadni ebben a melegben.

Lekanyarodnak a pályáról. Mutatja a tábla, hogy még ötvenkét kilométer. Újrafestették a táblát, szép élénk a felirat. Kár, hogy sárga körülötte a fű. Az útszéli bokrok is kornyadoznak. Itt nem szoktak öntözni? Svájci csokoládét életében először tinédzser korában kapott, apja egyik kollégájától. Akkor elhatározta, hogy oda fog költözni, Svájcba. Hetedikes volt. A csoki papírját kiragasztotta a szobája falára. Röhögött az öccse, hogy lila rajta a tehén. Beosztotta a táblát, naponta csak egy kockát evett meg, legfeljebb kettőt. Az öccse még aznap este befalta az egészset, aztán tőle kunyerált. Nem akart adni, igazságtalannak érezte. Anya és apa azt mondta, épp elég a kisfiúnak, hogy kacska kézzel született, ne sajnálja tőle a csokoládét. Ne légy irigy, Mákvirág! Mégis sajnálta, nagyon sajnálta, a szíve szakadt meg bele. El is kanászodott a kölyök, felnőttkorára is ő maradt a szülők szeme fénye. Nem is csoda, ő volt mindig a jó fiú. Aki itthon van, mellettük van, segít mindenben. Amennyire a kacska keze engedi.

Különben egész ügyesen rajzolt. Mindig szerzett egy darab szenet a kamrából, azt könnyen meg tudta fogni. Előbb az újságok lapját dekorálta, apa egyszer fel is dühödött, olvashatatlan lett a kertészeti rovat. Anya adott neki zsírpapírt a konyhából, de azt nem fogta a szén. Igazi rajzlapot kért a tanítónőtől. Egész halom papírt telerajzolt, sokáig őrizte egy dobozban. Vajon megvan még? Meg kell nézni az ágy alatt. Vagy a szekrény tetején. Amikor Klaudia odaköltözött hozzájuk, rendet raktak, kellett a hely a menyasszony holmijának. Anya gyorsan befogadta azt a lányt, kedves és szerény volt, az is maradt. Ráadásul szült két szép unokát. Később is visszajárt a gyerekekkel, szerették a kerti hintát, amit a nagyapa ácsolt nekik. Nekünk is ácsolt hintát kicsi korunkban, csak aztán az elkorhadt, az unokáknak másik kellett. Ácsolt egy mászókat is. Az öcsém a kacska kezével nem tudott rendesen kapaszkodni, leesett egyszer, volt nagy riadalom, de csak a térdét horzsolta fel. Alsóban a lányok mind hozzánk jártak délután, nálunk volt

legszebb a kert. És nálunk volt legfinomabb a fánk. Hébe-hóba itt is alhatott közülük valaki. Anya szerette, ha élet van a házban.

Amióta apa nincs, és az unokák is ritkábban érnek rá, kávézni járnak hozzá hetente kétszer a könyvtári ismerősök. Végre használja a herendi készletét. Micsoda ajándék volt! A harmincadik házassági évfordulójukra. A második havi svájci fizetéséből. Társaskört alapított. A videóban mindig vidám a hangja. Még fülbevalót is visel. Lehet, hogy a könyvtári törzsvendégeken kívül egy udvarló is jár hozzá kávézni. A minap is láttam, milyen szép csokor virág van a vázában. A könyvespolcon új, ismeretlen kötetek. Örülök, hogy szeret olvasni. Régen soha nem volt ideje, könyvtáros létére. A nyugdíjas éveket várta. A nyugdíjasoknak van idejük olvasni. Három éve nyugdíjas. Remélem, még sokáig élvezheti. Bárcsak gyakrabban láthatnám! Úgy értem, a szokásos formában, otthon. Nem videón. Főleg nem kórházban. Az öcsém megijesztett a tegnapi telefonnal, de nem tudtam hamarabb indulni. Neki is ijedt volt a hangja, jó néhány hete nem járt anyánál, a gyerekekkel lohol mindenfelé. Mentegetőzött. Úgy tudta, minden rendben. Vele is vidáman beszélt anya a telefonban. Vajon meddig van látogatási idő? Mindegy, mindenképpen bemegyek. Legfeljebb a svájci csoki és a parfüm bánja. Ezek örömmel elfogadják. De előbb hazamegyek, összeszedek pár holmit. Ki tudja, hány napig tartják benn.

Talán túl sokat vállalt magára. Egyedül takarította a házat, hiába mondtam, hogy hívjon segítséget, kifizetem. Nem szereti, ha más babrál a dolgai között. Büszke volt rá, hogy bírja. A padlót is végigkente az ápolólakkal, amit még apa vett. Lefestette a kerítést citromsárgára. Kíváncsi vagyok, mit gondolnak a szomszédok. Igaz, most nincs szomszéd, utolsó ház az utcában a miénk, a mellette lévő ház eladó, szemközt meg sorjáznak a fóliasátrak. Nagyon finom itt az eper. Már látszik a ház előtti nagy gesztenyefa. Különleges fa, az utcában egyedül ennek van rózsaszínű virága. De hol van a citromsárga kerítés? A taxisnak meg kell várnia, bevisz a kórházba. Megvár ott is, és visszahoz. Itt töltöm az éjszakát, a régi szobámban. Anya azt mondta, újra felrakta az oroszlanos függönyt, ami kiskoromban a kedvencem volt. Minek bajlódik ilyesmivel? Kell is nekem oroszlanos függöny! Egy cigi kell, most azonnal. Vagy inkább mindjárt kettő.

A kalapos nő kiszáll a taxiból. Még nem fizet, a bőröndjét sem veszi ki. Azonnal rágyújt. Nyitja a kaput, belép az udvarra, felnéz a házra. A ház visszsanéz rá, kissé csodálkozva, hiszen sok ideje nem látta. Mintha még nyúlánkabb lenne. Lefogyott. Persze lehet, csak a magas sarok teszi. A ház felhúzza korhadó gerendaszemöldökét. Ásít. A száján bűz csap ki. A kalapos nő hátrahőköl, de aztán folytatja útját, nyitja a veranda üvegezett ajtaját. Különös szag van a házban. Állott szag. Poros bútorok szaga. A nagy fotel és a kanapé fehér lepellel letakarva. Valami mást is érez. Dohányszagot. Megunt életek szagát. A kalapos nő leül a zsámolyra. Jól szabott szoknyája combközépig felcsúszik. Körülnéz. Keresi a házat. Keresi benne a családját, az életet. A ház visszsanéz rá. Keresi a kislányt, aki szerette a svájci csokit, és szeretett hintázni a kertben. Szomorú a ház tekintete. Szomorú és fáradt. Orrából szőrszálak lógnak alá: bánatos pókhálók siratják hajdanvolt lakóikat.

A kalapos nő feláll a zsámolyról, ügyelve, hogy nejlonharisnyájából ki ne húzódjon a szál. Elindul a konyhába. A padló nyikorgása jajdulás. Fájnának neki a lépések. Fáj a túsarkak kopogása. Nagyon régen nem kopogtak rajta túsarkak, csak öreg papucskok csoszogását kellett állnia. A deszkák egyenetlenek, fénytelenek, porosak. A fal mellett az egyik egészen kilazult. A kalapos nő éhes és szomjas. Hajnal óta egy falatot sem evett, egy kortyot sem ivott. A gépen is dolgozott, megfeledkezett az éhségről, a szomjúságról. Inna egy kávét. A konyha felső szekrényében kávé után kutat. Kávénak nyoma sincs. A herendi készletnek sem. Ismét rágyújt. Pedig bent nem szabad. A saját szobájának ajtaja nyitva. Az ablakon nem az oroslános függöny lóg, hanem valami megsárgult csipke. A falra ragasztott csokoládés papírból már csak a lila tehén egyik hátsó lába maradt. Hűvös a szoba, szinte fázik. Kinéz az ablakon. A taxis az autójának támaszkodva áll, a telefonját nyomkodja.

A kalapos nő összehúzza magán a könnyű nyári kardigánt, és továbbmegy az anyja szobája felé. A folyosón egy elszáradt citromfa. A sarokban szürke és fekete árnyékok, különös alakok. Megriad. Lassan közelebb lép. Látja, hogy remények és álmok. Rámerednek, szemrehányón. Keresik a fiatal nőt, aki álmokkal és reményekkel élt a házban. Aztán elhagyta a házat. Elhagyta a régi álmokat és a reményeket. Nyoma veszett a világban. A remények és álmok dideregnek. Mintha saját árnyékuk elől menekültek volna, míg aztán maguk is árnyékká nem lettek. A kalapos nő belép az anyja szobájába. Az asztalon üres cigarettásdoboz, mellette a hamutartóban csikkekből épült piramis. Három-négy csikk legurult a tetejéről, gyűrötten hevernek a poros asztallapon. Az ablakpárkányon egy kerámiaváza mellett tarka művirágok. A könyvespolc helyén egy hatalmas poszter. Szebbnél szebb kötetekkel megpakolt könyvespolcot ábrázol. Új, ismeretlen kötetek. A nyugdíjasoknak van idejük olvasni.

A kalapos nő gyors léptekkel távozik a szobából. Zúg a feje. Újabb cigarettát vesz elő, a keze annyira remeg, hogy képtelen meggyújtani. Dühösen rágja a füstszűrőt. Leszalad a pincébe. Nem tudja, miért. Keres valamit. Keres valakit. Egy kamasz lányt, akit ebben a pincében csókoltak meg először. Akit ebben a pincében öleltek először, a legkisebb hordónak dőlve. Nem volt jó. Mégis jó volt. Szerelmes volt. A pince szuszog. Tele van cuppanással, lihegéssel, sóhajtással, amelyek penészt nyaltak a falra, a boltozatra, a hordókra. Kétes nedvek. Kéjes nedvek. Egymásra rakódnak, egyre vastagabban, betömik a pincét, sűrűsödik a levegő. Tilos lemenni, ha forr a must, fulladás lehet a vége. Forr a must, forr a levegő, fulladás lehet a vége. Ki kell menni, fel a lépcsőn. A lépcső meredek, a fokok magasak és csúszósak. Fel kell érni, mielőtt ideér a sűrű gomolygás. Forr a must, fulladás lehet a vége.

A kalapos nő kiront a pincéből. Köhög. Futva megy hátra, a kertbe. Túsarka belemélyed a földbe. Leveszi a cipőjét, nejlonharisnyában fut tovább. A hintaállvány kidőlt. A mászóka még áll. Megvan a legfelső foka is, ahonnan leesett a kacsakezű. Nem magától esett. Lökték. Megette a svájci csokit. Nemcsak a csoki miatt. A keze miatt. Mert őt szerették,

rá figyeltek. A kalapos nő rohan a fáskamra felé. Kimelegszik. Ledobja a kardigánját. Drága holmi, érzékeny, fintorogva terül el a gazban. Egyik ujjá fennakad egy magasra nőtt tarackon, a másik alól elugrik egy rémült varangy. A kamra előtt áll még a két diófa, alattuk falevelek, gallyak szanaszét. A kalapos nő lába alatt zizeg az avar. A tavalyi avar. Vagy a tavalyelőtti. Az avartól félig betemetve szavak és vallomások lapulnak a kertben. Lánykérés, kacagás, csecsemősírás, még több kacagás. A harisnyán kiszakad egy szem. A szakadás elindul fölfelé, gyorsan halad, eléri a térdét. Műtét utáni heg lesz a lábon, fehér vágás a bronz bőrön. A kalapos nő mindkét kezével odanyúl, a szálak közé. Szétfeszíti. Kőrmével széttépi a másikat is. A száruk kettéválnak. Kibújtatja belőlük a lábát. Mezítláb megy tovább. A harisnya két szára vékony csápként libeg utána. A kamra ajtaját csapkodja a szél. A retesz leesett. A kalapos nő belép. A piszkos ablakszemek rémülten pislognak, hunyorognak, napot rég nem látott pupillájuk a homályba mered. A kalap beakad az ajtófélfából kiálló szögbe.

A kalapját vesztett nő sírva indul vissza a házba. Eszébe jut a taxi. Eszébe jut a kórház. A taxis türelmetlen. A ház fáradt. Ásít. Szájából kidől az egyik foga, egy szúette gerenda. Nyöszörög. Jajgat. Felzokog. A kalapját vesztett nő is felzokog. A könnyei folynak. Fekete festékes csíkot rajzolnak az arcára. Két fekete csík. Fekete sín pár. Fekete sín páron érkezett a vonat, amire felszállt. Azt mondta, csak pár év, és visszajön. Elvitte a vonat, aztán repülő vitte tovább. Eltelt pár év, és nem jött vissza. Csak szállóvendégnek jött mindig. Eltelt sok év, és szállóvendégnek is egyre ritkábban jött. Kezébe veszi a telefonját. A könnyei ráfolynak a telefonra. Vizes lesz a telefon, fekete tócsa gyűlik rajta. Tárcsázni akar. Eszébe jut a taxi. A kalapját vesztett nő kilép az utcára, elküldi a taxit, hatalmas borralót ad. Nem, köszöni, nincs szüksége semmire, rendbe hozza magát, és bemegy majd busszal a kórházba. Leül a veranda lépcsőjére. Lehunyja a szemét. A szíve egyre lassuló ütemre ver. Megszólal a kezében a telefon. Az öccse száma villog a kijelzőn. Fel akarja venni. A telefon kiesik a kezéből, le a földre, a csengés abbamarad. Utánanyúl, felemeli. A képernyőn üzenet, egy szó: elkéstél. Ül a lépcsőn, ismét lehunyja a szemét.

Nyikordul a kiskapu. Valaki jön. Anya. Ezek szerint kiengedték. Meggyógyult. Nem kell bemennie a kórházba. Itthon alszik majd, anya felrakta neki az oroszlanos függönyt. Reggel anya úgy ébreszti majd, mint régen: talpra, Mákvirág! Együtt isszák a kávé, és megeszik a sok svájci csokit, és fújnak egymásra a finom parfümből. Nincs itt semmi baj, az öccse feleslegesen aggódott, megviseli a sok lőtás-futás. Anyának vidám az arca, a fülében fülbevaló, a hóna alatt két könyvet hoz. Odalép hozzá, átöleli, kicsit le kell hajolnia, hogy meg tudja csókolni az arcát, túsarkú nélkül is magasabb anyánál. Jólesik az ölelés, anya jó illatú. Anya mosolyog. Boldog. Neki örül. Végre megérkezettél, Mákvirág!

Mélyinterjú

A színtársulattal kezdődött. Beléptem a felnőttcsoportba, rögtön, amikor megalakult. Azt mondták, jó lesz. Hogy nemcsak szerepelni fogunk, hanem játszani is. Mindenféle drámajátékot. Tényleg jó volt. Rengeteget nevtünk. Mindenki kitalált magának egy jelzőt, a saját keresztnévéhez. Én Gerle Gerda lettem. Habár nem vagyok éppenséggel egy turbékolós fajta. Inkább szeretem, ha rend van. Meg fegyelem. Ezért nem annyira jó nekem otthon, mert se rend nincs, se fegyelem.

A négy gyerekkel még csak-csak bírtam valahogy, megvolt a maguk külön szobája – mármint nem külön mind a négynek, hanem egy a két fiúnak, egy másik meg a két lánynak –, ott aztán rendetlenkedhettek, amennyit akartak, nem érdekelt. Be se tettem a lábam, csak ha takarítottam. Egy idő után aztán már takarítani se lehetett, mert a szennyesruha-kupactól nem nyílt az ajtó. Az apjuknak szóltam, az meg levette az ajtót a sarokvasakról, és nekitámasztotta a falnak az előszobában. Akkor a gyerekek nagyon megszeppentek, hogy mostantól nem lesz ajtó, és azóta rendesebbek.

Igen. Addigra viszont meglett a macska. A gyerekek akarták, persze. Hogy majd így meg úgy gondoskodnak róla. Megbeszéltük, hogy csak a kertben, de nem szeretett ott, három nap múlva nem bírtuk tovább hallgatni a nyivákolását, beengedtük a házba. Hamar odaszokott a tálalószekrény tetejére, ott alszik napközben is, nem lehet leimádkozni. A bátyámtól kaptunk ajándékba egy kutyát, hátha az elkergeti a háztól a macskát. Hát nem kergette el, hanem összebarátkoztak, és a kutya a tálalószekrény alatt alszik.

Na, igen, szóval a színtársulattal elkezdtünk gyakorolni egy darabot. Igazi színdarabot, színpadon, jelmezekkel, meg minden. Igaz, nekem nem kellett jelmez, olyan szerepet kaptam, hogy a hétköznapi ruháim jók voltak hozzá, amikben rendesen szoktam járni. Egy háromgyerekes anyuka, aki szereti a rendet meg a fegyelmet. Mondtam is magamban, ez jó lesz nekem, csak azt kell a színpadon alakítanom, amit otthon is. Na, a darabnak aztán nagy sikere lett, hívtak mindenfelé az országba, mentünk Pécsre, meg Szegedre, meg Hóttmezővásárhelyre is. Hód? Ja, jól van.

Szegeden épp akkor zajlott az őszi kulturális fesztivál, ott volt egy másik író meg költő. Megismerkedtem a Parti Nagy Lajossal. Mondta, hogy menjünk le partizni a Tisza-partra. Mondtam neki, hogy én csak ritkán partizom, aztán mégiscsak lementünk. Hát parti nem volt, csak izom, mármint izomagyú pasasok, meg ilyen műmellű cicababák, úgyhogy inkább visszamentünk az írók meg költők közé.

Na, várjon, az egyik író kérdezte, hogy nincs-e kedvem csatlakozni az írókörhöz. Aztán oda is beléptem, mert néha szoktam írogatni, csak azt nem gondoltam, hogy ilyen gyakran van az írókörök ülése. Írók örök ülése,

hehe, mert folyton összejönnek, meg ülnek, meg felolvasnak. De ez még nem lenne baj, a baj az, hogy isznak is. Hol egy kis pálinka, hol egy kis fröccs, hol egy sör kerül elő, aztán nehéz belőle kimaradni, mert ha már mindenki, akkor mért éppen én ne, ugye.

Merthogy a színdarabban is – ezt még nem is mondtam – úgy lett, hogy az anyuka, akit én játszottam, az egy kicsit iszogat, merthogy nem bírja azt a nagyon fegyelmezett életet, meg a családi összejöveteleket, mert hát ugye mindig van feszültség a levegőben, meg veszekedés, aztán ő meg iszogat. Szóval lett nekem egy ilyen viszki-süvegem a darabban, persze teát öntöttünk bele, mert mégse lett volna jó, ha igazi viszkít iszom, akkor leestem volna a végére a színpadról. Úgyhogy kortyolgattam a teát, de hát csak megkívánja az ember a rendes italt, úgyhogy amikor vége lett az előadásnak, akkor azért örömmünkben koccintottunk.

Még otthon is akartam inni, mert ugye egyik pohár után már jobban csúszik a másik, de a férjem nem engedte, meg a gyerekek is mondták, hogy anya ne legyen alkoholistá. De amikor már lefeküdtek, akkor suttyomban bementem a spájzba, aztán csak töltöttem még egy pohárkával, de nem volt érkezésem meginni, mert a Zeusz épp elkezdett ugatni. Ja, Zeusz a kutya. Úgyhogy ez volt a Zeusz ex masina, mert így megakadályozta, hogy alkoholistá legyek.

Igen, hát így kezdődött, de aztán mégiscsak azt mondta a férjem, hogy keressem fel a doktornőt, hogy hátha valami gyógyszert fel tud írni, hogy ne is kívánjam az italt. Hallottam, hogy be lehet ültetni műtéttel a combizomba olyat, hogy utána rosszul lesz az ember, ha iszik, hát mondtam a férjemnek, hogy én ezt fogom kérni. De amíg idefelé jöttem, meggondoltam magam, mert mégse szeretnék én rosszul lenni, ha iszom. Úgyhogy inkább csak írjon fel valami kis vitamint a doktornő, legyen szíves. És fejezzük most már be ezt a mélyinterjút is, nincs nekem kedvem terápiára járni, nincs nekem semmi bajom. És most már sietnék is, mert bezárhatkor a dohánybolt, addig oda kell érjek, mert félretette nekem a Robi az utolsó üveg szilvás unicumot.

Vörös István

A megváltozott ember

Verses regény (részlet)

V. ének

Az elmaradt nászút (1989)

„Te az enyém, én a tied,
mondta Klári elmosolyodva,
hazajönni lesz majd kihez,
akinek rád mindig lesz gondja.
Tudom, hogy ez közhely kimondva,
és hogy talán nem érdemelsz meg,
de kiírom az ablakomba:
Megváltozott az ember-jelleg!
Te vagy a díszpéldány jelenleg.”
(Részlet az előző énekből)

1

Aztán akadt még jobb díszpéldány:
elég volt hazamenni, tudtam,
hisz mit is számíthat a szép lány,
fölöttem sok más hatalom van.
Barna szólt, hogy indulunk nyomban,
Erdélybe segélycsomagot
viszünk, verseket hozunk onnan,
a jót kiadni ott tilos,
gyűrött a pénz, a papíros,

2

minden szegény, ócska, betiltott.
A börtönből most engedik ki
a költőt. Ti olyat nem írtok,
amit a kisujjából ráz ki,
a diktátort meri gyalázni.
Kiürítik a falvakat,
mindent el fogok magyarázni,
lassan ér oda a vonat,
gondolkodni közben szabad.

3

Most nem megyek, az egyetem
jövő héten kihagyhatatlan,
két zárthelyim is lesz nekem,
egy lánynak is adós maradtam
a válasszal, hogy egymagamban
élek tovább vagy inkább együtt,
egymáshoz tartozó csapatban
az életünket most elkezdjük.
Vissza kell dobnom ezt a kesztyűt.

4

Miféle kesztyűről dumálsz?
Te mindig inkább nőzni szoktál,
most egyszerre kitört a frász,
lehet, hogy kispolgár maradnál?
A kan nem nők után szaladgál,
a férfi hagyja, hogy imádják,
nincs fontosabb a feladatnál,
mit tisztán ért és pontosan lát.
A házasságban megrohadnál.

5

Én azt hiszem, inkább megérnék,
elmúlna sok kamasz szokásom,
ott lenne egy másfajta mérték,
különben jövőm aláásom.
Te mégis mit értesz tudáson,
mihez kívánsz alkalmazkodni?
Vagy elgyávultál, kis barátom?
De szeretlek, s nem fogom hagyni.
Tudod, a jövő nem csak annyi,

6

amit felétek elképzelni
szoktak! Mi átformáljuk ám!
Mit elterveztél, az a semmi.
Hallani fogsz rólam, hazám!

Te itthagyhatsz mindent lazán,
az apád gyárigazgató,
most kezdek élni igazán,
most jött meg versemben a szó,
mi nem durva, nem megható,

7

nem érthetetlen, nem avantgárd,
nem hagyományos, nem divat
diktálta, ezért majd agyon vág
a kritikus: csupa hiba,
mi a világ sarkaiba
bepottyan és ott is marad,
a gondolat kicsit lila,
mert ismeretlen árnyalat,
amit kimondanom szabad,

8

nem értik meg, mégis csinálom,
és én se értem – élvezem,
most szerelemből áll világom,
és folyton papír kell nekem.
Nem lépve túl a lényegen,
nem kelve át a vad határon,
azt hiszem, most itt a helyem.
Nem a megértésedet várom,
hagyjál békén kicsit, barátom!

9

De másnap hajnalban indultunk,
a hátamon segélycsomag,
élelmet, gyógyszert bepakoltunk,
hely szentképeknek is maradt,
mert nem szabad a gondolat,
a vallás egyenesen tiltott,
a kor hibás, a múlt halad,
az összevisszaság úgy villog,
egy élhető pillanat sincs ott.

10

Arad felé mentünk, a vámos
benyúlt a zsákba, és kivette
a szentképet, s mondván, hogy káros,
le is parancsolt a sínekre,
most visszafordulunk sietve,
különben nagyobb baj lehet!
Romániába nem lépek be,
de folytatom az életet.
Barna szólt, más út is vezet

11

Szolnok felől át a határon.
Akkor mégse hazamegyünk?
Pedig én inkább azt kívánom.
Egy másik vonat jön, gyerünk,
éjfél lesz, míg megérkezünk.
Majd nagyot alszunk Kolozsváron,
főznek sok puliszkát nekünk,
hogy jóllakhassunk. Alig várom,
de át kell jutnunk mindenáron.

12

A vámos Nagyvárad felé
egy tábla csokit rögtön eltett,
hogy átengedjen, ez elég.
Nem volt egy nagyon aljas szerzet,
csak betartotta azt az elvet,
hogy lopni kell és megalázni,
Barna szólt, érti ő e nyelvet,
náluk otthon afféle házi
szokás. Furcsa most itt találni.

13

Hát épp ez ellen küzdünk, testvér,
így veregette a vállamat,
hogyha párttitkár fia lennél,
te sem volnál ilyen szabad.
Bocsáss, meg nem értem szavad,
nem szabad vagyok, inkább félek,
a rendőrtől kettészakad
a bennem fickándozó lélek.
Más egyébről én nem beszélek.

14

A nagy költő, Tusnádi Károly,
dicsekedett, hogy hogy megverték,
hanem a verse igazából
nem volt vitathatatlan érték,
összekeverte a szemmérték
a zsenit és az ötletest.
Hogy csempésszem át versét, kérték,
ez az ember tökéletes,
s mindenkinek példa lehet.

15

Ő mondta, hogy kapott egy festményt,
egy román művésztől, aki
becsülte benne a csupasz ténnyt,
hogy ellene mert mondani
a diktátornak. Valami
mázolmány volt a szabadságról,
sok lejre bírta váltani,
ilyesmit már máskor is árult.
Az éhségre ugyanis ráunt.

Kürti László

MPL

A csomagot kézbesítették, szomszéd
Vette át a pakkot. zsörtölődik,
Hogy minden szar hozzá van irányítva...
Menza időben étlapról választ
Egy átutazó, hétfő déli pár. férfiagyú
A nő, százfelé lokalizál a szűzermék
Fölött. keresztbe kóstolnak, gondos
Villarakások közt, zsíros romantika.
Csenget a szomszéd, ahogy bezárom
A kaput magam után. hozza a csomagot,
Megbízható szervíz, cehbe kalkulált
Borravaló. nyel a nő, a férfi életlen
Vajazókés. éhes a nő, csúcsragadozó,
Látni a szemfogak villanását. másfél-
Pofára termel, mélyeket nyel,
Nagyétvágyú domina. beengedem
A szomszédot, pálinkával kínálok.
Ég a torka, borzongató bizalom leng körül,
Az éttermi törökrács résein átnyúlnak
Ösztönállat csápjai a nőnek. a somlóigaluskát
Még a csömör előtt félretolja a pali. bontom
A csomagot, végre, Nietzsche. a tragédia
Születésének lábjegyzetelt kiadása.
Semmi sem elég, elég jó, hogy undor nélkül
Kitartón érdekeljen. a csömör születésének
Redőii nehezülnek a szomszéd arcán, ahogy
Az asztalt bontja a nő. vonaglik, kabátot
Húz, fekete nylon harisnyával, valamit
Még az éhségről üzen... elégettségi kérdőívet
Töltetne velem utólag a zölden megvénült,
Nagybetűs posta.

Hónapló

Dalos György

Múlékonyság és maradandóság

Szász-Anhalt – Berlin, 2024. május 15.

Megint útra keltünk Wolfram T. keletnémet teológus barátommal, aki a tübingiai és szász-anhalti ismeretterjesztő társulat megbízásából történelmi, politikai és irodalmi témákról előadásokat szervez maximum húsz, különféle életkorú hallgatónak – gimnazistáktól nyugdíjasokig. A felnőttoktatás bejáratott formája a hétvégi szeminárium, az érdeklődők csekély befizetés ellenében péntek estétől vasárnap délutánig teljes panzióval vesznek részt az előadásokon és a vitákban. A rendezvény otthona lehet egy régi udvarház vagy evangélikus parókia az erdőszélen vagy a folyóparton – a műfajt a résztvevők szempontjából talán aktív üdülésnek nevezhetném. A témát mi ajánljuk, ez esetben T., aki kitartó szenvedéllyel próbálja életben tartani az egykori NDK irodalmának méltatlanul feledésbe merülő műveit. Tavaly egy Stendal melletti kastélyban Johannes Bobrowskira (1917–1965) emlékeztünk, akit a magyar olvasó is ismerhetett részben lírája, részben a *Levin malma* című regénye alapján. Az idén Wolfram választása egy másik, nálunk teljességgel ismeretlen, de a német kánonban számontartott szerzőre, Wolfgang Hilbigre (1941–2007) esett, erősen próbára téve német irodalmi műveltségemet. Mert jóllehet, egy-két költeménye és *A fűtő* című kisregénye a múlt század – mit század? ezred! – nyolcvanas éveiben a kezembe került, de az olvasmányélményből szinte semmi sem maradt meg bennem, jobbra azt sem tudtam rekapitulálni, hogy kelet- vagy nyugatnémet irodalommal volt-e dolgom.

Sürgetett az idő, s hogy legalább általános benyomásokat szerezzek Hilbigről, a Gutenberg Könyvescéh kiadványához folyamodtam. Ez a munkásmozgalmi tradíciójú vállalkozás az 1930-as évek óta szövetkezeti tagsági alapon működik, tagjai előfizetéssel mérsékelt áron jutnak klasszikus és modern irodalomhoz. A náci érában a vállalkozás Svájcba tette át székhelyét, és még ott is 110 ezer tagja volt. A Gutenberg ma is fennáll, és bár példányszámai a közismert trendnek megfelelően csökkennek, a sorozatba bekerülni nagy megtiszteltetésnek számít. A Hilbig-könyv vers- és prózaválogatása persze megközelítően sem teljes, de mindenekelőtt tartalmazza azokat a novellákat és elbeszéléseket, amelyek révén szerzőjük legszorosabban kapcsolódott a Gutenberg eredeti intenciójához: az „olvasó munkás” szociáldemokrata eszméjének beteljesítéséhez, s egyben a munkásság irodalmi törekvéseinek támogatásához.

Márpedig ha valakire hajszálpontosan illett a „munkásíró” fogalom, Wolfgang Hilbig volt az. 1979-ig, első kötete megjelenéséig esztergályosként, fűtőként, bányamunkásként, szerszámkészítőként dolgozott különféle

NDK-beli iparvállalatoknál. Ugyanakkor bámulatos szorgalommal olvasott minden hozzáférhető irodalmi művet – lírájában Enzensberger, Neruda, Octavio Paz hatása mutatható ki, prózájában, főleg az általam újraolvasott *Fűtőben* és a *Nőszemélyek* című majdnem kisregényben Franz Kafka nyomát véltem felfedezni. Ezek az emlékeztetők azonban semmiképpen sem szimpla utánzások – már a fiatal Hilbig is összetéveszthetetlen stílussal indult, és épp ez a körülmény vezetett furcsa pályatöréséhez.

Látszólag eszményi módon beleillett volna az NDK hivatalosan támogatott „munkástehetség-fejlesztő” mozgalomba. 1967-ben be is jelentkezett a lipcei „író munkások körébe”, ott azonban hömpölygő szabadversei, minden közéleti elkötelezettségtől mentes elvontsága miatt nem fogadták be. Amikor pedig több társával együtt engedély nélküli irodalmi estet szervezett, egy hónapra őrizetbe vették. Irodalmi körökhöz nem volt kapcsolata, műveit csak legszűkebb környezete ismerte, vagyis íróként hivatalosan nem létezett. Nyilvános irodalmi pályája az NSZK-ban bontakozott ki, ahová 1985-ben maga is áttelepült – akkoriban a gyengülő keletnémet rendszer már engedékenyebb volt végleges kiutazási ügyekben. Hilbig „odaát” elismert író lett, sorozatban jelentek meg a könyvei, és gyakorlatilag minden fontos irodalmi díjat megkapott – nem sokkal halála előtt, 2005-ben a legrangosabb Georg Büchner-díjat is. Furcsa prózája féloldalmi mondataival, dialógus nélküli, szabad asszociációs építkezésével, újra meg újra variálja a munkásként és íróként való létezés kettősségét. Az *Ich* című regényében (1993) még az akkoriban aktuális Stasi-tematikát is merőben új oldalról világítja meg: egy besúgóként is aktív íróként ráállítanak egy rendszerellenesnek tekintett kollégára, s ezzel súlyos gondot okoznak neki. A célszemély ugyanis nem kommunikál, nem ad ki állambiztonsági szempontból érdemes jelzéseket, s így a spicli a gyöngye jelentéseivel maga is gyanússá válik a hatóság szemében.

Ezzel a mindenképpen jelentős íróval és nem nagy terjedelmű, de fontos oeuvre-jével jelentünk meg a tízfőnyi közönség előtt, és már az első percekben kiderült, hogy senki egyetlen sort sem olvasott tőle. Ugyanakkor, amit elmondtunk róla, azt a közönség, lévén zömmel 50-60 éven felüli, tehát egykori NDK-állampolgár, megértéssel s bizonyos együttérzéssel fogadta. Szombat délután T. receptje szerint maguk a résztvevők olvastak fel passzusokat az életműből, s érdekes módon a szóbeliség közelebb hozta a nehezen olvasható szövegeket. Tulajdonképpen – legalábbis ezzel a benyomással távoztam a rendezvényről – Wolfgang Hilbig mint író ma már alig ad magáról életjelet, de halottnak se mondanám. A kor, amelyben élt, dolgozott és írt, mérhetetlenül távolinak tűnik. De ha valaki akárcsak egyetlen bekezdést is felolvas tőle tucatnyi hallgató előtt, az olyan, mintha a múltékonysággal dacolva néhány pillanatra együtt lenne mindaz, ami a maradandósághoz kell: író, mű és olvasó.

*

Isten ments, hogy politológiai elemzésre csábuljak a szinte pár perccel ezelőtt világgá röppent hír kapcsán, mely szerint Robert Fico szlovák miniszterelnököt a kormány nyitrabányai (handlovai) kihelyezett üléséről

távozóban egy merénylő életveszélyesen megsebesítette. Igaz, a szlovák hagyományban a politikai gyilkosság nem olyan elterjedt, mint teszem fel, az olaszban vagy az amerikaiban. Akinek azonban hatalma van egy ország felett, az óhatatlanul érdekek kereszttüzébe kerül, és jól teszi, ha biztonsági emberekkel veszi körül magát. Ráadásul a Szlovák Köztársaság túl közel fekszik az Oroszországgal hadban álló Ukrajnához, s a belpolitikai indulatok legfőbb tárgya éppen az oda irányuló szállítmányok katonai vagy civil jellege. Megnyilatkozásai alapján Ficót inkább az utóbbi hívének lehet tekinteni. Kétségtelen továbbá, hogy a hatalomba tavaly visszatért volt ellenzéki vezető a mifelénk is jól ismert „illiberális” húrokat pengeti, s az eddiginél komolyabb médiabefolyásra pályázik. Hogy ezeknek a tényeknek van-e konkrét összefüggésük a kis híján halálos pisztolylövésekhez, éppúgy nem tudni, mint hogy milyen következményekkel járhat az előállott válsághelyzet. Mondom, a dolog politikai és katonai szakértők elemzéseit igényli, illetőleg távolabbi perspektívában a történészekét.

Az én fantáziámat jelenleg inkább a helyszínen őrizetbe vett merénylő személye ragadta meg. A hivatalos jelentés szerint Juraj Cintula 71 éves lévai szlovák író a kihelyezett kormányülés helyszínéül szolgáló kultúrház előtt a tömegből szólt oda a kormányfőhöz: „Gyere csak ide, Robo!”, és közvetlen közelből célzott. Megpróbáltam kideríteni, hogy mi bírhat rá egy ilyen korú embert ilyen súlyos tette. Kétségtelen, hogy Cintula nem a Fico fémjelezte baloldali populista Smer, hanem a tavaly novemberi választásokon vereséget szenvedett Progresszív Szlovákia híve, de nyilvános megszólalásaiban nemigen lépett túl a haragos retorikán. Krédója szerint mindenféle erőszakot elvetett, az államit éppúgy, mint a családon belülit, mi több, a háziállatok elleni erőszakot is. Közéletisége nem terjedt tovább a kulturális szervezkedésnél – az utóbbi években egy irodalmi klubot vezetett, és korához képest elég későn teljesült be ambíciója, hogy tagja lehessen a Szlovák Írószövetségnek. Hogy milyen szerző volt – dilettáns, autodidakta, fél- vagy egész tehetség –, azt a nyelvileg hozzáférhető versek nyersfordításaiból bajos megállapítani – két regényéig aligha fogok eljutni. Annyi bizonyos, hogy az egyiket saját kiadásában 200 példányban jelentette meg, és fia, Martin illusztrálta a könyvet. Elképzelhető, hogy el nem ismertségét személyes sérelemként érte meg, de ebből sem következik gyilkos szándék egy miniszterelnök ellen. Valamivel közelebb visz talán az az értesülés, hogy az utóbbi években egy szupermarket biztonsági őreként dolgozott – ebben a minőségében jutott fegyverviselési engedélyhez.

Vagyis hát a percenként áradó új és új részletek dacára egyelőre alig tudunk többet róla, mint 1914. június 28-án tudtak az újságolvasók Gavrilo Principről, az osztrák–magyar trónörökös pár elleni halálos merénylet végrehajtójáról. Ma is csak annyival vagyunk okosabbak, hogy a sarajevói bomba nem oka, hanem inkább csak ürügye volt az utána történendőknek. Ahogyan ez a szerencsétlen flótás Juraj Cintula is csak színpadi eleme békétlen világunk újabb és újabb háborús robbanásokkal fenyegető dramaturgiájának.

Egy nap Amagerben

A Gorms Kro – az Amagerbrogade és a Vejlandsallé sarkán – minden reggel tízkor nyit. Pont nyitáskor még sosem jártunk ott, de öt perccel a kezdés után már igen, és gyakorlatilag tele volt. A Gorms Króban sosincs teljesen telt ház, ez nem az a hely, de tíz-tizenkét ember azért jellemzően üldögél-álldogál benne nyitvatartási időben, és annyian már 10.05-kor is ott voltak. Honnan kerültek elő, azt nem tudni, valószínűleg ott álltak-dideregtek-cigarettáztak már tíz perccel nyitás előtt is a bejáratnál (Koppenhágában áprilisban a reggelek még elég hűvösek, a fagy és a dér sem ritka – vagy legalábbis az idei tavasz ilyen volt). Vagy az is lehet, hogy nem is kellett jönniük, mert valahol a Gorms Kro eldugott zugaiban alszanak, például a biliárdasztal alatt vagy a mosdóban. Az a kifejezés, hogy második otthon, nem is írja le pontosan az intézményt: a törzsközönség számára ez az otthon, ahonnan eljárnak aludni, meg talán még vásárolni, de máshova nem nagyon. Na jó, némelyikük dolgozni is: aki nem nyugdíjas odabent, az taxis vagy éjszaka melózó reptéri rakodó – a Kastrup repülőtér gyalog is alig fél órára van. A fűtött, füstszagú melegben kényelmesen ki lehet pihenni az éjszaka megpróbáltatásait. Dániában szabad dohányozni a vendéglátóipar egységeiben, amit a Gorms Kro vendégei alaposan ki is használnak. A falon tévé lóg, a nagyszobányi terem közepén pedig ott van a már említett biliárdasztal, ami apropót ad az otlétnek, amikor épp nem az egyik falhoz támasztott székekben alszik az ember.

Maga a kereszteződés Amager-külső centruma, amolyan elővárosi alközpont. Két szupermarket, egy benzinkút, egy gyógyszertár, egy kerékpárbolt és -szerviz (Dániában vagyunk), valamint egy festék- és vasáru-kereskedés található a Gorms Kro közvetlen szomszédságában. Egy egész életet le lehet élni anélkül, hogy valaki ebből a gravitációs mezőből kimozdulna, és simán lehet, hogy vannak, akik le is élik ott az életüket. Én is eltöprengtem már rajta párszor, hogy ha lenne egy kertes házam Amagerben, akkor vajon vágnék-e arra, hogy bárhova is elutazzak onnan – valószínűleg nem nagyon. Ellenpontként talán ide kapcsolható, hogy a mi spanyolországi második otthonunkban, Benalmadénában a dánok a festői Koppenhága bár körül szoktak délutánonként gyülekezni, szemben a Santo Domingo de Guzmán-templommal, és bizonyára nem bánják, ha néha kimozdulhatnak Koppenhágából. Az Amager szóra meg, amit ők Amarnak mondanak, de a szó végi r inkább h-nak hangzik, legfeljebb csak ásítanak. De hát minden viszonylagos: számunkra a vörös téglás, cseréptetős, fehér ablakos amageri házak – a kertben kikericcsel, üvegházzal és zászlórúddal – jelentik az egzotikumot.

Az Amagerbrogade-n észak felé a centrumba jutnánk, ha mégis elindulnánk, dél felé meg Kastrupba és Dragörbe (Dragör az a település, amit elsőként látunk meg Dániából, amikor leszáll a repülő). A Vejlandsallé

nyugati irányban halad, és mint a sivatagban a folyó, valahol elvész az egyforma dán lakóháztömbök között. Kelet felé meg már Greisvejnek hívják, és el lehet menni rajta majdnem a tengerig. A környék vonzereje kétségkívül a tengerpart, ami legfeljebb negyedórányi járásra van, meg maga az Amagerbrogade, a városnegyed főutcája, ahol minden van: például két Lidl – Aldi is volt, amíg tavaly ki nem vonult Dániából –, zöldségesek, pizzériák, használtbútor-kereskedők, fodrászatok, templomok, bankok, orvosi rendelők. Az Amagerbrogade maga a város, de néhány háztömbnyivel távolabb elkezdődik a klasszikus délskandináv vidék, ami ugyanígy lehetne mondjuk Svédországban is. Amúgy a svéd szomszédvár, Malmö mára gyakorlatilag Koppenhága elővárosává vált – vagy fordítva –: a két nagyvárost híd és húszpercenként járó vonat köti össze, és Malmöben jóval olcsóbb a házbér (meg vannak kiadó lakások, ellentétben Koppenhágával), ami miatt tízezrek járnak át naponta.

Mi viszont nem megyünk sehova, ez a nap Amageré. Péntek van, ami egyfelől azt jelenti, hogy a Gorms Kro majd éjjel kettőkor zár csak be, másfelől meg azt, hogy az emberek dolgoznak – mármint a többiek, mert mi szabadságon vagyunk. Valamivel tíz óra után a házak árnyékában még deres a fű. A napon varjak és örvös galambok tollászkodnak. Az örvös galamb a mi gyerekkorunkban még Magyarországon is vonuló madár volt, de Koppenhágában, vagyis bő ezer kilométerrel északabbra simán áttelel, aminél vannak persze nagyobb rejtélyek is az ökológiában, de azért egyszer ezt is megfejtethné valaki. Közben érkezik egy sirály, majd még egy: leszállnak a fűre, és nekiállnak topogni, mintha csárdást járnának. Elég valószínűtlen látvány, a varjak is gyanakodva nézik, pedig van benne ráció. A horgászok tudják: ha az ember egy bottal ütögetni kezdi a gyepet, előbújnak a giliszták, állítólag azt hiszik, hogy vakond jár alattuk. A sirály okos madár, majdnem annyira, mint a varjú, de azért a természet nem mindegyiket látja el ugyanazzal az útravalóval. Világosan látszik, hogy mi a különbség az ösztön és az ész között: az egyik szorgalmasan topog, a másik csak úgy ímmel-ámmal, viszont kettejük közül csak az utóbbi az, aki táplálkozik. Amit a másik fölhajt, azt is ő eszi meg.

Ilyesmit csak az vesz észre, aki ráér. Az amageriek ráérnek, az élet tempója itt inkább egy vidéki kisvárosra emlékeztet. Az ember lejön, bevásárol, közben vet egy szakértő pillantást a sirályokra, meg egy másikat a Gorms Kro ökoszisztémájára, aztán visszamegy, megreggelizik, és még mindig csak 11 óra van. A nap szinte végtelen hosszúságúnak tűnik, mert ott fenn északon már áprilisban is csak este tízkor sötétedik. Kinn a tengerparton, mert hát hova máshova mennénk reggeli után, fúj a szél, a víz erősen hullámozik. A hullámok a túlsó part, vagyis Svédország felől jönnek, általában is, meg konkrétan most is, és mielőtt a partra érnének, megtörnek egy rozsdás hajótesten. A hajót a tenger sodorta oda még ősszel; a tél folyamán sirályok és gémekek álldogáltak rajta zsákmányra lesve, egy hónap múlva pedig fejeseket fognak róla ugrálni a dán fiatalok, bár a víz még akkor is csak 13-14 fokra lesz. Most csak néhány nagyon bátor fürdőző merészkedik be a vízbe, hogy aztán néhány perc múlva kékre hűlt testtel kapaszkodjon ki a

stégre. Fürdeni télen is szoktak, fejest ugrani nem nagyon. A jégkrémárus és a minigolfpálya még zárva tart: a nyitvatartás a nyári iskolai szünetre meg néhány hétvégére korlátozódik. A nap süt, a levegő melegszik, a távolban gőz gomolyog a hulladékégető kéményéből. A skandináv népek szeretnek égetéssel megszabadulni a lakossági hulladéktól. Az az égető, amelyet Amagerből is lehet látni, a fél várost ellátja távhővel meg árammal. A másik felét (az áramnak) a parti vizeken felállított szélérőművek termelik. Dánia szélerőenergia-nagyhatalom, bármerre nézünk, szélkerekeket látunk: egyre több olyan nap van, amikor nem csak a teljes hazai felhasználást fedezi a széláram, de exportra is jut belőle.

A dánok jól élnek – többnyire, de nem mind. Az egy főre jutó átlagjövedelem magas, nettó 31 ezer dán korona, ami közel 1,6 millió forintnak felel meg. A hivatalos nyugdíj jóval karcsúbb, 7000 korona (360 ezer forint nagyjából), ezért aztán látni rosszul öltözött, kis fogyasztású nyugdíjasokat is – ők azok, akik kizárólag állami nyugdíjból gazdálkodnak. A 7000 koronát ahhoz kell viszonyítani, hogy egyrészt egy közepes lakás piaci bére simán lehet annyi, vagy több is, az egyéb árak – például az élelmiszeré, a ruháé, a benziné – pedig 20-30 százalékkal magasabbak, mint Magyarországon. Úgyhogy az is lehet, hogy aki nyugdíjasként a Gorms Króban ücsörög naphosszat egy kávé mellett, az voltaképp a fűtést meg lakályos környezetet spórolja meg vele, valahogy úgy, mint annak idején a Hungária kávéház ágrólszakadt írói.

78

Ahogy a nap délutánba fordul, a levegő gyorsan hűlni kezd. Visszafelé egy kertészeti egyesületen keresztül vezet az út. Így hívják – magyarra fordítva –, de mást jelent: apró hétvégi házakat kicsi kerttel a metrószínek és egy tavacska között az egyesület nagy, közös telkén. Ebbe az egyesületbe szinte csak kihalási alapon lehet bekerülni, mert túlságosan jó helyen van. Egy-egy házikó használati joga közel annyiba kerül, mint egy lakás a városban. A Covid idején mentek így föl az árak, amikor a kolonihave (az egyesületi telken álló házikó) volt a legolcsóbb menekülőút. Aztán úgy maradtak magasan, mert az emberek rájöttek, hogy nagyszerű dolog a városon belül kiszabadulni a városból. Öt éve hétszázezer koronáért még remek kétszobás, teraszos kolonihave-t kaphattál Koppenhágában, ma ennek nagyjából a dupláját kell fizetni érte. Igen, átszámítva bő 70 millió forintot, miközben 100 millió egy olcsóbb társasházi lakás. A szabadságnak mindenhol ára van.

Péntek este nem csak a Gorms Kro van tele, minden más hely is a városban. Az utakon kiöltözött, illatos fiatalok tekernek biciklivel a központ felé, a hátizsákokban halkán koccannak a boros és töményes üvegek, a levegőben parfümillat száll. Vagy éppen dohányfüst, ha olyan szerencsés vagy, hogy beférsz a Gorms Króba, és nem kell elmenned sehová ahhoz, hogy jól érezd magad. A hely neve egyébként azt jelenti: Gorm fogadója. Hogy ki az a Gorm, az rejtély, de nem is számít: vélhetően mindenki, aki oda jár. Ahogy elhaladunk este a kivilágított ablakok előtt a reptérre tartva, és benézünk a füstön át, nemdohányzóként is érzünk valami irigységfélé: kompakt, kerek világ ez, ahol mi csak átutazók vagyunk – igaz, azzal a tudattal, hogy négy óra múlva a bársonyos, eukaliptuszillatú malagai éjszakában landol velünk a gép.

Megszülni önmagunkat

Saját tévedéssel, vaksággal nehéz szembesülni, márpedig mostanában gyakran eszembe jut az az optimizmus, amivel a jelenlegi autokrácia hajnalát figyeltem. Nagyon is kell ez a kis, egy-, maximum kétciklusos veresége a demokráciának, hogy legyen idő a korrekcióra, a demokratikus erők ön-reflexiójára. A *Mozgó Világ* hasábjain írtam ezeket az önvigasztaló sorokat, vissza se merem keresni, pontosan mikor, valamikor a NER hajnalán. És tényleg azt gondoltam, hogy ami az önkény megerősödéséhez vezetett, az pillanatnyi üzemzavar, valami, amit alapos belátással gyorsan korigálani lehet. Aztán az önkény fokozódott, a korrekció elmaradt, és fokozatosan nyilvánvalóvá vált, nemhogy irányváltásra, helyrehozatalra nincs mód, de arról sincs fogalmunk, mi is ez, ami itt egyre összetettebb, egyre erősebb rendszert alkot és fojtogat mindannyiunkat. Definíciós vita volt ezernyi, ezek jobbra zátonyra futottak. Attól tartok, nem a fogalmi, a politikatörténeti vagy a társadalomtörténeti ismerethiány miatt. Nem kiküszöbölhető üzemzavart éltünk meg, hanem az európai demokrácia meghamisítását és elrablását.

Elvi alapon elutasítok minden biologizáló hasonlatot. Most mégis hadd hívjam fel a figyelmet egy könyvre, Szűcs Teri *Visszatért hozzám az emlékezet* című, *Demencia és Óperencia* alcímű napló- és esszékötetére. Személyes hangvételű szövegek a demenciával élő anya ápolásáról, és ezen túl a kötet annak az átláthatatlanul bonyolult tünetegyüttesnek a prezentációja, amelyet neurológiai zavarok, egyéni pszichés válságok és az ezekre adott „normális”, „egészséges” válaszok produkálnak. A demencia nem egy kór, és nem is egy élettani okra, anomáliára vezethető vissza, nagyon sok különböző ok együttállása. Betegség és tehetetlenség. Bármilyen okok is álljanak a háttérben, a végeredmény az emlékezet ellehetetlenülése, a személyiség elvesztése, a személyközi viszonyok felborulása, az emlékezet-múlt eróziója, a jövő kiszámíthatatlanná válása. Amilyen egyszerűen foglalom össze, olyan nehezen érthető és feldolgozható helyzet. Aki demenciával élő embert ápol, akit demencia sújt, általában nem lát rá a helyzetre. Nem érti, nem tudja, mi zajlik. Még akkor sem, ha erre minden erejével, tudásával felkészül. A teljes elveszettség, belevettség állapota.

Azt hiszem, ebben élünk. A társadalmi tudat megbomlásának idejét éljük, és ez a bomlottság gyanússá tesz minden definíciót, kezelhetetlen, kilátástalan állapot.

A túlzott optimizmus hübriszéből nem akarok a túlzott pesszimizmus bűnébe esni. Sem misztifikálni azt, amint átmegyünk, sem a felelősséget eltolni mindazért, ami eddig megtörténhetett, de különösen amiatt nem, ami ezután történni fog. Kétségkívül súlyos drámák elé nézünk még. Vagy ki tudjuk védeni ezeket, vagy nem. Sejtjük, de nem tudjuk, hol, mi hogyan vár ránk.

Május az EP-kampány hónapja volt. Üres, acsarkodással, félelemmel, kampánynak álcázott feszültségkeltéssel és feszültségvezetéssel teli hónap. Most már a látszatát sem igyekeznek fenntartani senki annak, hogy amit politikaként (politikának nevezett termékként) kínálnak a Facebook-hirdetések, YouTube- és podcastcsatornák, tüntetések, propagandaplakátok, az maga az antipolitika. A hatalmi osztozkodás érvek, célok, időtávlatok nélküli erőlködései. Minél kiüresedettebb, minél tartalmatlanabb, annál agresszívebb ez az antipolitikai korszak, amit élünk.

Az EP-kampány véghajráját előntötte a kormány „békepropagandája”, egyértelmű, nyilvánvaló háborús uszítás, és a társadalom megosztása, az ösztönök szintjén is. Ebben a kampányban az EP-választás a „békepártiak” és a „háborúpártiak” csatája. Háborúpárti mindenki, aki nem a kormány szekerét tolja. Olyasvalaki, aki a békét akaró átlagpolgár elemi biztonságérzetét, családtagjait, otthonát, életét fenyegeti. Képzeld csak el, ha a politikai ellenfelet ilyen veszélyesnek kezdi látni az átlagpolgár, milyen indulatok születnek benne, és miféle leszámolást, a „békepártiak” és a „háborúpártiak” miféle polgárháborúját készíti elő. A teljes leszámolás nyitánya. Orbánnak, aki a társadalmi megosztás tétjét évről évre, hónapról hónapra emeli, rég nem számítanak a kockázatok, a következmények. Csak a hatalmi kalkulációt végzi el, a veszteségekre vonatkozót nem. Vagy nem érdekli a végeredmény.

Hogy lehet kihátrálni ebből a megbélyegzésből? Mit kezdjenek magukkal azok az ellenzékiek, akiket óriásplakátokon és minden lehetséges, fondorlatos, manipulatív kommunikációs csatornán undok, riasztó, megsemmisítésre méltó háborúpártiként jelölnek meg?

A sok-sok demencia-kézikönyv közül azért emelkedik ki Szűcs Teri kötete, mert van benne egy ajánlat. Ő gondozóként, gyermekként a demenciával élő anya személyiségének, múltjának, jelenének és jövőjének is a hordozójává, kísérőjévé válik. Együttléteik az újra és újra elmondott múlt felelevenítéséről, az emlékek és így az emlékközösség megteremtéséről szól. Sziszifuszi munka, hiszen a kór lényege az emlékezés elnehezülése, ellehetetlenülése. Mégis, ezek a közös emlékidézések megtartó erejűek. Egy fordított várandósságot látunk. Ahhoz vagyunk szokva, hogy a magzat megfogán, megszületik (világra jön!), és lassan eltávolodik az anyától. Az élet, a függetlenedés folyamata. Itt azonban az anya emlékről emlékre visszaköltözik a gyermekébe, aki hordozni kezdi ezeket a történeteket, és így gondolja a nemlét felé haladó anyát. Míg végül elkerülhetetlenül eltűnik az anya, de ott marad ez a belsővé tétel, ez a közösség, továbbvihetőség és továbbélhetőség.

Az ordító propaganda korában a közös emlékezni tudás, akarás és készség adhat még valamiféle reményt. Amikor az önkényuralmi rendszerekkel szövetkező politika békésnek hazudja magát, és a háborús uszítás „békeharcként” tetszeleg, nem árt felidézni közös emlékeinket. Hogy volt az, amikor a szír polgárháború áldozatai megjelentek közöttünk, és ez a hatalom nem tudott, nem akart segítséget nyújtani? Amikor az Ukrajna ellen indított háború előtti hetekben a legfontosabb kormányzati cél a háborúra készülő

Oroszországgal való szövetkezés és tárgyalás volt. Kínos, elmosódott emlékek, de mégiscsak részletei a közelmúltunknak. Ezek nélkül a jelenünket sem értjük igazán.

Minden analógia veszélyes, kockázatokkal teli. A fenti is. A magyar politikatörténetet annyiszor nevezték az apakomplexus történetének. Orbán apánk, Kádár apánk és ki tudja hány apánk történetének. Most pedig egy betegség sújtotta anya és az őt gondozó gyermek megejtő, kiszolgáltatott személyes történetét állítom párhuzamba az acsarkodó társadalomtörténetünkkel? Korántsem! Semmi köze mindezeknek egymáshoz. Csak a gesztushoz, a narrációhoz való viszonyra szeretném felhívni a figyelmet.

Az elvesző, gyengülő, kaotikussá váló társadalmi emlékezet erősítése, felelevenítése adhat némi reményt és védettséget. Az a tapintatos viszony, ahogy a konfliktusokban a velünk szemben állót nem legyőzni, még csak nem is meggyőzni akarjuk. Hanem emlékeztetni. Nem is emlékeztetni, hanem vele együtt emlékezni. Már akivel lehet együtt emlékezni, akivel, akikkel még ki lehet alakítani egy mégoly gyenge, halovány emlékezetközösséget is.

Egészen biztos, hogy a hatalom megtartásáért és megszerzéséért mindent kockáztató kormánnyal ilyesfajta emlékezőközösséget nem lehet és nem érdemes kialakítani. De talán mindenki mással, akik egyre elveszettebben bolyonganak ebben a bomlott, kusza társadalmi térben, akik egyre kétségbeesettebben keresik a kapaszkodókat, azokkal, akik nem tudják, de érzik az elveszettséget – azokkal lehet emlékezet munkát végezni.

Az elmúlt hónapokat a nagy kampánycselek, az új kampánystratégiák időszakának hitte mindenki. Az új arc, az új hang keresésének időszakát látták az emberek. Pedig nem az újdonság, hanem a hitelesség itt most a kulcs. Ez így, az EP-kampány előtti utolsó napokban egyre egyértelműbben látszik.

Tudja-e, meri-e valaki a saját személyes történetét, a saját polgári, állampolgári történetét, viszonyait elmondani. Van-e még személyes viszonya Magyarországhoz, Európához, a világhoz, amiben élünk – túl a propaganda és antipolitika készen kínált válaszain? És ezzel a személyes tudással, érintettséggel oda tud-e fordulni másokhoz? (A kortárs magyar irodalom kínál erre példát: Jónás Tamás, Kemény Lili legfrissebb szövegei erre tett kísérletek.¹ A személyes, a saját nálunk még szégyellni- és rejtjenivaló. Aki jó, aki erős és sikeres, az nem a saját, hanem a normák életét éli.)

Terápiás kérdésnek tűnik, de jócskán túl van ez a mezítlábas társadalompszichológia dilemmáin. A politikai kapcsolódások újragondolását jelzi. Annak tudomásulvételét, hogy bármennyire is alá van aknázva a társadalmi tér, bármilyen mélységű, élességű konfliktusok fordítják szembe annak lakóit-alkotóit, ez az egy tér van. Ebben az egy térben kell együtt élni, és az együttélés nem opció. Nincs más kiút, mint végigjárni ennek a nagy, kollektív várandósságnak az útját. Kihordani egymás emlékeit, megőrizni azokat a történeteket, tudásokat, amelyek a politikai közösség fenntartásához nélkülözhetetlenek. Tudomásul venni, felmérni közös veszteségeinket és az emlékezetközösség részeként gyászközösségben is feldolgozni azokat.

¹ Kemény Lili könyvéről e számunkban közlünk kritikát – a szerk.

Az idej EP-kampány a második világháború végére emlékeztető Európánapra is kiterjedt. Milyen remények kötődtek ehhez a naphoz az elmúlt évtizedekben! A „soha többé” milyen erős, milyen bizakodó, eltökélt ígérete. És hova jutottunk? A fasizmushoz vissza. Ne legyünk szemérmesek a saját definíciós vergődéseink kapcsán. Az, amiben most élünk, amiben a társadalmi tudat ilyen veszélyesen megbomlott, az a fasizmus. Minden további értesítés és a tartalmat enyhítő, finomító jelzős szerkezet nélkül.

Ezzel a fasizmussal pedig csak egy új, legbensőbb és legszemélyesebb demokráciafogalom és a lehető legintenzívebb demokráciaélmény tud bármit kezdeni. A dehumanizációval szemben az emlékező, támogató, mindenkire, feltétel nélkül kiterjedő rehumanizáció. A politikai ellenfelekre is, azokra, akiket ellenségnek láttat-hazudik a propaganda. Az EP-választásra készülve tudom, nincs más választás, mint a sokszor megtagadott, meghamisított, sokszor megtaposott igazi európai humanizmus és pacifizmus.

Végel László

A lelkek kiárusítása

82

Végre újra Berlinben. Az utazás előtt ismerőseim bizonygatták, hogy a város már nem a régi. Kiderül, hogy igazat mondtak. A közélet nyugtalanabb, a közérzet romlott. Arra is rá kellett döbbernem, hogy Magyarország, a magyarok többé nem olyan közkedveltek, mint húsz évvel ezelőtt. Találkoztam számos értelmiséggel, idősebbekkel és fiatalabbakkal, amikor kimondtam, hogy magyar vagyok, nem derült fel az arcuk, mint régen. Mi történik a magyarokkal, kérdezték, de nem várták be válaszomat. Nem állítom, hogy fel voltak háborodva a magyarországi állapotok miatt, inkább sajnálkoztak. Diszkréten kérdeztek, de nem faggattak. Ja igen, Orbán jóban van Putyinnal, ok, menjünk tovább. Aztán – talán tapintatból – váltottunk néhány szót az időjárásról, igen, most esik, de holnap derült idő várható. Nyilván érthető tapintat és logikus is, hiszen Magyarország nem játszik fontos szerepet Európában, sem katonailag, sem gazdaságilag. Talán szellemileg jeleskedhetnénk, de úgy látszik, az ország szellemileg is megkopott. Vagy ahogy az egyik német irodalmi kritikus megállapította: Nincs többé Konrád, nincs többé Esterházy... Egyedül Nádas tartja bennünk a lelket. Aztán összehozott véletlenül a sors a Humboldt Egyetem egyik fiatal docensével. Az apja magyar volt, az anyja német. Sokáig ragaszkodott ahhoz, hogy a nevét magyarosan írják. Az utóbbi időben lemondott erről. Továbbra is magyarnak tartja magát, de nem kívánja megmagyarázni, hogy mi történik Magyarországgal.

Magyarország csak mellékesen, de Szerbia annál gyakrabban került szóba. Valójában nem Szerbiáról, hanem Jugoszláviáról faggattak. Nem a délszláv háború érdekelte őket, nem az utódállamok feszült viszonya izgatta őket, hanem az, hogy miért bomlott fel. Hogyan élték meg az emberek a széthullást, túl a napi politikán? Mi zajlott az emberek lelkében? Azt vettem

észre, hogy Jugoszlávia széthullásában nem balkáni problémát, inkább tanulságos európai jelenséget érzékelnek.

Jugoszlávia felbomlása rossz üzenetnek számít a mai EU-ról szóló vitákban, ami érthető, hiszen 1945 után Jugoszlávia volt az antifasiszta és az antinacionalista Európa nagy, talán a legnagyobb experimentuma. Versailles-jal kezdődött. A két impérium, az Oszmán Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia romjain megszületett a délszláv nacionalizmusra alapozó királyi Jugoszlávia, ami a közép-európai nemzetállamiság felvirágzása idején lehetetlen vállalkozásnak bizonyult. Délszláv nacionalizmus délszláv nemzet nélkül? Nem lehetett nemzetállam, de az akart lenni. Nem csoda, hogy története tragikusan végződött, a nagyhatalmak feldarabolták, és 1941-ben kirobbantották a véres etnikai, vallási belháborúkat.

1945 után új perspektíva nyílt meg: Tito partizánjai megvívta az antifasiszta elleni háborút, és pontot tettek a testvérháború végére. A nagyhatalmak jóváhagyták az antifasiszta és a szocialista eszmékre alapozó Jugoszlávia újrateemtését. Lehetséges-e, hogy egy államba tömörüljön három vallási és hat nemzeti közösség? Plusz a kisebbségek. Fontos kísérlet volt, mert Jugoszlávia többé nem szándékozott nemzetállam lenni, tehát (sajnos) kudarccal végződő tanulságos kísérlet helyszíne maradt. Tagadhatatlan, hogy voltak megszívlelendő tanulságok. Elvetendő-e a munkásönigazgatás elve? Elvetendő-e a békés koegzisztencia elve? Elvetendő-e a konföderáció felé tendáló laza föderáció elve? Elvetendő-e az olyan egység, amelynek minden egyes tagja vétőjoggal rendelkezik? Az sem biztos, hogy a Nobel-díjas Ivo Andrić diagnózisa helytálló, miszerint a Balkán az örökös gyűlölködés színhelye. Dejan Jović Zágrábban és Újvidéken megjelenő könyve, a *Bevezetés Jugoszláviába* számos meggyőző példával bizonyítja, hogy a szocialista Jugoszláviában a nemzeti identitás és a jugoszláv patriotizmus összeegyeztetése virágzó európai országot teremtett. Mondjuk a hetvenes években senki sem állította róla lekicsinylően, hogy Balkán. Jović úgy véli, hogy kívülről robbantották fel. Az utóbbi állítást valamelyest helyesbítem. Kétlem, hogy a nyugati liberális demokrata kormányok aknamunkája lett volna, inkább vélem, hogy a manapság koreszmeként érvényesülő, akkoriban éppen ébredező kelet-közép-európai identitáskultusz képezte a robbanó erőt. Jugoszlávia sebezhetősége folytán az identitáskultusz vírusa előbb hatott, mint a régió más országaiban. Abban viszont igazat kell adni Jovićnak, hogy nem elvetendő a jugoszláv kísérlet, annak ellenére, hogy az egypártrendszerű tekintélyelvűség eltorzította az ígéretes eszméket. A kérdés azért is akut, mert éppen a többpártrendszer bevezetése mozgósította a Balkánon a nacionalizmust és végül hatalomra segítette a populista diskurzust. Milošević volt a jelenlegi közép-európai populizmus őse, Šešelj pedig a kelet-közép-európai szélsőjobb pártok prófétája.

Ezek a gondolatok óhatatlanul feltámadnak bennem, amint nem szűk balkáni, hanem európai perspektívából szemlélem a délszláv eseményeket. Elképzelhető-e az új, egyesülő, sokszínű Európa? A szuverenisták máris háborognak: az EU túl sok hatalmat vindikál magának! A kérdés elevenbe vág. Megőrizhető az európai nemzetek identitása erős nemzetállamok nélkül?

Összeegyeztethető-e az európai identitástudat a nemzeti identitástudattal? Érdemes tehát arra gondolni, hogy Jugoszlávia szétverése európai perspektívából miféle tanulságokat rejteget.

Ezt a perspektívát kérdőjelezi meg a nyugati liberális demokrácia veszélyére hivatkozó vezető szerbiai politikusok, akik arra figyelmeztetnek, hogy a szerb nemzetet főleg az EU részéről egyre komolyabb sérelmek érik. Szerbia megalázása egyre baljósabb. Nagy veszélyeknek vagyunk kitéve, hangoztatják az új választási kampányban. A narratíva következményekkel jár: a közvélemény-kutató állítása szerint az ország viszonylagos többsége nem pártfogolja többé az EU-ba való belépést, mert azzal károsodnak a nemzeti érdekek. Magyarországon szintén folyik az önkormányzati választási és az európai parlamenti választási kampány. A kormánypárti politikusok a NATO vezette új világháborúról nyilatkoznak. A félelem mindkét országban komoly méreteket öltött, Szerbiában máris agresszív jelleget vett fel. Nemrégiben egy iskolában egy kiskorú kilenc osztálytársát gyilkolta meg, egy szerbiai faluban pedig egy fiatalember közel tíz falubeli társával végzett. Azóta is folynak a kérelmek, a minap az egyik iskolában a kiskorú fiúk erőszakot követtek el egy kiskorú lányon egy vajdasági városkában, a kiskorú diákok pedig elagyabugyáltak egy 65 éves tanárt, aki ezek után kórházi gyógykezelésre szorult. Nem ez az első hasonló eset.

A félelem keltette agresszió kísértetként járja be a Balkánt és Közép-Európát.

84

Berlinben nem ezzel a típusú világháborús aggodalommal szembesültem, hanem egészen más jellegűvel. Számos régi ismerősömmel, szerkesztővel, kritikussal találkoztam, legtöbben közülük elismerték, hogy nem csak a németországi állapotok rosszabbak, mint tizenöt évvel ezelőtt, hanem az európaiak is. Nem a hagyományos világháborút emlegették, amely Magyarországon manapság különleges választási szlogen lett. Berlinben alig hallottam arról, hogy holnap vagy a következő évben esetleg kitör az új világháború, ezt azok sem állítják, akik szerint fel kell készülni a háborúra. Másról van szó. Olyan háborúról, amelyet még nem ismerünk. Ukrajna ürügyén a sajtó „klasszikus háborúról”, vagyis az orosz területi hódításról ír, ám berlini tartózkodásom idején másfajta félelmet ismertem fel. A területi hódítás az első „kijevi kudarc” után csak utólagos alibi. Putyin először Kijevet kívánta meghódítani, vagyis Ukrajna lelkét. Putyin ideológusai többször is bevallották, hogy Ukrajnában valójában identitásháborút folytatnak. Ez aggasztja az embereket. Ahol az identitáskultusz magasra hág, ott identitásháború leselkedik ránk. Ukrán nemzet valójában nem is létezik, állítja Putyin. Ez a szlogen arra utal, hogy az ajtónk előtt ólálkodik a néhai hidegháborúnál kiszámíthatatlanabb, „hidegebb háború”, amelyet a hibrid eszközökkel folytatott identitásháború jellemez. Nem tankokkal és hadosztályokkal vívnak, nem a tábornokok irányítják, hanem digitális hadseregek, amelyek nem ismerik az országhatárokat. Először a lelkeket kell meghódítani, a terület többé nem elsőrangú fontosságú. Az identitásháború nemcsak nemzeti vagy a vallási jellegű, hanem mindenekelőtt a politikai identitásról szól. Szerintem Putyin kivonulna Ukrajnából, ha meghódítaná az ukránok lelkét, szellemét, vagyis leigázná identitásukat.

Megértettem, hogy német ismerőseimet elsősorban nem az éppen most folyó orosz invázió ejti gondba, hanem az, hogy mi következik utána. Hol áll meg Putyin holnap, vagy mondjuk egy évtized múlva? Ő vagy a koreszme, amelyet képvisel. Attól tartok, hogy egy új Jaltáról szó, amiért nem az orosz hadsereg viaskodik, hanem a jelenleg uralkodó orosz szellemi értékrend feltételezi. A Putyin-párti új közép-európai és balkáni politikai mozgalmak képviselői nem kívánnak orosz katonai csizmákat, hanem olyan eszméket támogatnak, melyek segítségével sok-sok évtizedre konzerválják hatalmukat. Lesznek olyan országok is, amelyek önként kínálják fel a lelküket. Valójában egy demokratikus díszletekkel rendelkező disztópikus stabilokráciáról van szó, amelyben az emberek készségesen vállalják felgyorsult korunk forrongó, permanens változásokkal teli törekeny világával szemben a nyugalmat biztosító önkéntes, ne mondjam, bársonyos forradalmak utáni bársonyos szolgásgot.

Duliskovich Basil: Overgrown

A NER bölcse

„Anélkül, hogy nevüket emlitenénk, mindenki tudja, ki az Országalapító, a Törökverő, az Igazságos, a Legnagyobb Magyar, az Üstökös, a Haza Bölcse. Mindszenty József csillaga rendkívüli utat futott be a magyar égbolton. Nem tudjuk, kihez mérjük...” Így köszöntötte Tűz Tamás papköltő a Kanadába várt bíborost a New York-i *Magyar Élet* 1973. február 22-i számában.

A bíborost a legfelső fokokban méltató költő számára is nyilvánvaló volt, hogy a Haza Bölcse – valaki más. Mindenki tudja, kicsoda, meg sem kell nevezni.

86

Orbán Viktor 2022-ben Zalaegerszegen, amikor ott időzött október 23-án, és a jelenlétében megnyitották a Mindszentyneumot, megduplázta a haza bölcseinek számát: „Ez a vidék nem egy bölcset adott a hazának. Itt van mindjárt Deák Ferenc, aki lerakta a modern Magyarország legsikereesebb korszakának közjogi alapjait... és ez a vidék adta a hazának egy másik bölcset is. Itt, Zalaegerszegen szolgált Mindszenty József bíboros, hercegprímás, aki egyike a nemzet ügyét zászlajára tűző nagy magyar egyházi embereknek.”

Ungváry Krisztiánt ez a bölcsszaporítás indította arra, hogy a Mindszenty-mítoszról könyvet írjon. (*A Mindszenty-mítosz – értékek és választások*, Open Books, 2023, 236 o.) Ungváry úgy véli, a sok pénzért megvalósított, a miniszterelnök által átadott állami emlékközpont léte, a miniszterelnök szavai egyértelművé

tették, hogy Mindszenty József „a NER emlékezetpolitikájában Kosuth Lajos, Deák Ferenc vagy Széchenyi István mellett van”, és Magyarországon „egyetlen más egyházi személyt sem övezett akkora állami kultusz, mint Mindszentyt”.

Ezért Mindszenty személyén keresztül a NER emlékezetpolitikáját lehet és kell vizsgálni: „Normális esetben az állami emlékezetpolitika mint politikai termék tudományos eredmények desztillálásával és szükségyszerű leegyszerűsítésével készül. Az alábbi írás ennek az emlékezetpolitikának a vizsgálatára tesz kísérletet.” (Attól tartok, kevés állam emlékezetpolitikája bizonyulna normálisnak e meghatározás alapján. Már csak azért sem, mert a tudományos eredmények és kivált azok értelmezése folyamatos viták tárgya és persze világnézeti irányultságok függvénye a tudományon belül is, kívül is. Világnézeti szempontból emlékezetpolitika nem létezik, ezért eleve nem helyes, ha egy államnak emlékezetpolitikája van. Legyen a világnézeti szabadságban élő társadalmakban mindenkinek, minden világnézeti irányzatnak, azok pártjainak, intézményeinek, híveinek szabad emlékezetük, az állam megvigyázzon az ő szabadságukra. Természetesen ez sincs így, legalábbis egészen így sehol a világon, de hát az ember nem azért rögzíti a véleményét az ideálisról, mert idealista, hanem azért, mert realista, és tudja, hogy a helyzetet reálisan felmérni

csak úgy lehet, ha meghatározzuk az ideálist mint igazodási pontot.)

Miután kiléptünk ebből a zárójelből, feltehetjük a kérdést: valóban vizsgálhatjuk-e az állami emlékezetpolitikát Mindszenty nézetein keresztül azon az alapon, hogy a bíboros immáron egy szintre került ebben az emlékezetpolitikában Kosuth Lajossal, Deák Ferencsel, Széchenyi Istvánnal. Ha ez igaz, akkor e három férfiú nézetein keresztül ugyanúgy lehetne és kellene vizsgálni a NER emlékezetpolitikáját. De mi kötné össze ezt a három 19. századi urat Mindszentyvel? Milyen tartalma, világnézeti alapja van annak az emlékezetpolitikának, amelyben Magyarország polgárosodásának nagy reformerei, forradalmárai egy szinten szerepelnek a bíborossal, akitől a lehető legtávolabb állt a polgári-világi Magyarország eszméje?

Orbán Viktor nem önmagában Mindszentyt nevezte a haza bölcsének. Deák Ferenc számára is fenntartotta ezt a címet. Egymás mellé állította őket. A liberalizmust Mindszentyvel azonos hőfokon gyalázó exliberális miniszterelnök azt a korszakot nevezte a legsikeresebbnek a modern Magyarország történetében, amely a liberalizmus aranykora volt.

A leglényegesebb, amit a NER emlékezetpolitikájáról mondhatunk, hogy nincs benne semmi koherencia. Abban az aktuális politikai érdek határoz meg minden – a tényektől független – állítást, minősítést, jellemzést, hivatkozást, példaképválasztást. De hát ezt már régen tudjuk, sokan megírták. Tudjuk: a NER nem ideológiaalkotó vagy valamilyen ideológiát képviselő, hanem ideológiahasználó rendszer, amely

az ideológiák használatában, keverésében, váltogatásában sem ismer gátlást, miként egyebekben sem. Bele kell törödnünk tehát, hogy ha Mindszenty nézeteit tekintjük át, akkor csak azokat vizsgáljuk, és nem a NER emlékezetpolitikáját.

Még egy megjegyzést kell tennünk, mielőtt Mindszentyhez elérkeznénk. Ungváry Krisztián ezt írja: „Az, hogy mi tekinthető értéknek, és mi nem, elvileg nem történettudományi kérdés. A történettudomány feladata nem értékek minősítése, hanem annak rekonstruálása, hogy egy adott személy egy bizonyos időszakban mit tartott értéknek. [...] Nagy kérdés azonban, hogy mit tegyen a historikus akkor, amikor azt tapasztalja, hogy az őt körülvevő társadalom egy részének értékválasztásai az állami propaganda hatására szembemennek azokkal az értékekkel, amelyekre elvileg a nyugati kereszténység hagyományait továbbvivő modern polgári Magyarország épülne. A történész ezekben az esetekben nem tehet mást, mint hogy maga is értékkel, és emlékezteti olvasóit azokra a katasztrófákra, amelyeket a hibás értékválasztások okoztak.”

Nos, a történész mindig ilyen helyzetben van. Nem is lehet másban. Abban, hogy mi az érték, minden tudomány illetékes. A történettudomány pláne. A történettudomány művelése során keletkeznek olyan leíró, adatközlő dolgozatok, amelyekben közvetlenül nincsenek értéktételezések, de ezek csak alkatrészei azoknak a történészi konstrukcióknak, amelyeket értékek határoznak meg.

A történészt körülvevő társadalomnak pedig mindig vannak olyan részei, amelyek akár állami, akár

nem állami propaganda vagy bármilyen befolyás hatására a történész által helytelennek, veszélyesnek, rombolónak tartott értékeket vallanak. Ungváry Krisztián már eleve meghatározott értékrendszerhez köti magát, amikor fölteszi, hogy azokat az értékeket kellene vallania a társadalomnak, amelyekre „a nyugati kereszténység hagyományait továbbvivő modern polgári Magyarország” épülne. Én például nem gondolom, hogy a modern, polgári Magyarország alapértékeinek a nyugati kereszténységhez, a feudális meghatározó intézményéhez, hatalmi központjához és fenntartójához lenne közuk.

Mindszenty úgy tűzte – a miniszterelnök kifejezésével – „a nemzet ügyét a zászlajára”, ahogy a zsidót a tollára. A taktikai okokból mérsékelt vagy az általa uralt lapok mások által írt cikkeiben kibontott antiszemitizmust egy különleges pillanatban, 1920-ban *Vigyázzatok az újsággal!* cím alatt a saját neve alatt is megjeleníti kiteljesedett formában. Ezen röpirat jellegű beszédgyűjtemény szerint Magyarországon magyar sajtó nincs, csak zsidó sajtó, amely a világalomra törő „s minden akadályon keresztülgázoló zsidóság előcsapata”, amely szerint a keresztény egyházat tűzzel-vassal irtani kell.

A zsidóságot, mint oly sokan, azonosítja a kommunizmussal is, a kapitalizmussal is (mely utóbbi a haza eredeti bölcse, Deák Ferenc által megnyitott, „legsikeresebb” korszakban épült ki Magyarországon). A vörös gárdák pedig Mindszenty meghatározása szerint nyilván cionisták voltak.

A brosúra antiszemita vonala egybefonódik azzal a nemzetvédelemmel, amely a valósággal szemben védi a nemzetet. A zsidóüldözéssel kapcsolatos hírek terjesztése „hazaáruló rágalom”, a magyarországi nemzetiségek elnyomását tárgyaló írások pedig merényletek a magyarság ellen.

Nem gondolhatjuk, hogy Mindszenty alulinformált volt, nem hallott az országszerte dúló pogromokról, nem tudott a kisebbségi sérelmekről, és ezért – nem pedig a valóságtisztelt hiánya miatt – minősítette hazaárulásnak a tényközlést. Azért nem gondolhatjuk ezt, mert a tudatos hamisítás Mindszenty részéről bőségesen dokumentálható, hiszen „hivatkozásai az esetek túlnyomó többségében szintiszta fikciók”. Számos esetben nem is léteznek azok a cikkek, azok az állítások, amelyeket elrettentésül „idéz”, a „zsidó sajtóból”.

A kommunikációs cél totális uralma a tények fölött egyaránt jellemzi Mindszentyt és a NER-t. A különbség mégis óriási, mert Mindszenty esetében a kommunikációs cél egy olyan mély hithez kapcsolódik, amelyre az aszketikus, puritán pap rátette egész világi életét, miközben a NER-t a világi haszon maximalizálása és a közjó iránti közöny jellemzi.

A NER „zéró toleranciája” az antiszemitizmussal szemben maga is valóságellenes deklaráció, hiszen a NER-panteon példaképnek felkent alakjai, kanonizált irodalmi idolkai az antiszemitizmus kitüntetett képviselői voltak Wass Alberttől Tormay Cécile-en, Prohászka Ottokáron, Nyírő Józsefen, Hóman Bálinton keresztül Teleki Pálig. Mindszenty ebbe a sorba illeszkedik bele.

Kérdés, hogy nevezhető-e Mindszenty fajvédőnek.

Ungváry szerint igen. Nemzetfelfogásának jellege tette volna őt azzá. Trianon után a homogén nemzetállam bővületében élt, a zsidókat, a nem keresztényeket, a baloldaliakat magától értetődően a nemzetén kívülálló idegeneknek tekintette, s a nemzetet velük szemben, az ő kizorításukkal kellett megvédeni. Ez a fajvédők platformja volt elentétben a baloldali ellenzék legalitását és a zsidók gazdasági szerepét elismerő, velük valamilyen formában kiegyező bethleni-konzolidációs vonallal. Ungváry szerint Mindszenty „csak azért nem beszélhetett nyíltan fajvédelemről, mert ez semmilyen módon nem lett volna kompatibilis a katolikus egyház tanításaival, amely »fajokat« elvileg nem ismerhetett el – az előbbieken tárgyalt nacionalizmusa alapján azonban egyáltalán nem volna alaptalan őt is ebbe a táborba sorolni. Tény, hogy Mindszenty egyrészt elvileg elismerte a fajok egyenlőségét, és ezért is nyilvános kritikával illette Alfred Rosenberg náci ideológus művét, másrészt viszont a gyakorlatban minden esetben magyar fajvédőként viselkedett.”

Ebből is kiderül, hogy Mindszenty nem azért nem beszélt „nyíltan” fajvédelemről, mert katolikus papként nem volt neki szabad az egyháza ál-

laspontjával nyíltan szembeállítani, hanem azért, mert valóban „elismerte a fajok egyenlőségét”. Rosenberg művét aktívan elutasítani nem volt kötelező eleme a papi hivatásnak.

Itt fogalmi zavar van, ami a faj fogalmával kezdődik. Nem kellett ahhoz akkoriban sem rasszistának, sem fajvédőnek lenni, hogy a faj alatt fajtát, illetve nemzetet értsenek, mint József Attila a *Hazám*ban, amikor „az erőszak bővületében” élő törvényhozókkal szemben védte pusztuló „szép fajunkat”.

A fajvédő mint a nemzetet kirekesztő módon meghatározó és radikális eszközökkel „védő” politikai irányzat képviselője és a fajvédő mint a fajlélektan híve, aki a magasabb rendű „faj” tisztaságát védi az alacsonyabb rendű fajokkal szemben – két különböző kategória. Mindszenty az első ér-

telemben fajvédő volt, a másodikban nem. Nem a fajvédő politikusok rasszista fajtájához tartozott, hanem az antirasszista fajtájához, és az ő antirasszizmusát nem kellene elködösíteni és gyanúba vonni ennek a fogalmi zavarnak a segítségével.

Mindszenty politikájának fajvédő jellege nemigen fér össze Ungváry állításával, miszerint neki „teljesen megfelelt az a politikai struktúra, amelyet a »keresztény-nemzeti« Magyarország jelentett”, mert az a fajvédőknek bizony nem „teljesen” felelt meg. Ungváry könyvéből is

Ungváry Krisztián: A Mindszenty mítosz. Open Books, Budapest, 2024. 3749 forint.

tudjuk, hogy Mindszenty lapját be is tiltották 1922-ben, mivel túl hevesen támadta a kormányt.

Mintha a szerzót zavarná, hogy Mindszenty működésének pozitív elemei is voltak. „Mindszenty érde-
mei között kiemelten szokták sze-
repeltetni templom- és kolostorépí-
tő tevékenységét, aszketizmussal
vetekedő puritanizmusát, valamint
karitatív elkötelezettségét.” Ebből a
háromból az első kettő a hívókra tar-
tozik, világi szemmel nézve csak a
harmadiknak van pozitív jelentősé-
ge, de annak annál inkább. Ungváry
szerint fontos különbséget tenni „a
karitás (azaz a felebaráti szeretet-
ből adott segítség) és a társadalom-
politikai szociális elkötelezettség
között, ami a modernitáshoz való vi-
szonytól sem választható el”.

90

Valóban fontos ezek között külön-
bséget tenni, de ez nem ok arra, hogy
Mindszenty igen aktív, nagyszabású
karitatív tevékenysége, aminek na-
gyon sokan nagyon sokat köszönhet-
tek, egy-két mondatban intéztessék
el nagyon kevés példával, és egy
egész fejezet szóljon arról, mennyi-
re nem volt Mindszentynek köze a
modernitáshoz, mennyire nem ked-
velte a szakszervezeteket, a szociál-
demokratákat, s hogy nem az általá-
nos társadalompolitikai jelentőségét
átlátva támogatta volna a földrefor-
mot...

Nagyon jól tudjuk, hogy Mind-
szenty mennyire távol volt a moder-
nitástól, ez sok szót nem érdemel, a
kevésbé ismert karitatív aktivitása
annál inkább.

Mindszenty a Zalaegerszeg Vidéki
Hitelszövetkezet elnöke volt. Ebben
a minőségében mondott beszédet, s
ebben megemlíti – ezúttal is függet-

lenítve magát a valóságtól –, hogy
milyen magas uzsorakamatot enge-
délyeznek a zsidóknak Csehország-
ban vagy Franciaországban. Ung-
váry megállapítja – mintha ebből
egyenesen következne –, hogy „Za-
laegerszeg esetében Pehm¹ megnyi-
latkozásainak tükrében nem is lehet
kérdéses, hogy a hitelszövetkezet az
emberi jogegyenlőséget felrúgva, an-
tiszemita alapon működött, ameny-
nyiben zsidóknak nem adott hitelt”.
Ez a vád itt semmivel alátámasztva
nincs, ez itt csak rágalom értékű
spekuláció.

Az egyik fejezetcím idézőjelbe teszi
Mindszenty „legitimizmusát”. Úgy
tűnik föl, mintha „igazi” legitimistá-
nak lenni pozitív dolog lenne, és erre
a pozitívumra lenne értelmetlen az,
aki nem „igazi” legitimista. De miért
volna ez a fogalom pozitív a legiti-
misták – ma már bizvást jelenték-
telennek mondható – körén kívül?
Vetne az bármilyen szempontból
rossz fényt Mindszentyre, ha nem
volt vagy nem lett volna „igazi” legi-
timista?

Ettől függetlenül sem könnyű ezt
igazolni Mindszentyvel kapcsolat-
ban, aki Habsburg Ottó lelkes híve
volt, Ottó-miséket tartott, és többször
meglátogatta az utolsó magyar király
fiát spanyolországi otthonában. „A
legitimisták minden sokrétűségük
mellett a magyar közjogi tradíciók-
ból leginkább a konzervatív libera-
lizmust képviselték, 1920 után egyre
növekvő ellenérzéssel viszonyultak a
nacionalizmushoz, és a többnemze-
tiségű államok nemzetekfelettségét
hirdették.” Na de attól, hogy a sokré-

¹ Eredeti neve Pehm József volt. 1892-ben
született Csehimindszenten – a szerk.

tú legitimizmuson belül Mindszenty nem a széles réteghez, hanem egy szűkebbhez tartozott, miért következne az, hogy nem volt „igazi” legitimista? Mindenki „igazi” legitimista, aki az örökös királyságok törvényes megváltoztathatatlanságának elvét vallja, Mindszenty pedig ezt igen határozottan vallotta. Eckhardt Tibor például fajvédőként is legitimista volt, és nagy harcokat vívott az *Újság* liberális legitimistáival.

Ez a fejezet is csupán erőltetett fokozása a Mindszenty idealizálása elleni harcnak, mintha nem volna ahhoz elég muníció erőltetés nélkül is.

Az erőltettség jeles példája az is, amit Mindszenty – addig Pehm – József 1942-es névmagyarítása kapcsán olvasunk. Ungváry szerint „arra még sincs magyarázat, hogy miért nem ezt írta be a névmagyarosítása indoklásaként” – tudniillik azt, amit később vallott, hogy náciellenes dacreakcióból magyarosította a nevét. Miért nem írta be!!!! Egy hatóságokhoz intézett iratba?! 1942-ben, amikor Magyarország a náci birodalom szövetségeseként viselt hadat?!

Mintha Mindszenty náciellenessége, Volksbund-ellenessége utólagos konstrukció lenne. Mintha nem lenne ismert – még a Wikipédiából is – Mindszenty nem utólag, hanem a névváltoztatás idején írott levele, amelyben a nehéz szívvel meghozott döntést a Németországban folyó irtóztatós propagandával indokolta volna, amely szerint Magyarországot jelentős részben németek lakják, s német nevűeket felszólítanak a Volksbundba való belépésre. Talán mégis meg lehetett volna említeni, hogy Mindszenty vezette a Dunán-

túlton a Volksbundot a német nemzetiségű lakosság körében ellensúlyozó Nemzetpolitikai Szolgálat nevű mozgalmat.

Helyenként egészen bizarr öszszevetésekkel jelöltetik itt ki Mindszenty helye az antiszemita hierarchiájában. A legbizarrabb a szlovák paptársával, Jozef Tisóval való öszszevetés, aki „1938-tól szlovák miniszterelnök, 1939-től szlovák államelnök volt. Hozzájárult antiszemita intézkedésekhez, de viszonylag sok zsidót megmentett, és Mindszenty-nél biztosan nem volt radikálisabban antiszemita. A nemzetiszocializmusra kezdettől fogva félelemmel tekintett, és nem szolgálta ki minden téren a német hatóságokat sem. Elnöksége alatt egészen a szlovák nemzeti felkelésig végrehajtott halálos ítéletekre egyáltalán nem került sor, ugyanis mindenkinek kegyelmet adott.”

Jozef Tiso már a világháború előtt teljes egészében alárendelte Szlovákiát a náci birodalomnak az 1939-es német–szlovák védelmi szerződéssel, az összeomlásig a náci birodalom szövetségese, pontosabban csatlósa volt. Az általa vezetett Szlovákia első törvénye zsidótörvény volt, gettókba koncentráltta a zsidókat, 1942 folyamán Németországba deportáltatta a szlovákiai zsidók túlnyomó részét, és még ő fizetett Hitlernek a zsidók „elhelyezéséért”. Kb. 4000 zsidót „megmentett”, és kb. 60 ezret a halálba küldött. Miközben Mindszenty nem küldött halálba senkit, a nácikat, a nyilasokat bírálta, ha megkésve is, de legalább 1944 júniusától – amint azt Ungváry is tudja és írja – meggyorsította az átkereszte-
léseket, elítélte a zsidók kifosztását,

és a Gestapo fogságában volt akkor, amikor Tisó a maradék szlovák zsidóság deportálásával volt elfoglalva...

Ungváry „kifejezetten barátságosnak” minősíti Mindszenty fogvatartását másokéhoz képest. Mindszenty négy és fél hónapig volt a nácik foglya. Ezalatt bármikor bármi megtörténhetett volna vele. A szabadságkorlátozás önmagában is elég bűnhődés és a körülményektől függetlenül teljes kiszolgáltatottság. Ezt legfeljebb annak van joga bagatellizálni, akinek szigorúbb fogvatartás jutott. Mi szerencsére nem tartozunk ebbe a körbe. A „barátságos” jelző egyébként is visszatekintő. Azt sugallja, hogy a fogoly és fogvatartói igazából baráti viszonyban voltak egymással.

Ungváry hosszasan cáfolja, hogy Mindszenty zsidómentő lett volna, hiszen csak a kikeresztelkedett, illetve kikeresztelkedő zsidók megmentéséért tette, amit tett. Azokért tehát, akik sem egyházi szempontból, sem a zsidóság szempontjából nem zsidók, a mentésük tehát nem zsidómentés.

Ez egyrészt így van, másrészt érdektelen, hogy így van-e. Itt megint a bevett fogalmainkkal van a baj. A vészidőszakot csak akkor nevezhetjük zsidóüldözésnek, ha nem az üldözöttek, hanem az üldözők szempontját követjük. Az üldözöttek között zsidók is, nem zsidók is voltak, csak az üldözők tekintették valamennyit zsidónak. Ráadásul cigányokat is üldöztek faji alapon, és az emberirtás azokra is kiterjedt, akiket nem faji, hanem politikai alapon irtottak. Az írja Kádár János ugyanabban a halálmenetben menetelt, mint a zsidó zsidók és a kikeresztelkedett volt

zsidók. Nem zsidóirtásról és zsidómentésről, hanem emberirtásról és embermentésről kellene tehát beszélni, és ezen belül érdektelen, hogy zsidó identitású, származású vagy egyéb identitású, egyéb származású üldözöttek mentéséről volt szó. Nem zsidó üldözött és zsidó üldözött mentése között nincs értékkülönbség. Főleges tehát az igyekezet kitagadni Mindszentyt a zsidómentők közül.

Az természetesen fontos, hogy sem Mindszenty, sem a többi főpap nem tett annyit a halálra szántak mentéséért, amennyit tehetett volna, és ebben szerepe volt a zsidókhoz való viszonyuknak is. Az, hogy a lehetőségeik alatt teljesítettek, és ez sok halálba került, tragikus és fontos tény. De ezzel együtt is a társadalomnak és a társadalom elitjének ahhoz a szűk köréhez tartoztak, akik egyáltalán tettek valamit! Csak ahhoz a még szűkebb körhöz képest lehet kevesellni, amit tettek, amely többet tett.

Ispánki Béla esztergomi érseki szertartó tanúsága alapján írja Ungváry, hogy Mindszenty „Serédinél erélyes állásfoglalást sürgetett, és tüntetően látványos fellépést szorgalmazott a vidéki zsidóság deportálása miatt. Az ügy szépséghibája, hogy nem állapítható meg, hogy az állásfoglalás az összes zsidó vagy csak a kikeresztelkedettek érdekében történt volna – de abból, amit más forrásokból Mindszentyről tudunk, inkább a második verzió valószínű.”

Először is, amit nem tudunk, az nem lehet szépséghiba. Másodsor pedig semmilyen forrás nem utal arra, hogy Mindszenty helyeselte volna a nem kikeresztelkedett zsidók üldözését. Éppenséggel el-

lentmondanak ennek 1944 nyarán és őszén tett nyilatkozatai és a dunántúli főpapok, köztük Mindszenty októberi levele, amelyet Mindszenty adott át a nyilas kormánynak.

Ettől persze még nem lesznek igazak Mindszentynek és mítosza gondozóinak, szentté avatásán buzgólkodóknak az állításai, miszerint Mindszentyék közbenjárása mentette meg a budapesti zsidóságot, vagy hogy a bíboros „az alapvető szabadságjogok rendíthetetlen védelmezője volt”. Mindszenty mindenki érdekében felszólalt, akit felfogása szerint igazságtalanul tartottak fogva és üldöztek, de az ő felfogása a lehető legtávolabb állt attól a modern demokratizmustól, amely az emberi jogok általános, mindenkit megillető tiszteletét hirdeti.

Ungváry megállapítja, hogy Mindszenty antiszemitizmusa „1945 után sem szűnt meg, de az is igaz, hogy vehemenciája jelentősen enyhült. Ennek nem az volt az oka, hogy bármit is belátott volna korábbi nézeteinek helytelenségéből, hanem csupán az, hogy az adott politikai helyzetben a kommunisták sokkal fontosabb ellenséget jelentettek számára, mint a zsidók.”

Egyrészt az antiszemitizmusuk jellegének és mértékének alakulása 1945, vagyis zsidók millióinak kiirtása után azok részéről érdekes igazán, akik ebben a folyamatban, a deportálásban, a jogfosztásban valamilyen szinten bűnrészesek, cinkosok voltak. Aktívan részt vettek benne, tétlenül vagy örömmel nézték, széthordták, kiigényelték a zsidó vagyont stb. Mindszenty nem tartozott ebbe a csoportba. Másrészt Ungváry könyvéből az derül ki, hogy

Mindszenty antiszemitizmusa a *Vigyázzatok a sajtóval!* című brosúra kiadása idején volt a legradikálisabb, ahhoz képest már 1945 előtt is sokkal kevésbé volt radikális.

Ungváry állításának nincs erős alátámasztása. Az egyik az lenne, hogy egyenlőségjelet tett „a kitelepítés és a holokauszt között”. Ezt sokan megtették, ez közkeletű toposz volt. „A németek kitelepítésével szemben állást foglaló korabeli memorandumok, felszólalások némelyike igen nyomatékosan figyelmeztetett arra, hogy az a háborús vereségnél nagyobb erkölcsi vereség, amely Magyarországot a zsidók deportálása miatt érte, megismétlődhet a németek kitelepítése miatt: a történelem ítélőszéke előtt egyszer majd bizonyosan erről is számot kell adni.” (Tilkovszky Lóránt, *Jelenkor*, 1997/4.) „A svábokat kitelepítik, mint tavaly a zsidókat, marha módra hajtják el őket, száz- és százezret, csordában.” Ezt írja Márai Sándor a naplójában.

Azok az antiszemiták, akik a náciellenes, deportálásellenes oldalon álltak, nemigen érezték úgy, hogy az antiszemitizmusukat felül kellene vizsgálni. Sem Márai Sándor, sem Darvas József, sem Veres Péter stb.

„Az olyan mondatok, mint »a zsidók nagy többsége tisztességes, rendes ember, de van köztük egy kisebbség, mely igen okatlanul viselkedik«, méltatlanok egy tanult emberhez, hiszen ilyen megállapítások akármilyen csoportról elmondhatók, az adott kontextusban viszont kizárólag arra szolgáltak, hogy lehetővé tegyék az egész zsidóság burkolt elítélését azért, mert egy vélelmezett faji összetartás jegyében nem fékezi meg a saját szélsőségeseit.”

Igaz, hogy az általánosítást logikailag tagadó, a szóba hozott csoport többségét a rossz kisebbségtől megkülönböztető állítás gyakorlatilag mégis az egész csoport megbélyegzését szolgálja, mert kiemeli a csoportot a többi közül, amelyben persze szintén van „rossz” kisebbség. Valóban fontos felhívni erre a verbális cselre a figyelmet. De ez megint olyan dolog, ami nagyon széles körökre jellemző, pláne, ha idevesszünk mindenkit, aki bármely kisebbségről, cigányokról, németekről stb. stb. ilyen kijelentéseket tesz. „A zsidóság nagy általánosságban, San Franciscótól Moszkváig, történelmének egyik legveszedelmesebb játékát játssza, amikor kollektíven vádat emel mindenki ellen, aki nem zsidó.” Ezt is Márai írja a naplójában. Ha csak ezt a két idézetet teszem egymás mellé, akkor Márait kellene antiszemitábbnak tartanom.

Ungváry szembeállítja Mindszenty magatartását a katolikus egyház azon személyiségeivel, akiktől távol állt az antiszemizmus, és akik valóban példaszerűen mentették a zsidókat. Ezek közt említi hangsúlyosan Schlachta Margitot. Azt is megjegyzi, hogy Mindszenty nem támogatta Barankovics István demokratikus katolikus pártját. Arról azonban egy árva szót sem szól, hogy Mindszenty Schlachta Margit Keresztény Női Táborát támogatta!

Ami mégis a legkülönösebb, hogy egy egész könyvet lehet írni Mindszentyről, illetve az ő mítoszáról úgy, hogy érdemben nem is tárgyalatik a könyv hőséhez kapcsolódó legfontosabb történelmi esemény, a Mindszenty-per, amely nélkül a Mindszenty-mítosz létre

sem jött volna. Mindszenty tevékenységét a pert követő évtizedekben úgy tárgyalja a könyv, mintha arra a pert megelőző rágalomözön, az üldöztetés, a börtön, a kínzás, a megaláztatás, a fogság, a per világvisszhangja semmilyen hatással nem lett volna.

Nem kerül szóba az az egészen undorító rágalomözön sem, ami Mindszentyre 1945 után rázúdult. Azt olvassuk, hogy „1948-ig még csak különösebben hazudni sem kellett a megnyilvánulásairól ahhoz, hogy a bíboros mint a reakció és konzervativizmus főpapja szerepeljen a nyilvánosság előtt”. De hát hazudtak is, és főleg hazudtak! Mindszenty a sajtóban és a politikusok beszédeiben a fasisztákkal, nációkkal, nyilasokkal, az ország nyugati ellenségeivel volt egylényegű, azonkívül köztörvényes bűnöző, harácsoló, valutázó, a szegények bajára fütyülő, erkölcstelen életű véglény. Éppen az ellenkezője annak, ami a valóságban volt.

Mintha Mindszentyvel kapcsolatban nem kellene érvényesülnie annak az általános etikai követelménynek, amely a könyv számos pontján felbukkan, hogy ti. a nézeteinktől távol álló üldözöttek jogtipró üldözéséhez ugyanazzal az empátiával, általános emberjogi érzékenységgel kell viszonyulni, mint a hozzánk közelállókéhoz.

Ungváry számos példával támasztja alá azt a meggyőződését, hogy 1945 után konciliánsabb magatartással, tárgyalókészséggel, kevésbé ellenséges magatartással, az Egyesült Államok nagykövetségének menedékében pedig racionálisabb viselkedéssel többet lehetett volna elérni. Nem jutott volna a katolikus egyház

és a hívők közössége olyan rossz helyzetbe, amilyenbe jutott, nem lett volna olyan heves vallásüldözés Magyarországon, mint amilyenre az 50-es évek végén, a 60-as évek első felében sor került, és nem jutott volna a katolikus egyház a behódolás olyan gerincetört állapotába, mint amilyenbe jutott. Wyszyński, Tomášek, Beran, Döpfner példáján igazolja ezt a szerző.

A politikai hatékonyság világi szempontja szerint Mindszenty intranzigens magatartása bizonyára valóban kontraproduktív volt. Egy katolikus pap, egyáltalán egy autentikus hívő számára azonban nem ez a világi szempont az elsődleges. Abban a kérdésben pedig, hogy Istennek, ha van, mi tetszőbb, a történész és agnosztikus olvasója nem illetékes.

Az mindenesetre biztos, hogy konciliánsabb stratégiához másik ember kellett volna. Mindszenty kiválasztásával stratégiát is választottak a kiválasztói. Ha nem tudták, hogy mire számíthatnak tőle, az az ő hibájuk. Mindszenty nem adhatott mást, mint ami a lényege.

Abban Ungvárynak tökéletesen igaza van, hogy Mindszenty volt a legalkalmatlanabb arra, hogy az egyházat bekapcsolja a jelenidőbe. Rossz és folytathatatlan múltba ragadt bele. A feudalizmus világában érvényes jogokat követelt egyháznak és magának, de még azokat is

tévesen. „A VI. Pál pápának el nem küldött levelében leszögezte, hogy Magyarország primásának közjogi-alkotmányos szerepe van, az összes állami méltóság között ő a legelső, és jelenleg az egyetlen, aki Magyarország képviselőjére hivatott. Neki kell kineveznie a magyar kormányt, megnyitnia és bezárnia a parlamenti ülést.” Ez áll VI. Pál pápához írt, de el nem küldött levelében. Ez nyilvánvalóan abszurd pozíció.

Nehéz etikai kérdés, miként viszonyuljunk egy a saját igazában mélyen hívő, arra az életét feltevő, sokféle veszélyt és szenvedést vállaló emberhez, aki egyrészt a legnehezebb időkben mégiscsak helyesebben cselekedett honfitársaink túlnyomó többségénél, akinek az életét azonban a hazára nézve fölöttébb káros balítéletek határozták meg, ha nem is károsabbak, mint üldözőié.

Ha egy ilyen életidegen fanatikus államilag a haza bölcsének, „az élő magyar lelkiismeret megtestesítő-jének” (Szijjártó Péter) neveznek ki, az akkor is nagyon súlyos tény, ha tudjuk, hogy a NER-ben minden valamilyen elvet megtestesítő történelmi figurát elnyel a pragmatikus elvtelenség.

Kétségkívül indokolt erre az idolképzésre a valóság részletes leírásával és elemzésével válaszolni. A tények egyoldalú szelektálása, értelmezése, torzítása azonban nem az idolt leplezi le, hanem a leleplezőt.

Aktivisták és passzivisták

Huhák Heléna munkája a Rákosi-rendszer kiépítésének történetét és annak románcként cselekményesített párttörténeti nagyelbeszélését a kisemberek nyelvére lefordító agitátorok mikrotörténeteivel kapcsolja össze. Megmutatja, „hogyan folyt az agitáció, azaz a kommunista rendszer ideológiáján alapuló propaganda gyakorlati megvalósítása”. (10.) A kiinduló kérdése, hogy miképpen sikerült a tömegeket politikai részvételre mozgósítani, hogy ünnepeken, demonstrációkon álljanak ki a pártállam mellett, annak ellenére, hogy a hétköznapi tapasztalataik (az életszínvonal csökkenése; gazdasági problémák; a rendszerszintű jogtiprás és elnyomás) ellentmondanak a propagandaszólalomoknak? (*Agitátorok. Kommunista mozgósítás a pártállam kiépítésének mindennapjaiban – 1948–1953.* Budapest, 2022, Jaffa Kiadó.)

Huhák műve a hazánkba szovjet mintára bevezetett társadalommozgósító kampányok elemzésével válaszol arra, hogy miként működött a Rákosi-kori államszocialista propaganda. Az indoktrináló propagandaszólalomok ellenségképeit (hiszen G. K. Chestertontól tudjuk, hogy nem a szeretet, hanem a gyűlölet egyesíti az embereket, amit George Orwell olyan nagy hatással mutatott be az *1984* című disztópiájában), toposzait és értelmező sémáit ismertető eszmetörténeti felszín alatt a könyv politika- és társadalomtörténeti rétege bemutatja a kommunista ál-

lampárt, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) agitációs és propagandahálózatának felállítását és rekrutációját. A folyamatos kampányok ugyanis szükségeltették egy „főállásban” agitációval foglalkozó pártmunkásréteg létrehozását. A kötet a népnevelőket önálló társadalmi csoportként vizsgálja, tevékenységüket a „szocialista mindennapok” részeként mutatja be, ekképp a nagypolitikai döntések helyett inkább azok helyi végrehajtására fókuszál.

A vizsgálat perspektívája Huhák Heléna könyvét a politikára alulról tekintő *Alltagsgeschichte* képviselői közé helyezi: elbeszéléséből kihagyja a „pártot” mint kollektív alanyt (lásd a politikatörténeti munkákból oly jól ismert „a párt elrendelte”, a „párt végrehajtotta” stb. fordulatokat), hangsúlyozza, hogy az „apparátust” nem a határozatokat automatikusan végrehajtó, ágencia nélküli tömegként kell elképzelni. Miközben az agitátorok által meggyőzendő, mozgósítandó lakosságra sem passzív befogadóként, hovatovább tehetetlen áldozatokként tekint (miként azt a legalább fél évszázada idejétmúlt totalitarizmuskonceptió hívei teszik), hanem rámutat a „hétköznapi emberek” stratégiáira, az együttműködés, kijátszás vagy éppen ellenállás gyakorlataira a pártállamban.

Bár a magyarországi kommunista propagandával többen is foglalkoztak – kiemelendő Szabó Viktor *A kommunizmus bűvöletében* című 2019-es könyve a Tanácsköztársas-

ság propagandájáról és Apor Balázs *The Invisible Shining* című 2017-es munkája a Rákosi-kultuszról –, az agitátorok tevékenységének vizsgálata alapvetően hiányzik a honi történeti irodalomból (de nem a szép-irodalomból, amelyből kiemelendő Sinkó Ervinnek az 1918–1919-es forradalmi időszakról szóló *Optimisták* című kulcsregénye). A hiány okát abban láthatjuk, hogy a pártállam működtetésében szerepet vállaló, alacsonyabb rangú funkcionáriusok erkölcsi megítélése összetettebb: Andics Erzsébetről könnyű ítéletet mondani (hiába mondogatják, hogy „a történész nem bíró”, a történeti elbeszélésbe narratológiailag kódolt az ítékezés), na de Angi Veráról (Gábor Pál 1979-es megrendítő filmjének címszereplőjéről)? Morálisan és intellektuálisan is kényelmesebb a tettesekkel és az áldozatokkal foglalkozni, és nem a köztes szürke zónával, pedig „a kommunista pártok nem elszigetelt és zárt szervezetekként működtek az egyes szocialista államokban, hanem szerves részei voltak a társadalomnak”. (14.)

A kutatás elsődleges forrásai az óriási mennyiségben fennmaradt, főleg 1948 és 1952 közti pártdokumentumok, a körzeti pártvezetőségek iratai, benne a népnevelők jelentéseivel. Ezek közül Huhák Heléna a XIII. kerületi pártszervezet iratait választotta ki az elemzésre, az ottani propagandakampányok vizsgálata ugyanis különösen izgalmasnak ígérkezett. A közel 72 százalékban munkásszarmazású lakosságot tömörítő Angyalföldhöz 1950-ben hozzászabták a polgári-értelmiségi (korábban az V. kerülethez tartozó) Újlipótvárost, márpedig a két kerületrészt ellentéte, a különböző város-

részekhez kapcsolódó képzetek – az utóbb nem falszifikált, tehát igaznak bizonyuló hipotézis szerint – nyilvánvalóan hatással lehettek a kampányok szervezésére és a mozgósítás mikéntjére. A XIII. kerületi akciók mellett kontrasztként a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei népnevelők tevékenységét tette vizsgálat tárgyává a járási pártbizottságokon készült hangulat- és agitációs jelentések alapján, ekképp lehetőség nyílt a fővárosi központ és a vidéki periféria propagandakampányainak összehasonlítására. (Borsod-Abaúj-Zemplén megye vizsgálatában fontos előképe és inspirálója Huhák Helénának az ottani falujárásokat elemző Kende Tamás *Az intézményes forradalom* című 2014-es munkája, amely egyike azon pártalapszervezet-vizsgálatnak, amelyek rámutatnak arra, hogy az állampárt nem monolit volt, miképp azt saját propagandája is láttatni akarta.)

Huhák Heléna azonban hangsúlyozza, hogy a pártiratok nem alkalmasak a társadalmi valóság megismerésére, mivel „a belső használatra készült jelentések is elferdítették a szocialista diktatúra működésére vonatkozó információkat”. (17.) Az agitációs beszámolók sem a „valóság”, hanem a népnevelők valóságábrázolásának forrásai. Bár a hivatkozott szakirodalomban nem bukkan fel Peter Berger és Thomas Luckmann *The Social Construction of Reality* című 1966-os alapműve, továbbá a diskurzus és a hatalom összefonódásának, a csoportosítások konstrukciós erejének egy életművet szentelő Michel Foucault munkássága se, a közvetett hatásuk nyilvánvaló az *Agitátorok* szemléletére. Mint például a következő

mondatban: „A jelentésírás közben a népnevelő a meglátogatott lakókat a jelentőlapok kategóriáiba sorolta, és ezekhez illő történeteket kreált róluk.” (11.)

A nagypolitika és a mindennapi élet összefüggéseinek megvilágítására szolgáló, a jelentéseket inspiráló propagandisztikus történeteket és azok előadását az agitátorképzésen sajátították el a brosúraindókkal olvasásával és helyzetgyakorlatok útján. A legfontosabb brosúrák közé a *Népnevelő* és az *Agitátor* tartoztak, az egyes füzeteket 1949-ben már 170-180 ezres példányszámban nyomták ki. (43.) A katekizmusok (pl. „Miről beszéljünk falun?”, „Derűsné beszélget Borúsnéval”) mintakérdésekkel és mintaválaszokkal, instant érvgyűjteménnyel és adatokkal szolgáltatottak muníciót a népnevelői munkához – és az arról szóló beszámolókhöz is. Miképp Huhák Heléna hangsúlyozza: „A jelentések elbeszéléseiben a *Népnevelő* füzetek szereplői az angyalföldi bérházakban, a köztérben és a templomok környékén tűntek fel, és látványosan hasonlóképpen cselekedtek. A propaganda történetei ezzel a valóságérzékelést is megváltoztatták.” (50.)

Az agitátorjelentések diskurzus-elemzésével, cselekményesítési mintáik, visszatérő toposzaik – például az „apolitikus nőkről” szóló történet-sablon (67.) – szüzséik és fabuláik bemutatásával önmagában meg lehetne tölteni egy izgalmas kötetet. De ami különösen érdekes, hogy a hatalom propagandájának nyelvét használó – és ekképp a környezetet nem leíró, hanem konstruáló – jelentések aztán visszajutottak a párt-apparátushoz, amely a „valóságról” szóló „hiteles” beszámolókként ol-

vasta azokat. Csoda, hogy ezek után az állampárt „elszakadt a tömegektől”? (Hogy a pártvezetőség visszatérő önkritikáját idézzem.)

Az *Agitátorok* című munka kulcs-tézise, hogy a jelentésírás nemcsak a népnevelés dokumentációja, hanem e tevékenység kulcseleme: Lenin hangsúlyozta, hogy „a nevelőket is nevelni kell”, márpedig a kommunista nyelvjáték (amelyet Stephen Kotkin a „Speaking-Bolshevik” terminussal írt le) elsajátítása a jelentésíráson keresztül történt. Viszont a jelentéseket elemezve Huhák Heléna arra a következtetésre jutott, hogy sokszor az agitátorok maguk se uralták a kommunista nyelvjátékot. Egy 1954. szeptemberi feljegyzés szerint a propagandisták jó része „sem volt tisztában olyan alapfogalmakkal, mint az osztály, az osztályharc, a nép vagy a termelési mód”. (42.) Ennek oka, hogy a jobb képességű kádereket magasabb szintre emelték fontosabb feladatok elvégzésére, emiatt az ideológiailag alig képzett népnevelőknek nemegyszer csak a frázisok visszamondásáig terjedő ismereteik voltak. Erről az állításról bizonyára nem kell győzködni azt, aki már csak egyszer is beszélgetett öt percet a „kapitalizmus agitátoraival”, a befektetési ajánlatokkal házaló pénzügyi közvetítőkkal.

1948 előtt az agitáció elsősorban tagtoborzást jelentett, amikor a pártgyűléssel létrejött a Magyar Dolgozók Pártja, már 887 ezer párttagról van tudomásunk. Ezt a hatalmas tömeget kellett mozgósítani az agitátoroknak a választások idején, illetve az egyéb mobilizáló kampányok (például a „békekölcsön” jegyzésére buzdító vagy a Mindszenty József hercegprímás letartóztatását

kísérő antiklerikális kampány) során. Választások előtt mindig felduzzadt az agitátorszám, az 1949-es választás idején például 70 ezerről 250 ezerre. De fölvethető a kérdés, hogy közülük mennyien voltak a tényleges munkát nem végző „papírnépnevelők”. Huhák Heléna következtetése szerint az agitatori névsorba vételből nem következett aktív részvétel, az agitáció sokszor csak papíron folyt. Ráadásul olykor a párttagok nem is tudták, hogy az eredménykénszer nyomása alatt a párttitkár népnevelőként jelentette őket az Agitációs és Propaganda Osztálynak. A népnevelői feladatok alól ugyanis sokan ki akartak bújni, az efféle „passzivisták” nagy számára és a nem mindig hálás agitatori munka népszerűtlenségére utal a fluktuáció az agitatori tagságban.

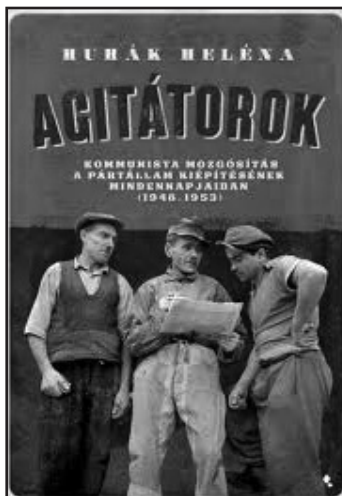
Huhák Heléna könyve végül bemutatja azt is, hogy az agitátorképzésen tanult minták alapján leírt történeteket a népnevelők miképp alakították saját céljaiknak megfelelően, a helyi agitációs kampányok során ugyanis tér nyílt az egyéni érdekérvényesítésre, ráadásul nemcsak egyoldalúan. Az „agitáltak” információs csatornaként használhatták a jelentésíró agitátorokat, így juttatva el lakhatási és közellátási panaszokat a pártvezetőséghez, de a legszórakoztatóbb példa talán a férfiaknak szóló főzőtanfolyamért lobbizó nők

esete, akik az agitátor útján a következőt üzenték meg: „igyekezünk tanulni, pártmunkát végezni, de nem telik mindenre időnk, ezért kérem a pártszervezetet, hogy indítson a férjeink részére egy főzőtanfolyamot, hogy mi is tudjunk egy kis szabadidőhöz jutni”. (140.)

Azonban csak módjával lehetett panaszkodni, mert aki túlzásba vitte, könnyen a „politikailag fejletlenek”, „ellenség befolyása alatt állók”, „reakciósook” listáján találhatta magát, ezért miképp Huhák Heléna összegez: „A »népnevelteknek« meg kellett találniuk a panaszkodás és a pártba vetett bizalom kifejezése közötti egyensúlyt.” (218–219.)

Hogy ez mennyire nem lehetett könnyű, arról a Rákosi-kori gyomorfekély-statisztikák árulkodhatnak.

Huhák Heléna legjobb értelemben vett dekonstrukciós könyve a Rákosi-rendszerrel kapcsolatos toposzok sorát bontja le alulnézeti perspektívájának és mikroléptékű vizsgálatainak köszönhetően, de tanulságok sorát hordozza azoknak is, akik általában érdeklődnek az államszocialista diktatúrák párt-története és propagandatörténete iránt.¹

Huhák Heléna: Agitátorok – Kommunista mozgósítás a pártállam kiépítésének mindennapjaiban (1948–1953). Jaffa Kiadó, Budapest, 2022. 3199 forint.

¹ A recenzió a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

Budapesti anzix

„Ha Budapestet »nagy történeteik« felől nézzük, akkor hiába kimeríthetetlen a városházi és országos politikatörténete, sokrétűen tanulságos sajátosan nagyvárosi gazdaság- és társadalomtörténete, mindenféle- képpen szembesülnünk kell azzal, hogy Budapest gazdagon dokumentált 150 éves történetének – és évezredek előzményeinek – totalitása megragadhatatlan. [...] Az ismeretek hihetetlen mennyisége arra is ráébreszt minket, hogy bármilyen irányultságú leírás vagy akár szintéziskísérlet valójában csak újabb ösvényt vág a nagyváros egyre növekvő múltjának szimbolikus dzsungelében. [...] Semmilyen történeti és morális elbeszélés nem tudja végérvényesen birtokába venni a száz- és százfajta tapasztalati és elváráshorizontot benépesítő Budapestet. Talán nincs is Budapest: Budapestek vannak.” Mindezt Hatos Pál mondja *Budapest – Magyarország? Város a tudás peremén* című remek írásában a kis kötet mintegy bevezetéseként.

Az Ablonczy Balázs és Müller Rolf szerkesztette *Modern Magyar Történelem* színes sorozatába jól illeszkedik ez a minden ünnepi emelkedettséget mellőző, a városegyesítés másfél százados évfordulójára megjelent, összesen nyolc, egyenként 30-40 nyomtatott oldalnyi dolgozat. Egymás mellé helyezték a Budapest első fél évszázadáról és előzményeiről szóló írásokat – írja a kötetet szerkesztő Hatos Pál –, annak tuda-

tában, hogy „a történelmi ismeretek morális ítéletek alapjául bajosan szolgálhatnak”. Más szavakkal, a szerkesztő írását nem számítva, a többi dolgozat tárgya nem a „nagy történet”, ambíciójuk nem a lényeges ismeretek módosítása, hanem kevesebb figyelmet kapott témák, epizódok tetsző, kisebb, jól körülhatárolható közegek, történéseik bemutatása. Félreértés ne essék, nem egzotikus, extrém ügyeket tárnak az olvasó elé, bár némelykor ilyesmit is érintenek, és olyan ambíciójuk sincs, hogy didaktikusan szemléltessék, hogyan látszik cseppben a tenger, miközben azért az írások olykor nyilvánvalóan túlmutatnak szorosabban vett témájukon.

Bár az egymás mellé helyezett írásokról az üdvözlőlapok több kis képet mutató változata jut az olvasó eszébe, esetleg *József Attila Párizsi Anzixa* („[...] ha lány vagy, megcsókol a rendőr / s az illemhelyen nincs ülőke”), de impresszióknál, képek felvillantásánál itt mélyebbre ásnak a szerzők.

Hatos esszéjének ösvénye, a szerénykedés ellenére a totalitás felidézését kísérli meg, ha nem is valamiféle szisztematikus, kronologikus történetiséggel, hanem többféle, lényeges szempont vázolásával. Kulturális hivatkozásaival, olykor csak utalásaival a szöveg egy külföldi érdeklődőnek lefordítva is bennfentesen magyar lenne, viszont a város múltjával ismerkedni szándékozó hazai érdeklődőnek, akár további ol-

vasmányok inspirációjaként is, melegen ajánlható. Jókait idézve jelzi például, hogy „mennyire nem volt Budapest a reformkori ébredés idején magyar város”, mondván, a német nyelvű közönség megbámulta, aki magyarul beszélt. A kiegyezés utáni amerikai tempójú fejlődés, a 19. század végére, „a magyar birodalom fővárosaként a gyors magyarosodás csalóka perspektíváját kínálta fel az országnak”, mondja, utalva a kormányok nemzetiségi politikájára, hozzátéve, hogy eközben a világvárossá fejlődés eredendően kozmopolita volt. A három, más és más módon vidékies kisvárosból egyesített Budapest fővárossá válása – idézi Ignótus Pált – nem elsősorban szerves társadalmi-demográfiai folyamat eredménye volt, hanem egy politikai programé, a reformkorban a magyar nemzet, a dualizmus idején a magyar birodalom megteremtéséé, Széchenyié, Kossuthé, majd Andrássy Gyuláé, Podmaniczky Frigyesé, Bárczy Istváné.

A magyarrá vált, ugyanakkor kozmopolita Budapest – Magyarország? Százötven éve újra meg újra feltehető a kérdés, mert a válasz nem igen vagy nem. Persze hogy Magyarország, hiszen, különösen Trianon óta, az európai országok többsége a paraméterek alapján jóval decentralizáltabb, nálunk a hazai lakosság nagyjából egytizede itt él, a politikában, közigazgatásban, kultúrában, felsőoktatásban, közlekedésben csomópontként, a város szerepe az ország életében kiugróan jelentős. Persze hogy Magyarország, hiszen lakói többségének felmenői a közelmúltban még az egykori Nagy-Magyarország különböző vidékein éltek, a maiak döntő része első, második,

legfeljebb harmadik vagy negyedik generációs fővárosi. Ugyanakkor – ha már éppen egy önkormányzati választással nagyjából egy időben jelenik meg ez az írás –: Budapest lakóinak politikai orientáltsága egészében, nemcsak most, hanem sokszor eltért az országos átlagtól (még inkább, ha azt a főváros nélkül nézzük). Ez tudottan nem magyar sajátosság, város és vidék, Észak és Dél, Kelet és Nyugat sok országban szavaz karakteresen másként, többé-kevésbé világos szociokulturális okok miatt. A válasz a Budapest és Magyarország viszonyát firtató kérdésre sokrétű, nem egyszerűen a vidék és főváros evidens különbségeit indokolt emlegetni, hanem a művi, politikai szembeállítást is, és az attól nem teljesen független, de ösztönösen is megjelenő különözés érzületét szintén. Tény, a főváros és vidék, utóbbiba értve a kisebb városokat is, településszerkezete, a lakosság foglalkozási összetétele, a döntő többség életmódja meghatározóan különbözik. Ennek egyik jellegzetessége például, részben következmény, részben ok is, amit Hatós Pál említ: a világvárossá fejlődő liberális, nacionalista Budapest már szinte a kezdetektől „szekuláris volt, nem messianisztikus és nem felekezeti”. A keresztényként anyakönyvezett politikai elitben például összehasonlíthatatlanul több volt a szabadkőműves, mint a keresztény érzelmű. Ebben az összefüggésben természetesen kerül szóba, hogy a budapesti zsidóság létszáma a 19. és 20. század fordulójára Európában a legjelentősebb méretűvé nőtt. A korabeli Oroszország néhány városát nem számítva számaránya alapján is hasonló volt a helyzet: az első vi-

lágháború előtt a katolikusok után a második legnagyobb felekezethez, 200 ezer fővel a lakosság negyedét tették ki, az izraeliták, ami, tegyük hozzá, az ország így anyakönyvezett állampolgárainak több mint 20 százalékát jelentette. Ehhez hozzátartozik, hogy a fővárosi zsidóság döntő része sem kívánt a nyilvános térben felekezete alapján jelen lenni – mondja Hatos –, hiszen lelkesen azonosult a liberális nemzetépítő programmal, asszimilálódni szándékozott.

Budapest az első, nagyjából ötven évében, amelynek kontúrjait Hatos Pál felrajzolja, az erény, a haladás, ugyanakkor a gazdagok fényűzésének, gyönyörkeresésének színtere, eközben az elidegenedés, az elmagányosodás és a választott magány, egyúttal a nyomor és bűn városa is. Bűnös a szó többfajta értelmében. Egyrészt a társadalom jelentős részének szörnyű szociális viszonyai miatt, másrészt a kriminalitás szerepe alapján, ugyanakkor Horthy 1919-es politikai megbélyegző szándéka szerint is. Hatos jelzi és idézi Szekfű Gyula és Szabó Dezső ugyancsak bűnösséget emlegető szövegeit, az ezt megalapozó, mai kifejezéssel, illiberális nézeteket. „A bűnös Budapestet szidni, népieskedni úgy látszik csak kávéházakból tudott Szabó Dezső, ahogy majd örökösei, Csoóri Sándor vagy Csurka István is [...]” – mondja a szerző Szekfű és Szabó Dezső némi epével írt miniprotréja részeként.

Trádlér Henrietta a látható cselédekről írva idézi fel a többnyire alig látható társadalmi csoport sorsát. A dolgozat négy különböző egyedi, de jellegzetesnek nevezhető sorsot vázol fel. A láthatóságot irodalmi

művek, olykor az alkalmazók memoárjai, legtöbbször azonban bűnügyi tudósítások, peranyagok teremtik meg, illetve a sor kiegészíthető azal, hogy néhány ismertebb ember életrajzában, anyaként a háttérben megjelenik a gyermekét egyedül nevelő, férj nélküli asszony, az egykori, „megesett” cseléd lány. A mintegy 55 ezer házicseléd – olvashatjuk – a 20. század elején a legnagyobb női foglalkozási csoportot alkotta, sajátos helyzetük miatt mégis keveset tudunk róluk, holott, természetesen hozzá, Gyáni Gábor már évtizedekkel ezelőtt beemelte őket a történetírásba.

Balázs Eszter az ellenséges országgá vált Franciaországból származó nevelőnők sorsát mutatja be az első világháború alatt. Mint kitűnik, néhány diszkriminációs intézkedéssel együtt is enyhébb bánásmódban részesültek, mint a hasonló státuszúak a legtöbb háborús országban. A szorosán vett témán túl az írás, sajátos nézőpontjából, a háborús hátszínről is képet ad.

Mitrovics Miklós, Szegedi Péter, Kiss László a budapesti, egyúttal a magyar labdarúgás kezdeteit mutatja be, nemcsak a csapatok, klubok megszervezésére, a bajnokságok, kupák elindítására, de a helyekre, pályák építésére is kitérve. A tanulmány egyik vonulata, a vállalati klubok és a más alapon működő együttesek konfliktusa, amit azért is emelek ki, mert idén a német bajnokságot meglepetésre, nagy fölényrel a *Bayer 04 Leverkusen* nyeri, márpedig ez egy manapság már az élvonalban igen ritka vállalati klub, amely 1904 óta a *Bayer Gyógyszergyár* együttese.

Demmel József és Matus László írása, a mai budapesti Rákóczi út 57.

alatt található szlovák evangélikus templom, az azt körülölelő ház és néhány ehhez kapcsolódó sors bemutatása, messze túlmutatva a lokális történeten, hiszen mindez összefonódik a szlovák nemzeti ébredéssel.

Ugyancsak Budapest és a szlovákok kapcsolatáról szól Kollai István dolgozata, szlovák költők és írók Budapest-élményéről, a szerzők korrajzként is olvasható portréival.

Nagy Levente és Ábrahám Barna írása címével a román munkások budapesti sorsának bemutatását ígéri a boldog békeidőktől a román megszállásig. A tanulmány azonban inkább szól a magyarországi román szocialista munkásmozgalom kavalkájáról, sokszor kétes kötődésű kémekek működéséről – ami persze ugyancsak érdekes eleme a város múltjának. Egyáltalán nem mellékesen az olvasó némi betekintést kap a korszak sajátos konfliktusába, hogy ugyanis a proletariátus osztályérdekei, az internacionalista illúziók és a nemzeti elkötelezettség, a nacionalista realitás hogyan kerültek szem-

be egymással, ezúttal 1918-ban, Nagy-Románia megszületésével.

Első pillanatban talán meglepő Balogh Róbert írásának témája, Budapest és a galambok kapcsolata. Aztán „beugrik”, hogy más alkotások mellett hány filmben is szerepel a galambokkal foglalkozás mint a nagyvárosi elidegenedést ellensúlyozó tevékenység. (A kommerszbebek sorolását mellőzve itt csak Jim Jarmusch *Szellemkutya* című művét említem.) Ember és galamb sokféle kapcsolata kerül szóba, egészen a Margitsziget északi végén, a felsőbb osztályok kedvtelésére kiépített (élő) galamblovész pályáig bezárólag.

Szóval, Budapest eddigi életének csak harmada a keret, és valóban, így is hány Budapest!

Ismeretlen Budapestek. Kis történetek a város nagy múltjából. Szerkesztette **Hatos Pál**. A szerkesztésben közreműködött **Zahorán Csaba**. Budapest, 2023, Jaffa Kiadó. 296 oldal, 4999 forint.

Körizs Imre

De igen

Tapasztalataim szerint mostanában minden irodalmi tárgyú tárgyalás során szóba kerül Kemény Lili regénye, ha máshogy nem, hát én hozom szóba. A most harmincegy éves írónak ez a második kötete. Az első a *Madaram* című versesgyűjtemény volt – a *Nem*

elbeszélője, évtizedes távlatból, idegenkedéssel gondol rá –, még 2011-ben, Kemény tizennyolc éves korában. A költő akkor a kötet nélküli pályakezdőknek alapított Petri-díj első nyertese volt: az üde hang egy később bemutatkozó egész nemzedék egyik markáns szólamá-

nak első, sajátos karakterű megszólalása volt. A kinti és benti, a fermentálódóan testi és tisztán lelki, a szelíd és durva képzeteket egyfajta józan, posztavantgárd lírai noirban egyesítő stílusra jó példa a mottónak kiemelt *Alvó* című vers első két szakasza: „Kilométereken át rugdostam egy kavicsot / magam előtt. Hazáig vittem, aztán kinthagytam / a lábtörlőn, az összegömbölyödvé alvó / szelíd szörny mellett, aki szintén hazáig követett. // Valami évszázadok óta rothad a szobámban. / Megnézném, mi az, de félek, hogy olyasmi, / amit már túlságosan megkedveltem.”

Az új könyv is a múlt feldolgozására, a személyiség megértésére tesz, immár egy regény kereti között, kísérletet. A *Nem* főszereplőjét Kemény Lilinek hívják, és az olvasónak nyilván számos további figura neve is ismerős, statisztáktól a mellékszereplőkön át további főszereplőig. Mások neve ellenben keveset vagy épp semmit sem mond, és legfeljebb csak a kortárs irodalom proszopográfijában járatosabbak vagy a szerző magánéletét ismerők számára bír jelentéssel. A könyvben a közelmúlt valós eseményei is szerepet kapnak, a legfontosabb példa erre a Színház- és Filmművészeti Egyetemnek a Fidesz-kormány általi kíméletlen kisajátítása és az ezzel szembeni heves hallgatói ellenállás. A könyv mindezek alapján tehát az egy ideje Magyarországon is népszerű autofikció műfajába sorolható.

Érdekes kérdés, hogy ezt mi különbözteti meg az életrajztól. Radnóti Sándor így írt erről a *Megint hazavárunk*-kal, Kun Árpád második regényével kapcsolatban: „Az

önéletrajz, a memoár [...] elkötelezi magát egy irányba, zárójelbe teszi [...] a fiktivitást anélkül, hogy megszüntethetné. Azt mondja: így látom magamat, s azt szeretném, ha mások is így látnának. Az autofikciónak nincs ilyen igazságigénye.” A *Nemben*, úgy tűnik, nagyon is megvan ez a memoári igény, a könyv mintha kimondottan az „így lássatok” határozott óhajával lépne fel, miközben helyenként érezhető „a saját élet bármily távoli múltja [...] minden pillanatban jelenidejűként” való megjelenítésének óhaja is, amit Radnóti viszont az autofikció egyik vonásának tart. Most akkor melyik? Autofikció vagy mégis inkább memoár? Azt hiszem, nem muszáj eldöntenünk, mert a végén még úgy járunk, mint azok az avatott kóstolók, akik már nem is bort, hanem csak fajtát isznak.

Hát olyan nagy baj az, ha valami bikavérnek nem kimondottan bikavér, de bornak jó? Egy másik szempontból nézve: akármelyik zsánerbe tartozik is egy könyv, aligha attól függ a minősége, hogy mennyire felel meg a tartalma a valóságról alkotott ismereteinknek. A *Nem* közéleti szálának eseményei egybevágnak azzal, amit az SZFE tönkretételéről tudok, a magánéletieket illetően viszont a bármely újságolvasónak rendelkezésére álló elemi adatokon túl szinte egyáltalán nem rendelkezem ismeretekkel. De azt hiszem, a valóságtól mért, bizonyára folyamatosan oszcilláló távolság állandó latolgatása – különösen a megfelelő mérce hiányában – a műhöz való közelítés helyett úgyis inkább csak távolodást eredményezne. Ízlés kérdése tehát, hogy a könyvet valaki az intimitásokra irányuló, nem túl

színvonalas kíváncsisággal regényes önéletrajzként olvassa, vagy átadja magát az elbeszélésnek, és mondjuk Vas István *Nehéz szerelem* című tetralógiájához hasonlóan – a dolog természete folytán helyenként az elbeszélő legszemélyesebb vonatkozásait is feltáró – önéletrajzi regénynek fogja fel.

A könyv a Kemény Lili nevet viselő főhős fogantatásával kezdődik, és fiatal felnőttkorában ér véget. A nagyjából a színművészeti felvételiig tartó gyermekkor leírása a szöveg legmozgalmasabb része: az első tizennyolc évre ötven oldal jut, a következő tízre majdnem nyolcszor ennyi. Az utóbbi hányad mellékszereplői kidolgozottabbak, a férfiak pedig, akikbe a főhős szerelmes, kimondottan azok: ezek közül Dán Mikes figurájának ábrázolása a legrészletesebb, míg a hasonlóan fontos Sipos Balázsé valahogy halványabb, Alexet vagy D.-t pedig a végére a másik kettő szinte már el is felejtette velem. Balázst olykor mintha homályos üveg mögül látnánk, és talán nem csak azért, mert a kissé magának valónak ábrázolt személyisége visszafogottabbnak tűnik, mint a látványos kényszerrel küszködő, impulzív színész Mikesé, hiszen bizonyára visszafogott karaktert is lehet határozott írói eszközökkel ábrázolni. (És csakugyan, remek az előbbinek az a leírása, amely szerint megjelenése „derűsen aszketikus, enyhén queer anyagszerűséggé alakul”).

A férfiaknak, így Balásznak is megismerjük egyes intim vonásait is, amit a magam részéről egyébként nem tartok az irodalmi hatás nélkülözhetetlen eszközének. A testi jegyeknek vagy a szexuális

aktivitás módozatainak taglalását kissé díszítményszerűnek érzem a könyvben, valahogy úgy, mint Szabó Lőrinc *Tücsökzenéjében* a címszereplő rovarok kissé mechanikus előfordulását, amiről a költő maga írja, hogy egyes versekben csak azért emlegeti őket, mert eszébe jutott, hogy már régen volt róluk szó.

A könyv első részének anyaképe különösen emlékezetes: az ilyen szuboptimális anyafigura a magyar irodalomban párját ritkítja. Bartók Imre, Bartis Attila vagy Karafiáth Orsolya nagyszabásúan rosszul funkcionáló anyái juthatnak az olvasó eszébe, a *Nem Ágija* azonban náluk dimenziótlanabb. Ellenszenvenessé teszi, ahogy szinte mesteremberi elszántsággal dolgozik a lánya nemes anyagán, akiért Pygmalionnal ellentétben – mert már az első vésőérintéstől kezdve – áhítatosan rajong. Ezt az csodálatot a másokkal való állandó összehasonlítás idomtalan gesztusai teszik még kellemetlenebbé. Az anya ráadásul olyan bejárást követel magának a lánya személyiségébe, ahogy a *Mátrix* Neója hatol be Smith ügynökbe: egyes gesztusai – például a kislány sikárolásnak nevezett szexuális játszadozásával kapcsolatos érdeklődése – alighanem kimerítik a zaklatás fogalmát. (A kissé álmatag embernek rendkívüli költői tehetségnek megrajzolt apa ábrázolása sokkal kevésbé részletes.) Bár a nagyszülőkről is kapunk némi képet, az nem derül ki világosan, hogy az anya személyisége milyen élettapasztalatok eredőjeként nyerte el a történetből megismerhető kontúrjait, a könyvet már csak ezért sem nevezném például családregevénynek.

De nevelődési regénynek sem mondanám. A főhős visszatérő jelzője a „Káprázatos”, ami hamar önironikus színezetet kap, csak-hogy az irónia az általa kritikával illetett tartalmakat csupán annyira érvényteleníti, amennyire egyben elfogadhatóvá is fertőtleníti őket. (Ez a jelenség valamelyest még Esterházy Péter prózájában is problematikus, akár már a *Termelési-regénytől* kezdve.) Felnőtt korában a „Káprázatos” nem úgy él, ahogy a szülők megálmodták, bár az SZFE-n az édesanya által legtöbbszörre értékelt filmrendezői hivatásra készül, és egy idő után a szerelmi élete is megnyugtatóan bonyolult lesz. A korai verseskötet megjelenése után beálló tartós alkotói válság apályát leszámítva voltaképp nem érzékelhető igazi szakadás az anya által eszményinek tekintett életpályán – mintha a „Káprázatos” egyszerűen nem tudna nem „Káprázatos” lenni –: a már óvodás, hovatovább újszülött korában különös tehetségnek tartott lány később kibontakoztatja rendezői, műfordítói, közéleti és írói tehetségét, fordulatot nevelődési regény helyett tehát az e tekintetben meglepően lineáris könyvet inkább, ha lenne ilyen, nevelési regénynek nevezném.

Az anya mintha legszívesebben Lolitát a lányában ötvözné egy Tamás Gáspár Miklós-paródiával: „Nincs tévénk, sose kóstoltam kólát, minden sportot megvetek, ki az a Britney Spears, a Lego nyomasztó, Disneytől csak a régieket nézem, nevéen szólítom az anyámat, a személytelen »anya« méltatlan volna hozzánk”. Csakhogy ezek a finnyás tabuk, amelyeket az én-elbeszélő „jellememmé vált nevelési

elvek”-nek nevez, mint a személyiség szerkezeti tényezői, reflexszerűen később is ugyanígy viselkedőnek bizonyos jelenségek (például az átlagos tetoválások, a „strandkaja”, a „buggyosgatya”), emberi minőségek („minek ír az ember olyanokról, akik kisebbek nála”) vagy egyszerű szavak fölényes elutasításában („célközönség, fogyaszt, történet, profi, szerethető, jól megcsinált, szerelemprojekt, karaktermélyítés, trauma, érdekel, izgalmas, a néző”).

Vagyis mintha e téren a nevelés olyan jól sikerült volna, hogy annak maradandó hatását a tudatosítás, sőt az önirónia sem képes semlegesíteni. Persze, nem muszáj legózni vagy kocogni. És idétlen dolog a „fogyaszt” szót olyasmire használni, ami nem fogy, ha részesülnek benne (például a kultúra), de ezek tanári regisztrálása szimpla kicsinyesség, amivel egy regényhősről szólva még mindig nem volna semmi baj, ha az elbeszélő nem lenne ilyen zavartalanul énközpontú, és valahogy reflektálna az ilyesmire. Lili figuráját furcsa kettősség jellemezi: narcisztikus utálata annak, amivé tették. Amikor egyszer Harry hercegről olvastam a könyvben („a tekintélyi struktúrának mégis csak ő volt az trónörökös. És ha ez így van, az élvezete abból származott, hogy rangrejtve beleolvadt a többiek közé, miközben a feketebárányság babérjait is learatta”), elsőre nem ugrott be, hogy itt Shakespeare figurájáról van szó, hanem azt hittem, ez a jelenlegi angol király fiára tett önironikus utalás, mármint arra a Harry hercegre, aki miután ott hagyta a palotát, *Tartalék* című könyvében teregette ki a dinasztia dolgait.

Ez a nem is egészen komfort nélküli, szellős „kinn is vagyok, benn is vagyok helyzet” könnyen vakká is tehet más irányokban vagy távlatokban: amikor például azt olvassuk, hogy az elbeszélő egy epizód után „egészen Párizsig menekült”, akkor nem lehet nem eltűnődni azon, hogy milyen lehetőségeket kínálnak a középosztálynak a távolsági közlekedés korszerű eszközei vagy a nyugati metropoliszokban üresen álló baráti lakások, és hogy mit is jelent ehhez képest ma valóban menekülni.

Az énelbeszélőre állított kamera képében a többieknek, akár a közeli barátoknak is, mintha csak statisztaszerepük lehetne. A könyvnek már túl voltam az első harmadán, amikor visszatérő kérdésként merült fel bennem: de hol van itt a részvét? Aztán persze belenyugodtam, hogy a kérdés tulajdonképpen külsődleges, hiszen alkalmasint olyasmit kérek számon a könyvön, amit az nem is kíván nyújtani. De úgy tűnik, a felvetés a regény világtól mégsem volt olyan idegen, mert a 153. oldalon, tényleg egészen váratlanul, ezt olvastam: „sosem érzett részvét támadt bennem az öngyilkos David Wallace iránt, de mindenki más iránt is.” Majd: „Szébbnek és érdekesebbnek kezdtem látni mindenkit – nagyon távolinak, de élőbbnek.” Az érzés azonban nem bizonyult tartósnak: a főhős saját magán kívül továbbra is csak a szerelmeiért, és mint az SZFE-s történet mutatja, eszményekért képes igazán hevülni. Olykor azt éreztem: ennek a könyvnek tulajdonképpen még olvasóra sincs szüksége.

Mindezt nem elmarasztalólag mondom: a regény nagyon érdekes,

és bár a környezetemben vannak más tapasztalatok is, szerintem letehetetlen, különösen eleinte. A *Nem*, amellett, hogy remek szerelmes regény (talán ennek a legjobb), iskola- és művészregény is: a régi SZFE-n tanulással eltöltött idő, a tanárok portréi, a későbbi hallgatói akciók leírásai minden igényét kielégíthetik azoknak is, akik szerint kell, hogy az irodalomból azt is megtudjuk, hogyan éltek abban a korban az emberek. Van a könyvben valami az ifjúsági regények üdeségéből is, aminek nem mond ellent a szexuális tartalmak szókimondó taglalása sem: Moeskó Péter *Őszi hó* című kitűnő, bár kissé visszhangtalan regényében még cifrábbakat is olvashatunk, ott a főhős például a melegpornó világában is megfordul, mégis az derül ki belőle, hogy ilyen tartalmakkal is összeegyeztethető a tisztázás igényének helyenként már-már ártatlanul „young adult”-os lendülete.

Kemény Lili prózastílusa talán David Foster Wallace *Végtelen tréfa* című, ha nem is végtelen, de a magyar kiadásban több mint ezer egyszáz nagy alakú oldalra nyomtatott regényének több évig tartó, Sipos Balázssal közösen végzett fordítói munkálatai során edződhetett olyan rugalmas, mégis magabiztosan teherbíró karakterűre – kardszerűen élesre? –, amilyenek a *Nemből*, az írónak e debütáló prózakötetéből megismerhetjük. Jók az olyan szóalkotások, mint a „gyöngyellő”, a „költőordibálás” (házibulin) vagy „krappogás” (az olló hangja vastag karton vágása közben). Az a stílusjegy, hogy a bekezdés egy tömör, négy főhangsúlynál többet nem tartalmazó,

feszesen kopogó kijelentés talapatáról rúgja el magát, hogy aztán akár négyszer-ötször olyan hosszú mondatokig növelje az utazósebességét, mindenesetre a *Nemben* és a *Tréfában* egyaránt megfigyelhető. Olyannyira, hogy nem biztos, hogy akár a könyvek figyelmes olvasói is külön tudják válogatni a példákat: „Az általam keltett zűrzavar továbbgyűrűzik.” „A kamera végigkóborolja a kollégium épületét.” „A technikus ide-oda forgatja a napba tartott arcát.” „A páros útja vibráló utcalámpák epileptikus fénykúpja-in vezet át.” Különbség ugyanakkor, hogy ez a magabiztos szintaktikai impassibilité egy én-regényben azzal a veszéllyel jár, amitől *Hazatérés* című esszéjében Nádas – az elbeszélő alighanem őt tekinti a „magyar irodalmi hagyomány nagy ál-hosszúmondat-gyárosai” egyikének (116) – óvta magát: „tíz éven át, arra kértem igazán a legforróbb fohással az Istent, hogy soha ne engedjen egyetlen mondatot se fölülről leszúrnom”.

Végül a regény címe. A *Nem* a fel-növés tapasztalatára utalhat, arra a helyzetre, amikor az ember nemet mond az addigiakra. Ez a gesztus a könyvben többször is konkrétan megjelenik. Tamás Gáspár Miklós-nak egy kis Kemény Lili-interjúra reagáló glosszája váltja ki például ezt a reakciót: „hát akkor ideje tényleg fatális nemeket mondani, tisztázni vagy végleg letenni a nevét”, illetve: „Soha többé nem ül ki velük semmilyen színpadra, [...] nincs több apa-lánya interjú, elég volt, nem asz-

szisztál többé a Kemény-menaszéria haknijaihoz.” (Megint a Harry-herceg effektus.) Ez a „nem” annál is fontosabb, mert az anya előírányszerint „az ember soha semmire ne mondjon nemet, a lehetőségek egymást vonzzák, minden felkérésből kinőhet egy fontos ismeretség.”

A „nem” szó második, ivari jelentése érzésem szerint nem releváns: végül is minden regényben férfiak, illetve nők szerepelnek, még ha eseménytelenebb is a szerelmi életük. Akkor már érdekesebb az Árpád-korra visszamenő harmadik, „nagycsalád” jelentése (ahogy egy família mondjuk Salamon- vagy Ákos-nembeli), annál is inkább, mert a magyar „nemes” szó is ebből származik. Aki tehát nem tartozott bele egyetlen nembe sem, az definíció szerint közember volt – márpedig a regény hőse a kortárs irodalmi elit egyik centrumában nő fel.

A *Nem* nemet akar mondani a felnövést megelőző, mások általi idomításnak láttatott nevelésre, de az is kiderül belőle, hogy ez az embernek önerőből lehetetlen, és csak megint mások – a regény világában főleg: Mikes és Balázs – révén válósulhat meg, ha ugyan teljes egészében lehetséges. Akárhogyan is, olvasóként nem nehéz a regényre igent mondani.

Kemény Lili: Nem. Lyon – Budapest – Athènes, 2024, su/curesale Kiadó. 432 oldal, 14 euró – 5490 forint.

A modern kor hőse

Patricia Highsmith tehetséges amerikai krimiíró, aki 1955-ben megjelent regényében megteremtette a „tehetséges”, valójában semmirekellő Tom Ripley figuráját. Tom nem előzmények nélkül lépett a világirodalomba, hozzá képest valóban tehetséges elődei Julien Sorel, Lucien de Rubempré és Rogyion Romanovics Raszkolnyikov. Tom is frusztrált, az érvényesülésben elakadt ember, de belőle már hiányzik az akarat és a szenvedély, amely a Stendhal, Balzac és Dosztojevszkij által megformált halhatatlan elődeit a tragikum magaslataiba emelte.

Tom kilúgozott története több filmrendezőt is megihletett. Elsőként 1995-ben René Clément vitte vászonra a neki rendelt sorssal elégedetlen Tom történetét, akit a férfiúi szépsége virágjában lévő Alain Delon alakított, a nem kevésbé szép Marie Laforêt társaságában. Clément filmje feledhető ujjgyakorlat, mely azt a kevés mélységet sem aknázza ki, amit Patricia Highsmith a három európai íróóriás nyomában járva főhősében meghagyott. Anthony Minghella 1999-ben már szímatot fogott, s felfedezte a szociológiai szempontból egysíkú kudarc-történetben rejlő pszichológiai lehetőségeket.

Steven Zaillian 2024-ben elkészült nyolcrészes sorozata jóval több, mint Highsmith regényének egyszerű felmondása. A rendező, aki írta is a filmet, autonóm világot teremtett, melynek középpontjában név szerint

ugyanaz a Tom Ripley áll, akit a regényben és a regény két előző filmes feldolgozásában megismertünk, de sokkal kiismerhetetlenebb, rejtélyesebb és izgalmasabb, mintha alakja mögött ott kísértetnének Julien, Lucien vagy Rogyion árnyai.

Ám az új Ripley-ben 19. századi elődei komplex személyiségéből egyedül az irigység maradt, melynek motívumai közül kivesztek a társadalmi körülmények. Tom egyszerűen csak gazdag akart lenni, mint Dick, az unatkozó milliomoscsemete, akihez a véletlen sodorta. Highsmith regényében a 19. századból örökölt mobilitástörténet a 20. században már elveszti etikai tartalmát. Tomnak esze ágában sincs társadalomjavító célokat hajszolni, nem akar bosszút állni a kegyetlen és kíméletlen társadalmi környezeten, nem szeret senkit, s benne sincs semmi szeretnivaló. Zaillian sorozatának hosszú, látszólag egyhangú, a fojtogató légkörben lassan előrehaladó filmje kriminalisztikai pontossággal mutatja be Tom tervének születését, végrehajtását s az előreláthatatlan bonyodalmakat, melyek tökéletlené teszik a tökéletesnek álcázott bűntényt. A terv egyszerű: meg kell ölnie Dicket, s a gyilkosság után bele kell bújni Dick bőrébe, hogy élvezhesse a luxust és a gazdagságot, amelyet Dick vendégeként korábban élvezett. Highsmith lélektani érzékenységét dicséri a jelenet, amikor Tom Dick ruháiba öltözik, mintegy kipróbálva magát a gazdagok és a

szépek világában, ahova azonban csak gyilkosság árán vezet az út.

Highsmith regényének megjelenése idejében fogalmazta meg Robert K. Merton a normasértés, normátlanság elméletét, mely szerint a társadalom által normálisnak tekintett útról letérő személyek egyedi esetek, akiknek súlyos árat kell fizetniük azért, hogy megtagadták az érvényesülés egyedül üdvözítő elvét, miszerint a társadalomban csak azoknak lehet sikerük, akik szorgalmasak, keményen dolgoznak, lemondanak a léha élet csábításairól. Highsmith bemutatásában Tom Ripley ennek a konzervatív evangéliumnak az ideáltipikus megsértője, aki a meggazdagodás egyébként társadalmilag jóváhagyott célját a társadalom által súlyosan elítélt, büntetni rendelt eszközzel, gyilkossággal kívánja elérni. A regényből készített két korábbi film ezt a felfogást követte. A tehetséges Ripley mindkét filmben elbukott, nem menekülhetett el tette következményeitől.

Highsmith persze jobb regényíró volt annál, hogy hősét a szociológiai anomia elmélet eklatáns példaként mutassa be. A regény s a későbbi filmek sikerének kulcsa Tom sajátos szexuális irányultságának sejtetése, miáltal a gyilkosságnak lett egy lélektani olvasata is. Dick a regényben s a regény alapján készült mindhárom filmben vonzó fiatal férfi, aki maga ugyan nem vonzódik a saját neméhez, de veleszületett narcizmusa révén kedvére van, ha észleli, hogy mindkét nemhez tartozó társaiban vonzza a férfiszépségre éhező tekinteteket. Clément filmjében a két férfi közötti viszony – Alain Delon és Maurice Ronet között – láttán a néző nemigen gyanakodhat

a szexuális motívum működésére, de Minghella filmjében ez a motívum Matt Damon és Jude Law viszonyának bemutatásában tagadhatatlanul jelen van. Tom ebben a filmben örületesen rajong a szépséges Dickért, aki ha nem is érti, de talán érzi a rajongás okát.

Patricia Highsmith rendhagyó szexuális ízekkel feldúsított szociológiai tanmeséjét Zaillian radikálisan továbbfejlesztette. Zaillian sorozatában Tom hideg szívű gyilkos, aki ha vágyódik is Dickre, pénzéért, vagyonáért habozás nélkül meggyilkolja, majd a maga mentségére szemtelennül azzal vádolja, amit ő érzett áldozata iránt.

A rendező nyilván tudta, hogy a sovány történet nem alkalmas arra, hogy a néző figyelmét nyolc órán át lekösse, ugyanakkor a lassú, körülményeskedő történetmondást sikerült olyan filmvilágba helyezni, aminek képi hangulata bőven kárpótol a krimikben egyébként szokványos lelepleződések, váratlan fordulatok elmaradásáért. Nagyszerű rendezői döntés volt a múlt század hatvanas éveiben Olaszország megjelenítése szintelen, fekete-fehér képvilágban, megidézve Michelangelo Antonioni 1960-ban bemutatott, megfejtetetlenül rejtélyes *Kaland* című filmjének hangulatát. A feszültség fenntartása érdekében Zaillian a Hitchcock által kipróbált izgalomkeltő technikát alkalmazza, egyébként teljesen indokoltan, hiszen Hitchcock Patricia Highsmith *Idegenek a vonaton* című regénye alapján rendezte egyik legemlékezetesebb filmjét 1951-ben.

A néző nyolc órán át élvezheti a barokk Olaszország épületeinek, szobrainak, városi tereinek, szoba-

belsőinek látványát, melyek hallgató tag szépségébe időről időre betörnek Caravaggio, az 1571-ben született és 1610-ben meggyilkolt, zaklatott életű zseni mozgalmas, tragikus cselekményekben gazdag képei. Caravaggióról Michele Placido készített nagyszerű filmet, nemrég mutatták be a magyar mozikban. A képek elkészültük után több mint négyszáz évvel is aktuális üzenete, hogy az élet veszélyes üzem, senki sincs biztonságban, ha szegény, ha gazdag. Tom Ripley, aki valójában tehetségtelen és sikertelen, bámulja, de nem érti az üzenetet.

A rendező-forgatókönyvíró által jól kigondolt, az eredetihez képest megcsavart és képileg mesterien megvalósított dramaturgiai koncepció csődöt mondott volna, ha a rendező nem talál rá Andrew Scottra, akinek arca, határozott és ugyanakkor bizonytalan testmozgása testközelbe hozza a saját tehetségtelenségébe belenyugodni képtelen Tom Ripley-t. Scott alakításában elhisszük, hogy Tom nem hajlandó elfogadni a rá-

mért sors igazságtalanságát, s ha törik, ha szakad, akár gyilkosság árán is, elszánja magát arra, hogy betörjön a dologtalanok osztályába. A sorozatnak szinte nincs olyan jelenete, ahol ne látnánk a színészt, akinek arca látszólag szenttelen, szeme kerüli a ránéző tekintetet, megjelenése átlagos, ha az utcán találkozoznánk vele, észre se vennénk. Ő maga is tudja, hogy valójában szürke, tehetségtelen, semmihez sem ért, de amikor arcát közeli felvételeken látjuk, megijedünk tőle, mert nem tudja eltagadni az irigységet és a gyűlöletet, amit a gazdagok és a szépek iránt érez. Hideg, számító gyilkos, akivel Freud semmire sem menne, mivel nincsenek neki vágyai, nem kéjjel, csak szükségből öl. Nem érzünk vele együtt, de áldozatát sem sajnáljuk. Zaillian Scottban megtalálta a modern kor hőstét.

Ripley. 2024, Netflix. 8 részes sorozat. Rendező-forgatókönyvíró: **Steven Zaillian**. Operatőr: **Robert Elswit**. Szereplők: **Andrew Scott, Dakota Fanning, Johnny Flynn**.

111

Csengery Kristóf

IX. 200

Melyik a legnépszerűbb klasszikus zenemű a világon? Otromba kérdés, mégis sokszor felteszik, nemcsak azért, mert a bulvárlapok színvonalát képviseli, és arra tömegek fogékonyak, de azért is, mert bármilyen furcsa, *van rá reálisnak tessző válasz*. Méréseket nyilván nem végzett e tárgyban senki – hiszen

ahhoz „az egész világot” kellene megkérdezni –, de ha a józanul mérlegelő intellektus eltöpreng, melyik lehet a klasszikus (= nyugati) zene termésében a középkortól napjainkig az a mű, amelyet a legnagyobb valószínűséggel a legtöbben ismernek az öt világrész lakói közül, és melyik az, amelyiknek egy rövidke

részletét talán el is tudják dúdolni, sőt esetleg még a szerzőjét is meg tudják nevezni, ráadásul kedvelik is, jobban, mint a többit, akkor szinte biztos, hogy mindenki egységesen Beethoven *IX. szimfóniáját* nevezi meg.

De hát miért? A *Kilencedik* ugyanis hosszú – átlagos előadása több mint egy óráig tart –, bonyolult szerkezetű kompozíció, amely nagy figyelmet követel hallgatójától, és nem könnyű megérteni. A terjedelmes és komplex opusnak azonban van egy alkotóeleme, amely, ha úgy tetszik, levált a darabról és önálló életet él, az alkotás névjegyeként: a fináléban megszólaló Örömóda dallama. Ez végtelenül egyszerű: fel- és legördülő D-dúr skála, egy óvadás is meg tudja jegyezni, és könnyen elénekli. Kodály országának polgárai még szolmizálják is, ha kell: *mi-mi-fa-szó szó-fa-mi-re dó-dó-re-mi mi-re-re...* A dallam második fele is ugyanez, csak éppen nem marad nyitva *re-n*, hanem a végén *dó-n* zár: *re-dó-dó*. Ehhez a szolfézsórát idézőn primitív melódiához persze először el kell jutnia a formának a megelőző három tételben: az egyszerűségért meg kell küzdeni, mégpedig bonyolult módon. (Jegyezzük meg: ez jellegzetesen beethoveni gondolat.) E küzdelem stációit képviseli a nyitótétel kozmikus születészenéje a kezdet „semmit” jelképező üres kvintjével, a második tétel, a scherzo démoni pokoljárása és a harmadik tétel, az *Adagio molto e cantabile* sok más Beethoven-műből visszaköszönő, jellegzetes imája, hogy azután a fináléban az Örömóda-dallam megszületését a szó szoros értelmében hangról hangra kövessük végig, de előtte a zeneszerző

még fel is idézze és egyszersmind el is utasítsa a korábbi tételek felködlő emlékeit a tétel egy formailag forradalmian újító szakaszában, amelyet aztán a 19. században néhányan leutánoztak. Tehát valószínűleg akkor fogalmazunk pontosan, ha nem azt állítjuk, hogy a *IX. szimfónia* a legnépszerűbb zenemű a világon, hanem némiképp óvatosabban azt, hogy az Örömóda tette a művet a legnépszerűbbé.

Természetesen ide is kívánczok egy újabb miatt. Miért és hogyan tudott ennyire népszerűvé válni a beethoveni *An die Freude*, ha egyszer maga az alapdallam ilyen szimpla? Erre többféle válasz is lehetséges – zeneiek és nem zeneiek. Először két zenei felelet: 1) A legnagyobb és legnépszerűbb klasszikus zeneművek alapdallamai Bachtól (*Die Kunst der Fuge*) Mozartig (*Jupiter-szimfónia*), Beethovenig (*V. szimfónia*) Schubertig (*B-dúr zongoraszonáta*) mindig rendkívül egyszerűek. 2) Az Örömóda nagyon egyszerű alapdallamából különlegesen bonyolult és nagyszabású variációs szerkezetet épít fel Beethoven. Itt meg kell jegyezni, hogy ez a módszer – egy nagyon egyszerű alapdallamból nagyon bonyolult variációs ciklust (*c-moll zongoraszonáta*, op. 111 – finálé) vagy fűgát (*B-dúr*, „*Hammerklavier*” *szonáta*, op. 106 – finálé) építeni fel – Beethoven kései stílusának igen jellemző módszere. A *IX. szimfónia* fináléjában tehát öntudatlanul is megfogalmazódó zenei alapélményünk az, hogy a szerző az egyszerű téglákból páratlanul grandiózus épületet emel.

A szorosán véve zenei válaszokon túl azonban talán érdekesebb fele-

let a „miért lett olyan népszerű Beethoven Örömódája” kérdésre a *nem* zenei természetű értelmezés, a mű „üzenetének”, felfejtése. Friedrich Schiller négy évvel 1789 előtt keletkezett *An die Freude* című ódájában nem csupán az örömet magasztalja, hanem lényegében feltárja veszi azokat a legalapvetőbb humánus alapértékeket, amelyekre a francia forradalom kitörése előtt, a „hosszú 19. század” hajnalán, az öntudatára ébredő európai polgár vágyik. Szabadság, egyenlőség, testvériség – ebből a háromból kettő, a szabadság és a testvériség explicit módon, néven nevezve is megjelenik az ódában („*Zsarnoklánctól szabadulón / nagylelkűek lehetünk*”; és másutt: „*egy-testvér lesz minden ember / hol te szárnyad nyugtatod*” – Rónay György fordítása). Beethoven tehát harminckilenc évvel a vers születése után és bő két évtizeddel egy újabb forradalmi hullám előtt, a *IX. szimfónia* keletkezésekor, 1824-ben olyan szövegre talál rá, amely a modern emberiség számára tartós és egyezményes értéknek bizonyult.

Jól illusztrálhatja ezt három történelmi összefüggés. Az első: Thomas Mann regényében, a *Doktor Faustus*ban Adrian Leverkühn azért „veszi vissza” tragikus gesztussal a *IX. szimfóniát*, mert az az esemény, amelynek a regény a metaforája, a Nagy Bűnbeesés, a II. világháború, benne a holokausztal, kérdésessé tette, hogy ezeket az értékeket – amelyeket ebben az összefüggésben egyértelműen a Beethoven-mű jelképez – egyezményesnek tekinthetjük-e még valaha is. A második: aligha véletlen, hogy a berlini fal lebontásának kezdetekor, 1989 karácsonján

Leonard Bernstein – aki maga is látható olyan fényképen, amely őt kalapáccsal és vésővel kezében (és az elmaradhatatlan cigarettával szája sarkában), berlini falbontóként örökíti meg – a kelet-berlini Schauspielhausban elvezényelte a *IX. szimfóniát*, ám ez alkalommal, egyetlenegyszer a mű történetében, a finálé nem Örömóda-ként, hanem *Szabadságóda*-ként szólalt meg: az énekesek a *Freude* szót a *Freiheit* szóra cserélték. (Arról is esett már szó nyilvánosan, hogy vajon Schiller a *Freude* szócska használatakor voltaképpen nem a vele egyező betűkezdetű és szótagszámú, ám minden abszolutisztikus rendszerben veszélyes *Freiheit* szóra gondolt-e, nem azt akarta-e ezzel helyettesíteni, az olvasóra bízva, hogy értse meg a költemény le nem írt, valódi üzenetét.) A harmadik: mint közismert, 1972-ben az Európa Tanács, 1985-ben az Európai Unió választotta hivatalos himnuszául Schiller és Beethoven Örömódáját, ezzel is nyomatékosítva azt a nézetet, amely szerint a mű „*a zene egyetemes nyelvén szól a szabadság, a béke és a szolidaritás európai eszményeiről*”.

A *IX. szimfónia* ősbemutatója két-száz éve, 1824. május 7-én zajlott le a bécsi Kärntnertheaterben. Az évfordulóról az egész világ megemlékezett: újsághírek, televízió- és rádióműsorok említették a bicentenáriumot, és bizonyára sok hangversenyteremben meg is szólalt a kompozíció a jubileum estéjén. A Zeneakadémia Nagytermében kétségkívül: *IX. 200* címmel a *Zeneakadémia Szimfonikus Zenekara* és a *Nemzeti Énekkar* (karigazgató: *Somos Csaba*) adta elő a

művet *Miksch Adrienn* (szoprán), *Meláth Andrea* (mezzoszoprán), *Lucian Corchis* (tenor) és *Kovács István* (basszus) szólóénekeivel, *Takács-Nagy Gábor* vezényletével. Jelképes és önmagán túlmutató gesztusnak tekinthető, hogy az évfordulón a Zeneakadémia intézménye koncertrendezőként saját növendékzenekarára bízta a mű megszólaltatását: minden alkotó és minden mű fogadtatástörténetében a legvonzóbb alaphelyzet az „ifjú szivekben élek” szituációja, amikor egy új generáció mutatja meg kapcsolatát egy régi értékkel. Az is jelképesnek tekinthető, hogy a növendékegyüttes vonós szólamainak élére szólamvezetőként egy-egy nagy budapesti zenekar szólamvezetőit hívták meg: koncertmesterként *Bodor János* (Nemzeti Filharmonikus Zenekar), a második hegedűszólam vezetőjeként *Berentés Zsuzsanna* (Concerto Budapest), a brácsaszólam vezetőjeként *Szomor-Mekis Janka* (Concerto Budapest) a csellósólam vezetőjeként *Takács Ákos* (Concerto Budapest) és a bőgőszólam élén *Fejérvári Zsolt* (Budapesti Fesztiválzenekar) erősítette a produkciót.

Ha már két jelképes körülményről esett szó, kerüljön melléjük egy harmadik: a karmester, *Takács-Nagy Gábor* maga is élő jelkép – a kotta tisztelete, az engedmény nem ismerő maximalizmus, a zenével való teljes azonosulás jelképe. Aki rendszeresen nézi és hallgatja munkáját, tudja, milyen odaadással viszonyul a partitúrához, mi-

lyen aprólékosan készíti elő a produkciókat, milyen gonddal ügyel minden részletre. Vezényléséből ezúttal is teremtő energia sugárzott, lelkesedése átterjedt a Zeneakadémia Szimfonikus Zenekarának muzsikusaire, akik magukba szívták *Takács-Nagy* energiáit. Remek tempóvételek, életteli kontrasztok jellemezték a karmester olvasatát, drámaivá tették a zenét a központosó hangsúlyok. Koszmosz dimenziók között helyezte el az előadás a nyitótételt, ádáz lendület hajtotta a scherzót, éneklő vonósjáték hozott létre bensőséges légkört az *Adagióban*. A finálé folyamatában leginkább az építkezés ragadhata meg a hallgatót: a változatos dinamika, amellyel a karmester és a teljes előadógárda követte a zene dramaturgiai hullámhegyeit és -völgyeit. Kiváló partner volt a Nemzeti Énekkar, és kitűnő egyéni teljesítményekkel koronázta meg az évfordulóhoz méltó előadást a négy szólista – kiváltképp *Kovács István*, akitől az Örömóda bevezető recitativóját hallottuk.

IX. 200. Beethoven IX. szimfóniájának előadása az ősbemutató bicentenáriumán. A Zeneakadémia Szimfonikus Zenekara, Nemzeti Énekkar (karigazgató: **Somos Csaba**), **Miksch Adrienn** (szoprán), **Meláth Andrea** (alt), **Lucian Corchis** (tenor) és **Kovács István** (basszus). Vezényelt: **Takács-Nagy Gábor**.

Ez lett volna a múltunk

Szentendrén, a Művészetmalomban az Európai Iskola hívószava köré rendeztek kiállítást. A hívószó használata nem véletlen: az Iskola megnevezés inkább szellemi tartást jelöl, semmint iskolát; ha hasonlítanunk kellene valamihez, jobban lehetne felhőhöz, mint körhöz. A mostani tárlat koncepciója viszont még a felhőszerűség felvállalásával is sokkal körvonalazottabb, mint az utolsó olyan kiállítása, amely a témát átfogóan feldolgozta; *Az ismeretlen Európai Iskola* a Budapest Kiállítóteremben volt látható éppen negyven évvel ezelőtt, és Forgács Éva akkor elsősorban Vajda és Ámos szerepének tisztázatlanságát, valamint a harmincas évekbeli előzmények magyarázhatatlan túlhangsúlyozottságát (és összemosását a háború utáni művekkel) kritizálhatta. Az azt megelőző, 1973-as székesfehérvári bemutatóról szóló Vadas József–Passuth Krisztina–Rózsa Gyula-vitában, az *Élet és Irodalom* hasábjain pedig még többek között olyan témák álltak a fókuszban, mint az absztrakció múltjának – és lukácsi felfogásának – óvatos átértékelése. Mindez valójában egy mai, 50 év alatti olvasó számára csak kínkeservesen lehet érthető.

Az a gondolat, amely tulajdonképpen több mint ötven éve közös az Európai Iskola vonatkozásában bármely kiállítás esetében, egy szomorúsággal vegyes vágyképhez kötődő elképzelés: mi alakult volna másképp, ha ez lehetett volna a

múltunk? Merre haladt volna Magyarországon a képzőművészet, ha nem szakadnak, nem törnek meg a leeurópaibb életművek? Illetve ugyanennek a kérdésnek egy másik aspektusa: mennyiben sikerülhetett később újra megtalálni az elvesztett szálat, a kapcsolódási pontokat ezzel az elsüllyedt múlttal, lehetett-e az Európai Iskola a valóságban is „az új magyar képzőművészet kiindulópontja” (Forgács Éva, 1984).

A mostani szentendrei kiállítás, amely szinte természetesen a legteljesebb a három közül, persze már sokkal józanabb és távolságtartóbb, kevesebb teret hagy az álmodozásnak, és valójában nem foglalkozik az utóélet, illetve a lehetséges vagy valós kontinuitás kérdésével sem. Lezárt művészettörténeti egységként kezeli az Európai Iskolát, s a nyugat-európai művészeti irányzatokhoz való viszonyulás negyvenes évek végi ellehetetlenítése utáni titkos vagy később nyílt kisugárzásával nem törődik. Ez egyrészt teljesen indokolt, a kapcsolódási pontok felvázolása csak egy másik, másfajta projektben kaphatna helyet. Másrészt azonban mégis rávilágít arra, hogy a szépen lekerékített, művészettörténeti szempontból korrekt kiállítás mennyire nehezen talál kapcsolatot a jelen kérdéseivel.

Lehet persze az is, hogy az áthallásokat magától értetődőnek tartjuk. Látjuk, hogy a politikai nyomás, és ezzel szemben az autonóm terek megteremtésének igénye ma

is releváns kérdés. Pontosan tudjuk, hogy az európai bekötöttségünk ismét megkérdőjeleződik, és hogy a kultúrában nem lehetne fontosabb feladat, mint az európeárság fogalmának újraélesztése. Azt is érezzük, hogy az absztrakt művek mai, hatalmas tömegű vásárlása mögött az absztrakció megértésének hiánya húzódik. Tulajdonképpen azt is sejtjük, de magunknak sem valljuk be, hogy olyan korba jutottunk már megint, ahol a tárlat alcímét – *Veszélyes csillagzat alatt* – is finom utalásként lehet olvasni.

De legyen inkább szó magáról a kiállításról, amely úgy kezdődik, mint ha az egykori ismeretlen Európai Iskola mára már a közismert Európai Iskolává változott volna, holott ez csak a látszat. Hiszen amikor rögtön az első teremben az 1945-ös évtől kialakuló nemzetközi kapcsolatokról van szó, akkor az átlag néző csak kapkodja a fejét, honnan érkezhetett Marcel Jean, mi az a Skupina Ra, mit keresett Corneille Szentendrén, és egyáltalán miről is van szó. Azután persze minden rendeződik, az egyes témakörök – többek között a szürrealizmus vagy az elvont művészek első magyar csoportkiállítása – szépen és arányosan elhelyezve, külön egységekben, kabinetekre tagolva jelennek meg.

Két-két nagyobb gondolkör tűnik hangsúlyosabbnak, az egyik vonulatban a természet és az ember, a másikban a traumák, illetve Európa mint megoldás és gyógyír. A természetképben fontos helyet kap a bioromantika, amelyet Passuth Krisztina 1973-ban még kategorikusan kizárt az Európai Iskola eszmevilágából, de az *Új Világkép* kiállítás anyagának jól válogatott és beágya-

zott bemutatásával a jelenlét jogsultsága megkérdőjelezhetetlen. Az Európai Iskola emberképe – amely minden ponton összefonódik a természettel, a traumákkal és Európával – a legerőteljesebben a *Hibrid lények* alcím alatt rajzolódik ki, középpontjában a Minótauroszt alakjával. Az új, európai emberkép pedig a háború alapélményének, a holokauszttal borzalmának háttere előtt ölt formát. A most összegyűjtött művek jól tükrözik, mennyire kevésbé hatotta át az akkoriban valóban új ábrázolásokat a pátosz, s mennyire erős maradt minden esetben a jövővel összefüggő kétely.

A kiállítás tagolása azonban korántsem didaktikus, a szövegekben felvázolt kontextusok nem kizárólagosak – a tárlat jól jeleníti meg az 1945 és 1948 közötti időszak fontos jellegzetességét (amelyet ma talán a legnehezebb előhívni), a gondolatok és elképzelések burjánzását, a szörnyű és a maihoz képest összehasonlíthatatlanul információszegényebb körülmények ellenére a szellemi közeg elevenségét. Ma is nagyon nehéz eltekinteni attól, hogy az Európai Iskola hívószava körül gyülekező művészek tevékenységét mindig is a politikai események összefüggésében, illetve a betiltástól visszafelé gondoltuk el. Hiszen mindez utólag, az ellehetetlenítés utáni időszakokból visszatekintve látszott sokkal egységesebbnek; az Európai Iskola körvonala pedig inkább az erkölcsi kérdésekre adott válaszok mentén rajzolódott ki.

Érdekes hozadéka a kiállításnak, hogy plasztikusabban jelennek meg a művészeti elképzelések közti háttérvonalak is. Kiderül, hogy Egry, Márffy, Schubert Ernő, Czöbel mun-

káival és szemléletével jól összekapcsolható mindaz, amit általában az Európai Iskola „magjának” tekint a művészettörténet, s hogy ez a szélesebben értelmezett közeg is milyen élesen elüt attól, amit akkoriban a Képzőművészeti Főiskola, illetve Bernáth Aurél képviselt. Fontos aspektusa a kiállításnak, amit persze a helyszín is indokol, hogy a szentendrei vonatkozások csaknem valamennyi szekcióban búvópatakként visszaköszönnék.

Nagyon gazdag a kiállítás, és minden külön kiemelés itt csak szubjektív lehet. Talán mégis felnagyítanék négy olyan részletet, amelyek jelen- vagy jövőbeli továbbgondolásra érdemesek lennének. Az első az *Európai Iskola fiataljai* című részhez tartozik: Megyeri Barna 1948-ban készült *Függő konstrukciójának* fotója is érzékelteti, mennyire közel lehetett az Európai Iskola (ezen belül Kállai Ernő, Mezei Árpád, Pán Imre gondolatai) révén a világ ahhoz a fiatalabb generációhoz is, amely egy-két évvel később a Főiskolán már a posztimpresszionizmushoz is csak óvatosan juthatott hozzá. A második a Galéria a 4 Világtájhoz 1947-es, *A mohácsi busók* című kiállításának megidézése, ami ma, az archaikus, misztikus, ősi és népi hagyományokhoz való visszakanyarodás (és a fogalmak hatalmas keveredése) idején a kortárs képzőművészek számára is tanulságos lehet. A harmadik nagyítás Martyn Ferenc térkonstrukcióira, illetve *Négy földrész* című – már a tárlat terében is erőteljesen kiemelt – szobrára irányul. A kiállítás érdeme általánosságban is, hogy a szobrok (amelyek a hasonló tárlatokon szinte már megszokott módon szorulnak háttérbe) most méltó, pontosabban

jól megjegyezhető helyeken jelennek meg. A negyedik kiemelés pedig az egykor az Andrassy úton működött Művészbolt terének és kínálatának plasztikus érzékeltetésére vonatkozik. Különös látni, hogy egy kifejezés, amely eddig nem tűnt többnek, mint művészettörténeti címszónak, egy gondos válogatással jól elhelyezhetővé válik térben és időben.

A korfestés nem sikerült ilyen jól a műveken túl. A bejáratnál elhelyezett hirdetőoszlopok – amelyeken 1945 és 1949 közötti plakátok jelennek meg – önmagukban ugyanúgy semmitmondóak, mint az a néhány felnagyított fotó, amelyek a lépcsőfordulókba kerültek, hatalmas tapétákként. A külső kontextusteremtés hiánya pedig óhatatlanul visszavisz ahhoz a gondolathoz, amely a tárlatlátogatás során sem ment ki a fejemből: hogy ezt a kiállítást a Magyar Nemzeti Galériában kellett volna megrendezni, hiszen pont illeszkedhetett volna abba a sorba, amely most már lassan egy évtizede megszakadt. Ennek a kiállításnak a méltó helye tényleg a (volt) Budavári Palota lett volna, kulturális életünk (egykori) központja. A Nemzeti Galériában most Anna Margit-kiállítás látható, amelynek kurátora ismét Kolozsváry Marianna. Különös kontraszt, hogy míg Szentendrén hosszú a kurátorok listája, addig a Várban évek óta kizárólag egyetlen kurátor kap felhatalmazást az Európai Iskola szellemiségét képviselő alkotók kiállításainak megrendezésére.

Nemcsak a külső – elsősorban kulturális, politikai – kontextus megteremtésére nyílhatna a mostani szentendrei kiállításból kiindulva nagyobb tér. Hiszen sok kérdés továbbra is nyitva áll a további értel-

mezések előtt: hogyan volt egykor mindez lehetséges, és hogy lett mégis lehetetlen? Van-e még köze a mai absztrakciónak az akkori nonfiguratív elképzelésekhez? Mennyiben aktuálisak Kállai Ernő háború előtti gondolatai? Vagy: elképzelhető-e, hogy olyan kor felé tartunk, amelyben elkerülhetetlen lesz az Európai Iskola egykori kérdéseinek újragondolása?

Az Európai Iskolával kapcsolatban azonban már ma is szinte bárhová nyúlunk újabb és újabb aktualitásokba botolhatunk. Itt van például egy mondat Határ Győző szuggesztív erejű visszaemlékezéséből, 1981-ből, az *Új Látóhatárból*: „Aki nem osztotta a »művészetvallás« bergsoni utópiáját, az is üdítőnek találta,

hogy az Európai Iskolában nem tévesztik össze az európaiságot a bécsiességgel.” És egy másik az Iskola „alapkormányából”: „Senkit sem kényszeríthetünk arra, hogy olyan jól fessen, mint Picasso, úgy írjon, mint Joyce, úgy pszichologizáljon, mint Freud, úgy gondolkozzék, mint Einstein – azt azonban mindenesetre elérhetjük, hogy legalább a kiindulópont legyen közös Európával...” Azt hiszem, az Európai Iskola már most is aktuálisabb, mint valaha volt.

Európai Iskola – Veszélyes csillagzat alatt. Kiállítás a szentendrei Művészetmalomban. 2024. április 7. – július 28. Vezető kurátorok: **Bodonyi Emőke, Pataki Gábor.**

118

Stuber Andrea

A béke lángpallosa

Amikor 2017-ben Pintér Béla az *Ascher Tamás Háromszéken* című darabját írta és rendezte a Katona József Színházban, szerepelt abban egy erdélyi rendező (Pintér Béla megformálásában), aki megsértve érezte magát a székelyföldi workshopra hívott anyaországi művészek által. Az események egy pontján monológ formájában drámai fogadalmat tett: „Mert nemsoká minden színházban, színpadon, öltözőben / Bizony ott nálatok, az anyaországban, a színészbüfében, nézőtérén, próbateremben, / A nyomtatott s az elektronikus sajtóban, de még a kávézóknak is a színházakkal szemben, / Az én ne-

vem fogjátok suttozni, mert rettegni fogtok tőlem, / Rothadó világotoknak inkvizítoraként nézek majd legközelebb szembe veletek, / S én vezérlek ellenetek egy majd minden színházhoz vezető csinovnyik sereget. / S akkor lesz majd sírás, s szenvedés s fogcsikorgatás!”

Amikor Dömötör András ugyanott, a Katonában 2024 májusában színre vitte a Laboda Kornéllal és Benedek Alberttel közösen írt *Mefisztólandot*, akkor eszünkbe is juthatott, hogy az a fikatív rendező most itt áll előttünk a színpadon (Máté Gábor gömbölyded megformálásában), és épp véghez viszi, amit elhatározott. Misze-

rint ami nem az övé, az ne is legyen.

De nem muszáj erre a személyre szabott konkrétumra gondolni a *Mefisztóland* láttán. Már csak azért sem, mert a darab nem most és nem nekünk született, hanem a berlini Makszim Gorkij Színház számára, 2016-ban. Dömötör András akkoriban már inkább német nyelvterületen dolgozott rendezőként, és a neki célzott felkéréshez témát is kapott: a populista diktatúrák viszonya a kultúrához. Hasznosítható mintának mindjárt eszébe is juttatták Klaus Mann regényét, a *Mefisztót*. A szerzőhármast tehát megírta a művet, Dömötör András színre vitte, és az előadás hét éve szerepel a berlini színház stúdiójának műsorán. Amikor 2020-ban egy januári estén láttam, a német közönség igen jól mulatott. Én is, ámbár kicsit fancsali képpel. Mondtam is magamban a többi nézőnek, hogy ti könnyen nevettek, de nekem minden okom megvan sírni ezen.

Ámbár *Mefisztóland* nem pont Magyarország. Mindazonáltal olyan hely, ahol a hatalom egyáltalán nem szakmai, hanem csakis politikai döntést hoz, amikor színházigazgatót nevez ki. A *Mefisztó* bemutatására készülő, „lila ködös” művészszínházba a társulat és a közönség tiltakozása ellenére olyan vezetőt helyeznek, aki majd a megfelelő ideológiai-politikai irányba állítja az intézményt. Érkezik az új team (Nagy Fruzsina jelmeztervező jóvoltából talpig patyolatrózsaszínben), „a béke lángpallosát hozva”. A Máté Gábor játszott igazgató meghirdeti a programot: a nemzeti jelleg kidomborítása, a népszellemi színvonalának emelése, példát mutatni kultúránkkal a hanyatló Nyugatnak. Annak a szennynek

vége, ami eddig volt, amit kortársinak neveznek a kritikusok – mondja Máté Gábor direktora, miközben a szeme zaklatottan és zaklatón pásztázza jobbra-balra a nézőteret, benünket.

A színház tagjai közül aztán ki-ki a maga módján reagál az új helyzetre. Van, aki alig várta a fordulatot. Más fellép a térfoglalók ellen, a harmadik lelép, a negyedik csendesen betagozódik. Mindez a Katona József Színház előadásában gyorsan villódzva, fragmentáltan, orkányszerűen zúdul a közönség nyakába. A darab szerkezete eredetileg sem volt kifejezetten kristályosan tiszta és áttekinthető, és ez a vonása megmaradt. Érzésem szerint az elképzelhetőnél kevesebbet módosítottak a szövegen a magyar bemutatóhoz, az is legfeljebb némi egyszerűsítést szolgálhatott; nem szükséges, hogy a mondandó még direktebb legyen annál, mint amennyire úgysem tud nem direkt lenni.

Maga a cselekmény, pláne az elbeszélésmódja minden oldalnak szántan szarkasztikusan parodisztikusan karikatúrisztikus. Hiszen a Tasnádi Bence játszott öntudatgőztől fuldokló, fortyogó rendező – aki mozdulni sem tudva a kórházban azt ordítja az ápolónőnek, hogy „színházrendező vagyok, baszki, menj ki, balra!” – legalább olyan kínos alak, mint a Fullajtár Andrea által alakított, helyből sunyi új főnök, aki leszerelteti a művészbejáró melletti bicikliparkolót, mert színész ne biciklizzen, elvégre nem sportoló, hanem művész.

A *Mefisztóland* erőteljes, hangos, színes, zenés, nem egészen kátyvaszmentes, viharos művészi hatást keltő, sírva-röhögős előadás.

Egyben dühös, nyílt, társadalomkritikus kirohanás, politikai protestálás. Ugyanakkor váratlan finomsággal vesz fel és köt össze különböző szájakat múltból, jelenből, jövőből, életből, irodalomból. Természetes stílárís előzményének tekinthetjük a Dömötör András rendezte *Káli holta*-kat, amely produkcióra a jelmezszerű szemüvegek is emlékeztetnek. Mefisztó-vonalon Hendrik Höfgen alakja épp úgy felsejlik a *Mefisztóland*-ban, mint Goethe *Faust*-ja. A reminiszenciák megtalálják helyüket magában a színház történetében is, legfeljebb nem Pásztor igazgatóba látjuk bele Máté Gábor *Faust*-jának alakját (Schilling Árpád kilenc évvel ezelőtti rendezéséből), hanem talán Takátsy Péter hűvösen feszes, elegáns, magát még megrendülése közepette sem elengedő színészét. (Már a *Káli holt*-akban is a Takátsy Péter játszott figura tűnt a legjelentékenyebb színházművésznek.)

Öncsaló Höfgenünk e helyütt Mészáros Béla Mefisztója lesz, akinek némi megjátszás és magamegtagadás árán ölébe hull a főszerep, a karrier, továbbá a Kanyó Kata játszott ifjú színésznő. A bemutató talán legemlékezetesebb része az a briliánsan kitalált és megvalósított, szemérmesen szép szkájpjelenet, amikor Takátsy Péter és Mészáros Béla – heves szakítással végződött titkos viszonyuk után – óvatosan megpróbálnak beszédbe elegyedni egymással. Egyébiránt az egész, lendületes színészi odaadás, amit az előadás nézője érzékelni vél, illeszkedik a Katona jelenlegi, fiatalodó korszakához. Ebben az új színésznezmedékek valahogy máshogyan: hétköznapiban, természetesebben és személyesebben vesznek részt. Mintegy a maguk

privát nevében is. Igaz, ennek akár rögtön ellene is vehetem azt, hogy a Katonába vendégként visszatérő Nagy Ervin milyen jól szabott vehemenciával és elragadó humorral játszik el egy horogkereszttel vastagon tetovált, rasszista macsót, akiből történetesen több emberség látszik előbugyogni, mint a darabbéli színházi társulattól összesen. Amikor orvosi vizsgálat gyanánt a hátát verik, minden egyes ütésre fokozatosan feljebb emelkedik a karja, egészen a náci üdvözlésig. Azután ellenállhatatlanul keblére öleli a színházrendezőt, aki olyan előadásokat csinál, hogy akik nézik, mást gondoljanak utána. Az Ördög a Szacsvey László alakította civil kisemberben rejlik, legalábbis látomásosan. És ott van még a művészetben túli területről a magát ketrecbe záró, éhségstrájjkkal tiltakozó nő, Kiss Eszter megformálásában, aki a legmegnyugtatóbb személyiségnek látszik. Paradox módon ő képviseli a normalitást. Ha itt színházi paradigmaváltás zajlik előttünk, az talán nemcsak a darabra, hanem a színházra is vonatkozik.

A *Mefisztóland* Devich Botond tervezte látványvilága úgy egyszínű, hogy kétszínű: a piros és a fehér az alap – mint az SZFE-foglalás kordonszalagszíne –, és a bársonyhatású piros öltönyöktől még visszaemlékezve is tobzódik a színház a színházban a színházban érzet. A középső díszletelem, amely egy ringlispíl tetejére hajaz – felül felirat, Goethe utolsó szavai: Mehr licht –, szorgos forgások közepette hozza elénk a váltakozó helyszíneket, színpadot, nézőteret, igazgatói irodát, kórházi szobát, forgatási helyszínt. A forgószínpad centrális helyet biztosít hol egy gyanús folttal

éktelenkedő kanapénak, hol egy különleges igényű filmszínésznek, aki Hitler szerepét játszva megtagadja az öngyilkosságot a forgatáson. (Igen, akadnak mondatok, amelyeknek a valósággal való egyezése nem feltétlenül a véletlen műve.) Van ugyanis filmezéses szál is, egy megnyugtatóan dotált holokausztmozi, amelyben Mészáros Béla feltörekvő színésze bármit és mindent szívesen eljátszana, a lágerparancsnoktól kezdve a zsidó rabon át az oroszlánig, ha kell.

Az előadás vége zenés finálé az Új színház első bemutatójából, a *Nyomorultakból*. (Ennek kapcsán most az egyszer óhatatlanul fel- és elismerem a musicalműfaj egy előnyös tulajdonságát: nem trágár a szövege.) Ott áll az egy tucat szereplő a rivaldánál, és az arcunkba éneklivelkesítőn, felkérdezve:

Állsz-e mellénk,
hogya kell?
Kiállsz-e értünk, harcunkért?
Jöjj, hisz a barikádon túl,
van még jövő, van még remény!

Tán csak szívünk dobban úgy,
ahogy a dob dübörgi szét,
azt, hogy egy új világ jön majd,
s hogy a holnap szép...!
A holnap – szép!

Mefisztóland. A Katona József Színház előadása. Írta: **Dömötör András, Benedek András, Laboda Kornél**. Főbb szereplők: **Tasnádi Bence, Takátsy Péter, Mészáros Béla, Máté Gábor, Fullajtár Andrea, Bán János, Lengyel Benjámín, Tóth Zsófia**. Díszlet: **Devich Botond**. Jelmez: **Nagy Fruzsina**. Dramaturg: **Török Tamara**. Zene: **Matkó Tamás**. Rendező: **Dömötör András**.

121

Vadas József

Magánvillák közfunkcióban

Amikor a Városliget még a város szélléneke számított, nyaralók egész sora települt körötte. A zöld mellett a jó levegő és a csönd vonzotta ide a pihenni vágyókat. A millennium előtt kertés villanegyed létesült a Köröndtől kifelé az Andrássy út és a Fásor között, utóbb a Dürer-kert mögött. Egy részük a világháborúban elpusztult, sokat lebontottak, hogy bérházat emeljenek a környezete miatt egyre értékesebb telkeken. Még így is jó néhány egykori nyaraló hirdeti a ma már villának mondott épületek

tulajdonosainak hajdani igényességét. Timpanonos homlokzatával legfeltűnőbb közülük az időközben testes szomszédjai közé szorult kis klasszicista épület, amelyet egy divatáru-kereskedőnek emeltek 1881-ben a mai Dózsa György úton a Néprajzi Múzeummal szemben. Társaira inkább már a kortársi eklektika és a bontakozó szecesszió jellemző. A modernizmusnak a két háború között ezen a vidéken minden értelemben kevés tere maradt; legszebb marandó emlékének újraélesztéséről

egyébként annak idején megemlékezünk rovatunkban (Villa Róza, *Mozgó Világ*, 2022/6.)

Az uralkodó elit nem csupán a múlt századfordulón igyekezett erre a környékre, a mai ugyanezt teszi. Szalai Anna már évekkel ezelőtt felfigyelt a jelenségre; miként a *Népszavában* publikált írásában olvasható: „Minden villára ráharapnak – a NER nem csupán a Városligetet kebelezi be, a környékét is [...] egymás után kerülnek kormányközeli cégek és alapítványok kezére a gyönyörű park közeli villák.” Az újságíró térképet mellékelte cikkéhez; megjelölve rajta a legfontosabb és legértékesebb ingatlanokat, hogy látható legyen a hatalom terjeszkedése állami és egyéb intézményei révén. Így jutott értékes villához a Hermina úton a Városliget Zrt., a Beruházási Ügynökség, a Corvin-lánc Testület; a Polgári Magyarországi Alapítvány a Stefánia úton. A Városliget másik oldalán a Spitz, a Káry-, a Schuler vagy épp a Kertész-intézetnek otthont adó Eisele-villa tanúskodik hasonló térhódításról. A volt Groedel-villa (a Szépművészeti Múzeummal átellenben) közismerten a Fidesz székhelye a rendszerváltás óta. Akármilyen érdekes is a történetük, most inkább a szabályt erősítő kivételekről mint *független intézményekről* szólnánk. Két olyan villáról, amelyek helyreállítása a közelmúltban fejeződött be, és amelyek építészeti jelentőségük révén önmagukban is megérdemlik a figyelmet.

Az egyik a Kőrössy-villa a Városligeti fasorban. Névadója és egyben építész a Műegyetemen kezdte tanulmányait, amelyeket Párizsban folytatott, majd végül Münchenben szerzett diplomát. Az akkor kibon-

takozó art nouveau híveként lett a magyaros szecesszió tehetséges és nem is sikertelen képviselője. Noha a tervezéstől 1914 után visszavonult, érdemtelenül feledkezett meg róla a szakmai közvélemény. Elég csak jó állapotban fennmaradt két látványos fővárosi épületére gondolnunk, amilyen a Munkácsy utcai Kölcsey Gimnázium (1909) és a Könyves Kálmán körüli úgynevezett Tündérpalota (1911), amely szintén középiskolának készült, és ma a Pedagógiai Könyvtár, illetve a Természettudományi Múzeum növénytárának közös otthona. A szóban forgó villa Kőrössy Albert egyik első érett munkája: 1899-ben tervezte (Sebestyén Artúrral közösen). Családi otthonnak szánta; feleségével költözött ide 1902-ben. A telek végére utóbb tervezőirodát, az udvaron pedig kocsiszínt létesített. Vendégeit reprezentatív előcsarnok fogadta; stukkódíszes terének Róth Miksa impozáns méretű színes üvegablaka és egy márványbetétes emeleti lépcsőfeljáró a két eredetiben fennmaradt ékesége; ez utóbbi oldalán Hochmann József díszműkovács korlátjának indái kacskaringóznak. Az ajtókon ugyancsak korabeliek a színes üvegbetétek. A földszinten helyezkedtek el a közösségi szinterek: a szalon, az étkező, illetve az akkor még nyitott veranda. A konyha az alagsorban, a személyzet szállása a pinceszinten volt. Az emeleten kaptak helyet a hálók és a fürdőszobák.

Többet a régi enteriőrökről sajnos nem tudunk, mivel fotók nem készültek róla, noha 1894-től történetesen a szomszédban rendezkedett be a fényképész Klösz György nyomdával kiegészülő családi otthona. Szocialista korszakáról pedig annyi

kívánkozik számunkra a történet folytatásaképp összefoglalóan, hogy a negyvenes évek derekán mind a két villát államosították, az összevont ingatlanban pedig később stílszerűen az Ofszet Nyomda rendezkedett be. 1996-ban ezt az akkor már elhagyott épületegyüttest vásárolta meg a Resonator Kft. A történet főszereplője innentől az ingatlanfejlesztéssel foglalkozó cég alapító tulajdonosaként a ma már milliárdos Szabó András. Egykor tipikus szocialista káder; annak a nemzedéknek a reprezentánsa, amelyiket a rendszer nevelt, de amelyik világosan látta, hogy működésében változásra van szükség, és ezért mindent megtett érte. A Csepel Vas- és Fémművek tervezője, aki a Bánki Donát műszaki Főiskolán szerez üzemmérnöki oklevelet. Ekként lesz főosztályvezető a Vegyészernél, majd Halléban diplomás hegesztőmérnök. A nyelvekkel sem áll hadilábon, s mire jön a rendszerváltás, a karcsai termelőszövetkezet melléüzemágának kereskedelmi igazgatójaként a jövőre nézve alapvetően fontos vállalkozói tapasztalatra tesz szert. Sportember (a magyar és a nemzetközi tornászszövetség vezetője) és szenvedélyes műgyűjtő. Hogy mikor és hogyan kezd nagybányai festőket, Egry Józsefet és Zsolnay-kerámiákat gyűjteni, az maradjon titok, számunkra az a lényeges, hogy jó érzékkel figyelt fel a villa akkoriban még inkább csak szakemberek számára nyilvánvaló különleges esztétikai minőségére és az abban rejlő befektetési lehetőségre. Budapest ostromakor ugyanis az épület súlyosan megsérült, és ezt követően a lehető legszokványosabb módon renoválták, fittyet hányva szecessziós elemeire.

Szerencsére egy századeleji osztrák kiadványban sikerült fényképet találni legalább a homlokzatáról. Ennek alapján kezdődött meg 1998-ban a műszaki korszerűsítéssel összekötött műemléki helyreállítás, Csabai Flóra építész tervei alapján, Reichard Ágnes belsőépítész közreműködésével. S lett az épületből ezt követően két évtizedre a Resonator Kft. központja. Noha a ház eredeti értékeihez visszatérő felújítást számos díjjal ismerték el, Szabó András nem érte be ennyivel. A tízes évek közepén folytatták a munkálatokat, a nyílászárók és a díszüvegek újragyártásával, a gyümölcsökből, virágokból, maszkokból font gipsz- és kődíszítmények felújításával a homlokzaton. Változott a belső is; Avraham Yaacobi elképzelése nyomán kaptak decens felhőmintát a foyer falai; nekem ez a megoldás kissé bizarrnak hat, noha megértem az ódzkodást az üres felületektől. A mennyezeti stukkók alá modern lámpák kerültek, fodros alakjukkal igazodnak a villa organikus stílusához. Több mint szerencsés helyet találtak ugyanitt Szász Gyula középkori ötvösmestert ábrázoló pirogránit plasztikájának. (Festett változata az Országház főrendiházi folyosóján található.) Világos jelzés arról, hogy a megüresedett épület hovatovább múzeum, miután a vállalkozó irodái kiköltöztek belőle. A tárlókban a mintegy ezerdarabos Zsolnay-gyűjtemény ad áttekintést a gyár valamennyi korszakáról. A falakon a múlt századfordulós kép-kollekció válogatott darabjai fogadják az érdeklődőket, a kertben pedig Medgyessy Ferenc *Táncosnője* körül kortárs szobrok egész serege.

A Városliget másik oldalán, átellenben szinte, egy neobarokk kiskas-

tély és egy eklektikus minibérház között áll a Hermina úton a magyar szecessziós építészet egyik különlegességéeként a Sipeki-villa, Lechner Ödön remeke. Tervezője művészetének eredetiségét, stílusának a maga korában mintegy renitens kivételességét szimbolizálva. Más szempontból is kakukktojás ez az épület: mindkét szomszédjában NER-intézmény rendezkedett be. Egykor szintén családi háznak készült, a névadó sipeki Balás Béla építtette saját maga és felesége számára. A Lipótvárosban született, nemesi származású jogász osztályfőtanácsos volt az Igazságügy-minisztériumban, és miután visszavonult, a két háború között emberbaráti tevékenységet folytatott. Halálát követően, végrendelete értelmében került 1944-ben a villa három ilyen egyesülethez, használja ezek többségi jogutódként ma a Magyar Vakok és Gyengénlátók Szövetsége (MVGYOSZ). Nem utolsósorban ennek a stabil háttérnek köszönhető, hogy az épület mint architektúra lényegében eredeti formájában maradt ránk, noha a második világháborúban az udvari szárnya megsérült, historikus berendezési tárgyai pedig – alighanem a ház megváltozott rendeltetése következtében – nyomtalanul eltűntek. 1973-ban már átesett egy komolyabb felújításon, illetve gyarapodó feladatkörének ellátására megtoldották egy szocmodern blokkal, az állapota azonban időközben olyannyira leromlott, hogy a tízes évek derekára már halaszthatatlanná vált a felújítása – műemléki és műszaki értelemben egyaránt. A lépcsőház antik bronzcsillárját és falfestését akkor restaurálták, az épület rendbetétele azonban csak 2021-ben kezdődött és ez év elején fejeződött

be. A három és fél milliárdos felújítás eredményeképp a külső visszakapta eredeti – szürkés – tónusát, újragyártották a nyílászárókat, a mozgássérültek számára hátul földszinti bejáratot nyitottak, és liftet létesítettek az épületben. Az alagsorban kapott helyet néhány foglalkoztatószoza és a Braille-könyvtár. Az elavult szolgáltatóház helyébe Braille-nyomdát, segédeszközöket árusító boltot, háromszáz fős konferenciatermet magában foglaló újat emeltek, amelynek szigorú hasábfarmája, vele tervezőinek más munkáiban is érvényesülő minimalista stílusa nyomatékosítja a villa szecessziójának tőle egészen más természetét.

Kicsit későbbi alkotás, mint a Kőrössy-villa: 1903 és 1905 készült. Lechner Ödön azon termékeny évtizedét követően, amely az Iparművészeti Múzeum 1891-es pályázatával kezdődött és a Hold utcai Postatakarékpénztár 1901-es átadásával zárult. Ezután már – a pozsonyi úgynevezett Kék templom kivételével – komolyabb állami megbízáshoz az építész nem jutott; az alkotástól szinte visszavonult. Egy Kőrössyvel közösen készült tervvel részt vett ugyan még 1905-ben a Kultuszminisztérium épületére meghirdetett pályázaton, de munkájuk korántsem tekinthető az életmű kiemelkedő produkciójának, és nem is nyertek vele. (Alpár Ignác kapta volna a megbízást, ha nem jön közbe éppen kormányváltás.) Hozzá képest különösen szembeűnő a szellemi parádézás a volumenét tekintve csupán ékszerdoboznak tekinthető villában. Mindenekelőtt kecses tornyával, aszimmetrikus homlokzatával, rajta a szabálytalan kontúrokba süllyesztett vakolatrusztikával és a hasonló

vonavezetésű ajtókkal-ablakokkal. Briliáns art nouveau-s megoldás a bejárat fölött a legyezőszerű előtető, a télikert félkupolás ablaka, a taréjos párkányzat, főntebb madaras szélforgókkal. Ennek az épületnek belül szintén a hall a látványossága, noha Wagner Kornélia pannója, a zöldben virágkoszorút fonó lányok csoportjával inkább csak üde színfolt a falon, mintsem művészileg jelentős alkotás. Mindazonáltal így is valóságos megtestesülése az építész programjának, amelyet egy nevezetes tanulmányának címe ekképp exponált, ugyancsak 1905-ben: „Magyar formanyelv nem volt, hanem lesz.” Szerinte ugyanis „a technika széldületes fejlesztése [...] a cement és vaskonstrukciók előtérbe nyomulása [...] forrongást idéztek elő az építészetben [...] így [...] idő és alkalom kínálkozik, hogy nemzeti egyéniségünket belevigyük az új formanyelv megalkotásába.”

A gondos helyreállítás nyomán ennek a törekvésének egész sor jelét érzékeljük, minthogy a szecessziós formavilágot az akkor legkorszerűbb anyagok közvetítik. Az épület boltozata öntött betonból készült (a hagyományos tégl helyett), a zárt-erkélyes ablak szerkezete acél, az emeletre vezető lépcső oszlopsora és a két kandalló meg eoizinmázás Zsolnay kerámia. E lechneri szecesszióban fogant protomodern felfogáshoz magától értetődően kapcsolódnak félköríves mintáikkal a mai kiegészítések: kívül az előtetőként is felfogható, egyszersmind a szolgáltatóházhoz optikailag is elvezető fedett rámpa betonívei, belül az új épületasztalos – zömmel falburkoló – elemek. A MVGYOSZ főnöksége a viláiban maradt ugyan (az emeleten az

egykori könyvtárban berendezkedve), de az adminisztrációs funkciótól és vele az irodabútoroktól teljesen megszabadított fogadótér építészeti értékei maradéktalanul érvényesülnek. A rekonstrukció során a későbbi falicsempéket is eltávolították, a hangsúlyos bronzlámpát pedig szolid kristálycsillárra cserélték. Mivel a villa attrakcióinak – a hall és benne a hatalmas Zsolnay kandalló – élvezetét semmi idegen elem nem zavarja, az enteriőr megtisztítva ma éppen-séggel hitelesebb képet ad a látogatónak Lechner szellemiségéről, mint a neoreneszánsz háta- és karosszékekkel, illetve keleti szőnyegekkel telepakolt eredeti milió, amelyről *A Ház* folyóirat 1908-as fényképei tudósítanak. A hozzá csatlakozó télikert artisztikus falikútja szintén kellő hangsúlyt kapott a neutrálisan korszerű mennyezeti világítótestek hengersora alatt, a fémszerkezetű dizájnú bútorok társaságában. A hajdani magánvilla a látássérültek székházaként háromnegyed évszázada már közhasználatban áll. A májustól beinduló és a jövőben remélhetően rendszeressé váló ingyenes villaséták jóvoltából ez a fontos szerepe erősödik tovább.

A Sipeki-villa rekonstrukciójának tervezője: **Falvai Balázs**. Társtervező: **Nagy Márton**, **Török Dávid** (DMB Építész Műterem). Kivitelező: **Épkar Zrt.** – **Primépítő 2020 konzorcium**. Az épület megtekinthető a MVGYOSZ honlapján és Facebook-oldalán meghirdetett időpontokban. / A Kőrössy-villa helyreállítása. Építész: **Csabai Flóra**. Belsőépítészek: **Reichard Ágnes**, **Avraham Yaacobi**. Üvegablakok: **Tatár Dóra**, **Ónodi Béla**. Felelős kivitelező: **Németh Zsolt**. A ResoArt előzetes bejelentkezés után vezetéssel látogatható.

Erisz fogságában*

A napjainkra a hazai politikai közéletből tudatosan száműzött vita valójában több ezer éves múltra tekint vissza. A vita tudományát az ókori görögöknél a retorika és grammatika mellett a három alaptudomány egyikeként tartották számon. Nemcsak a modern, hanem az antik demokrácia is elképzelhetetlen volt érvelő, tényeken alapuló vita nélkül.

A vitának már a görögöknél is több fajtája volt. Megkülönböztették a racionális és az érzelmi alapú vitát. Az utóbbit a vizsály istennőjéről, Eriszről erisztikának nevezték el. Az ilyen jellegű vitát túlfűtött indulatok, hamis állítások, alaptalan vádaskodások, félrevezető logikai csapdák jellemzik, célja nem az igazságkeresés, hanem a vitapartner lejáratása, ellehetetlenítése.

A klasszikus vitában különböző nézetek, racionális, tényeken nyugvó vélemények ütköznek, a vitázó felek érzelmeiket kordában tartva próbálják egymást, illetve a közönséget meggyőzni saját igazságukról. A demokratikus vita soha nem fenyegető, indulatos, alapvetően nem személyek, hanem álláspontok ütköznek ilyenkor, és nem az a célja, hogy a vitatkozó felek megalázzák, legyőzzék, megsemmisítsék egymást, hanem hogy a közönséggel együtt közelebb jussanak az igazsághoz.

Nálunk a rendszerváltásig a demokratikus politikai vitának sem-

* A kézirat az M1 kampányvitája előtt készült – a szerk.

miféle hagyománya nem volt, a pártállam tökéletes véleménymonopóliummal rendelkezett, az első nyilvánosságban csak egyféle vélemény jelenhetett meg. Nem véletlen, hogy a rendszerváltást követően az emberek meglehetősen idegenkedve fogadták a nyilvános politikai vitákat, a parlamentben elhangzó – az esetek többségében érdemi és színvonalas – vitákat a közönség jelentős része veszekedésként élte meg, és ezek a gyakran éles hangú, de általában nem személyeskedő viták jelentősen hozzájárultak a politikával szembeni ellenszenv terjedéséhez. A korabeli közvélemény-kutatások szerint az emberek kétharmada azonosult azzal a véleménnyel, hogy a parlament csak felesleges politikai veszekedések helyszíne.

Aztán az évek múltával elfogadóbb lett a közvélemény a politikai vitával kapcsolatban, és sor került néhány többmillió nézettségű, az ország jövője szempontjából sorsdöntő miniszterelnök-jelölti vitára is. Az 1998-es Horn–Orbán-vitából Orbán Viktor került ki jobban, bár utólag kiderült, hogy cinkelt kártyákkal játszott. Amikor a Horn-kormány teljesítményéről volt szó, nem releváns, aktuális – hanem évekkel korábbi – statisztikai adatokat idézett, amit persze ott, fejből sem Horn, sem a vitavezető nem tudott cáfolni.

A 2002-ben, hosszú egyeztetés után a két választási forduló között sorra kerülő Orbán–Medgyessy-vitát – a közvélemény-kutatások szerint –

utóbbi nyerte. Ugyanis az ekkor már Orbánék által teljesen hiszterizált közvélemény számára meggyőzőbb volt a lassú beszédű, kicsit elesettnek tűnő, látszólag nyugodt Medgyessy Péter, mint a rendkívül agresszív, indulatoktól fűtött, regnáló miniszterelnök.

A miniszterelnök-jelölti vitától véglegesen a 2006-ban lezajlott Orbán–Gyurcsány-ütközet vette el Orbán Viktor kedvét. Ott ugyanis nyilvánvaló vereséget szenvedett, és ennek a vitának fontos szerepe volt abban, hogy Gyurcsánynak sikerült miniszterelnökként újrázni.

2010 után a racionális politikai vita mint a közéleti diskurzus terepe megszűnt a hazai nyilvánosságban. Nemcsak a miniszterelnök, hanem a kormánypártok politikusai is elzárkóztak az elől, hogy a nyilvánosság különböző fórumain véleményük, álláspontjuk megmérettessen. A vita helyét átvették a kinyilatkoztatások, a politikai ellenfelek szidalmazása, lejáratása, megalázása. Az elmúlt tizennégy évben egyetlen alkalomra sem emlékszem, amikor a kormánypártok valamelyik képviselője nyilvános, érdemi vitát folytatott kormánykritikus politikai vagy civil szereplővel. Orbán Viktor már a 2010-es elhíresült kötcsei beszédében nyíltan elmondta, hogy véget vetnek az időrabló, „terméketlen értékvitáknak”, mivel egyetlen domináns véleménynek kell uralnia a nyilvánosságot: az övének. És mivel az idő előrehaladtával a hagyományos média minden területén monopolhelyzetbe jutottak, nem is kényszerültek arra, hogy vitakozzanak politikai ellenfeleikkel. A közvélemény jelentős része pedig elégedetten konstataulta, hogy vége

van a „veszekedéseknek”. Példátlan módon még a választások előtt sem került sor sem miniszterelnöki, sem szakpolitikusi vitákra, a magabiztos és pökhendi kormánypártok simán lepöcköltek minden ilyen ellenzéki vagy civil kezdeményezést.

Olyanra, hogy egy önmagát demokratikusnak tételező országban a választások előtt nincsen miniszterelnöki vita, nincs példa. Sőt. Az egyébként nem a demokratikus értékek iránti elkötelezettségéről híres Argentínában éppen most fogadnak el új választási törvényt, amelynek fontos eleme a kötelező miniszterelnökjelölti vita.

Mára azonban megváltozott a helyzet. A kormányzó pártok elhúzó válsága, az életkörülmények romlása és Magyar Péter hirtelen jött népszerűsége elbizonytalanította az állami média mindaddig pimaszul magabiztos és pökhendi vezetőit, akik nyilván kenyéradóikkal – a kormánypárti propagandagépezet irányítóival – egyeztetve úgy döntöttek, hogy nem kerülhetik el, hogy valami, legalább a vita látszatát keltő engedményt tegyenek az ellenzéki pártoknak.

Így mindenki meglepetésére bejelentették, hogy elkezdik egy vita szervezését.

A közszolgálatiból államivá vedlett rádió és televízió vita helyett megalázó ajánlatokat tett az ellenzéki pártok vezetőinek, a nekik törvényesen járó időkeret helyett néhány perces megszólalási lehetőséget kívántak biztosítani, természetesen a saját maguk által kijelölt témákban és kérdezővel.

Semmiféle illúziónk nincs az állami média demokratikus elkötelezettségével kapcsolatban. Csaknem

biztosak lehetünk abban, hogy a vitát megpróbálják úgy megszervezni, hogy ott minden körülmény a kormánypárti jelöltnek kedvezzen. Erre számos lehetőség adódik. A vitára bocsátott témák meghatározása, a moderátor személyének kiválasztása, az adás időpontja és a közvetítés ideje és módja, a meghívott személyek száma, a közönség összetétele és nyilván még számos trükk, amelyre nem is gondolunk. Abban azonban teljesen biztosak lehetünk, hogy az állami média vezetőitől semmi nem áll távolabb, mint hogy korrekt feltételeket biztosítsanak egy ilyen vitához. Éppen ezért egyetértek azzal, hogy a körülményeket a legapróbb részletekig tisztázni kell. És vélhetően ezt a korrekt viszonyok megteremtése érdekében előálló tisztázási szándékot fogja felhasználni az állami média arra, hogy megindokolja a vita elszabotálását. Ennek ellenére az ellenzék csak akkor vállalhatja a vitát, ha az állami média maradéktalanul eleget tesz törvényi kötelezettségeinek, a legapróbb részletekig vállalja a közszolgálati médiára vonatkozó jogszabályok betartását: az elfogulatlan, pártatlan, sokoldalú, a résztvevők számára azonos feltételeket biztosító, korrekt vita körülményeinek megteremtését. Minden más esetben az ellenzék eleve bukásra van ítélve egy ilyen vitában.

Magyar Péter, aki a vitákon való részvételét ahhoz kötötte, hogy első

alkalommal az állami televízióban kerüljön sor az álláspontok ütköztetésére, amikor az MTV ismertette által szervezendő esemény feltételeit és tematikáját, közölte, ilyen körülmények között nem megy el a rendezvényre. Majd néhány nap után – mindenféle indok nélkül – megváltoztatta álláspontját. Ezért nem is vett részt a Partizánban már lezajlott – egyébként professzionálisan megszervezett és vezetett – vitán. A Kétfarkú Kutypárt ugyancsak bejelentette, hogy – a jelenlegi helyzetben az inadekvát témák és feltételek miatt – nem lesz ott a listavezetőjük az MTV által szervezendő vitán.

Dobrev Klára, a legnagyobb ellenzéki pártszövetség listavezetője már a kezdetekkor kijelentette, hogy minden vitára elmegy és vállalja álláspontjának nyilvános megmértetését. Az egyébként minden szempontból komoly médiahátrányban lévő párt nyilvánvalóan így akarja demonstrálni a demokratikus vita iránti elkötelezettségét és kihasználni a kínálkozó megjelenési lehetőségeket. Ugyanakkor nagy kérdés, hogy az egyre inkább valódi tét és feszültség nélküli véleményütközés meghozza-e a remélt hasznot a párt számára.

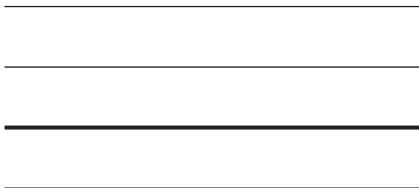
Félő, hogy a körvonalazódó vitadömping unalomba és érdektelenségbe fullad, mivel egyre nyilvánvalóbb, hogy olyan vita nem lesz, amelyen a leginkább esélyes pártok listavezetői közül mindenki meg fog jelenni.

Duliskovich Bazil (1969–)
Artemis (2023)
olaj, vegyes technika, styrofoam
160x140 cm
fotó: Bényi Gergely
a művész tulajdona

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

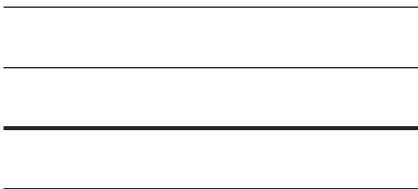

Duliskovich Bazil (1969–)
Predominant (2020)
olaj, vegyes technika, vászon
70 x 50 cm
fotó: Bényi Gergely
a művész tulajdona

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

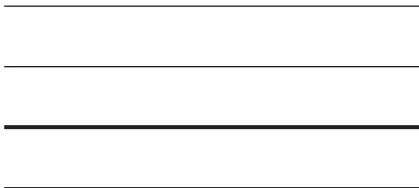
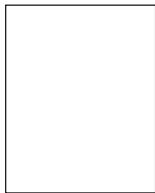

Duliskovich Bazil (1969–)
Life is No Longer the Same (2021)
olaj, vegyes technika, vászon
200 x 150 cm
fotó: Darabos György
a művész tulajdona

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

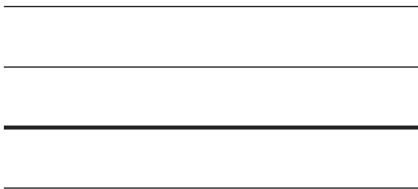

Duliskovich Bazil (1969–)
One Year on Mars (2021)
olaj, vegyes technika, vászon
110 x 90 cm
fotó: Darabos György
magántulajdon

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a *Mozgó Világ folyóirat* kiadását! Adószámunk: 19650414 2 41

Mozgó-lexikon
A-Z

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok* könyve (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Értékek ébresztése* (2023).

CSUNDERLIK PÉTER 1985-ben született Esztergomban. Történész, az ELTE BTK egyetemi adjunktusa, a Politikátörténeti Intézet tudományos munkatársa. Legutóbbi munkája: *Csupa hajdani eszelős – Írások az 1900–1945-ös Magyarországról és emlékezetéről* (2020).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Három Berlin – Barangolások a Fal körül* (2023).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

GERZSENYI GABRIELLA 1977-ben született Beregszászon. 2000-től tizenhat évig az Európai Unió tisztviselőjeként dolgozott Brüsszelben, a Szentendrei szigeten él. Legutóbbi kötet: *Brüsszel után szabadon* (2021).

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. Legutóbbi könyve: *És bocskásd meg vétkeiket* (2018).

HEIL PÉTER 1970-ben született. Közgazdász, a nemzetközi kapcsolatok doktora. Jelenleg a DK Európa-szakértője, a párt nemzetközi titkára. Legutolsó könyve (Nagy Sándor Gyulával): *A kohéziós politika elmélete és gyakorlata* (2013).

KŐRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötet: *Poeta.doc. Versek-ről prózában* (2022).

KÜRTI LÁSZLÓ 1976-ban született Budapesten. Költő, szerkesztő, tanár. Legutóbbi könyve: *Apajegyek* (2022).

MÉLYI JÓZSEF 1967-ben született Budapesten. Művészettörténész, a Magyar Képzőművészeti Egyetem oktatója.

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főszerkesztője, a HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Húzzuk a keresztünk* (2022).

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplóról. A Spiritusonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

F. SZABÓ EMESE 1980-ban született Budapesten. Újságíró, a Magyar Narancs munkatársa.

SZENTES ÁGOTA 1975-ben született Győrben. Jogszociológus, független kutató. Legutóbbi, társszerzős könyve: *A jogállam helyreállításának kísérlete* (2022).

TÓTH B. JUDIT 1964-ben született Budapesten. Író, szerkesztő. Legutóbbi kötete: *Éden* (1999).

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÁSÁRHELYI MÁRIA 1953-ban született Budapesten. Szociológus, az MTA tudományos főmunkatársa. Legutóbbi könyve: *Valahogy megvagyunk* (2019).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kosuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Peremvidéki palackposta* (2021).

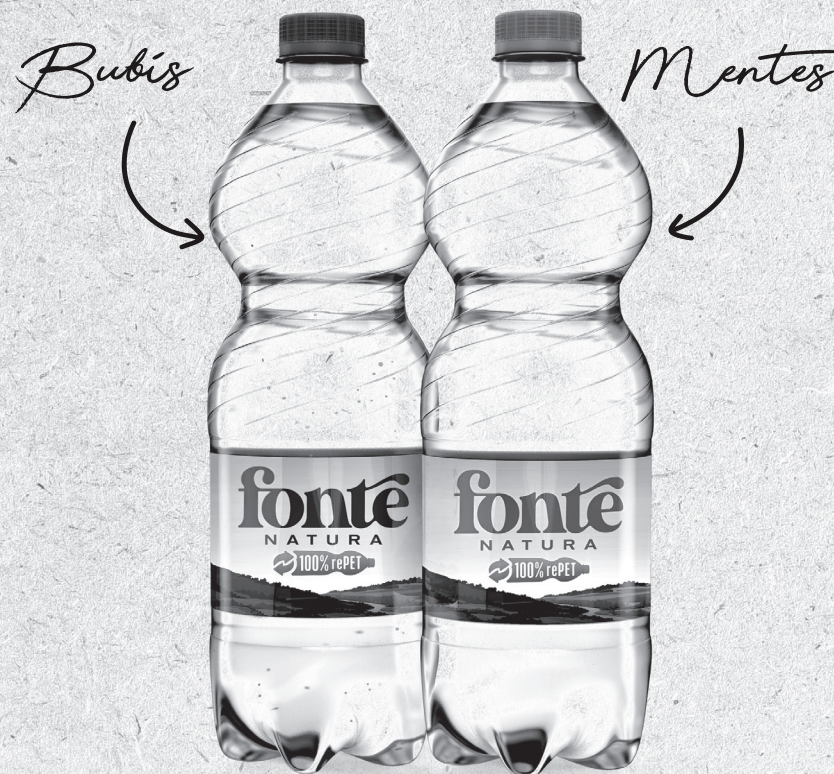
VÖRÖS ISTVÁN 1964-ben született Budapesten. Költő, író, irodalomtörténész, esszéista. Legutóbbi könyve: *Él-e még Petőfi?* (2023).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: *Duliskovich Bazil* munkái.

fonté
NATURA

Természetes ásványvíz

100% ÚJRAHASZNOSÍTOTT
PET PALACKBAN

